

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥
ਸਿੱਖ ਬੁਲੇਟਨ

The Sikh Bulletin

A Voice of Concerned Sikhs World Wide

March 2005

ਚੇਤ ਪੜ੍ਹ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ

editor@sikhbulletin.com

Volume 7, Number 3

Published by: Khalsa Tricentennial Foundation of N.A. Inc; Sikh Center Roseville, 201 Berkeley Ave, Roseville, CA 95678. Fax (916) 773-6784
Khalsa Tricentennial Foundation of N.A. Inc. is a religious tax-exempt California Corporation.

In This Issue/ਤਤਕਰਾ

Editorial	1
Sikh, Singh and Khalsa	3
The World Population of Sikhs.....	5
The Numbers Racket.....	5
Urgent Need for Reformation in Sikhi.....	6
Guru Granth Sahib and Science-2.....	9
Systematic Destruction of Sikh Historical Monuments by the SGPC.....	13
Modi Declares Holidays on Gurgurab.....	16
No Credit to Akalis for Gurgurab Holiday.....	16
Dead End in Punjab.....	17
1984 Sikh Massacre.....	18
Sikh Profiles-Amandeep Singh.....	19
Temecula Post Office Named after Dalip Singh Saund.....	19
Golden Temple's Heritage Status	20
Gurmat Vidya Martand Title for Maskeen.....	21
Letters to the Editor.....	21
ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਧਾਰਤ ਹੈ21	
ਗਿ.ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੁੱਦਾ	
ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ.....	26
ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ, ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ?.....	27
ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀਚਾਰ	28
ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ 'ਭੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਭਿ' ਦਾ ਜਵਾਬ। ..29	

Editor in Chief

Hardev Singh Shergill

Editorial Board

Avtar Singh Dhani

Gurpal Singh Khaira

Gurcharan Singh Brar

Production Associates

Amrinder Singh

Sachleen Singh

The Sikh Bulletin is distributed free around the World. All you have to do is ask. We invite offers of help in distribution in other countries. You may make copies for free distribution.

The views expressed by the authors are their own. Please send the feedback and inputs to:
editor@sikhbulletin.com

Our New Website: www.sikhbulletin.com

EDITORIAL

SIKH, SINGH AND KHALSA

Two incidents from my teenage years growing up in Ganganagar District of Rajasthan stand out. One was the death of a great grandmother whose death at over 105 years of age was celebrated as a joyous occasion by four generations of her family that hailed from District of Jalandhar in Panjab. Whereas this death was celebrated joyfully, the other incident brought the same family into mourning. In 1951 one of the fourth generation cut his hair and shaved whatever beard he had. He was only seventeen. I can still sense the grief of the entire family. Today the situation both in Ganganagar District and Districts of Panjab is completely topsy turvy.

The editorial 'Bani and Bana' in last month's issue has evoked considerable response, both in favour and against. Sikhs are no longer confined to Panjab or other parts of India. During earlier migrations to foreign lands during British Colonial era Sikhs were able to transplant themselves in foreign lands but still maintain their personal appearance and cultural traditions of Panjab. But the whole world has undergone rapid transformation. Racial, religious, geographical, linguistic and cultural barriers are breaking down. We can no longer afford the luxury of deferring important decisions as we have done in the case of 'Dasam Granth' and 'Ragmala'. Nor are we going to allow ourselves to be answerable to self styled clergy and other religious leaders back in Panjab for reasons eloquently detailed by S. Suaran Singh's article 'Urgent Need for Reformation in Sikhi'¹. Sikhs in diaspora are not surrounded by a sea of 'Hinduism' that has adversely influenced our growth and development during the last three hundred years. Nor are we concerned about Hindu sensitivities while discussing those hymns in Guru Granth Sahib that are critical of Hindu practices. We cannot wish the problems to go away. We have to face them squarely. This editorial is invariably tied to the previous month's editorial 'Bani and Bana' and should be read in that context.

The Encyclopaedia of Sikhism published by The Punjabi University, Patiala defines **Sikh**, **Singh** and **Khalsa**². If we could dispassionately accept these definitions we will be on the road to 'charhdi kala'. There really is no other choice.

SIKH:

To quote from The Encyclopaedia, "The word sikh goes back to Sanskrit *sisya*, meaning a learner or disciple. In Pali, *sisya* became *sissa*. The Pali word *sekha* (also *sekkha*) means a pupil or one under training in a religious doctrine (*sikkha*, *siksa*). The Punjabi form of the word was *Sikh*."

With the passage of time common noun sikh became proper noun Sikh used exclusively for the followers of Guiru Nanak. In this definition there is no reference to a person's appearance. To quote from the previous month's editorial, "Let us take ourselves to the time of Guru Nanak. Guru is giving a sermon. Who is he giving the sermon to? In his audience are Hindus and Muslims, adherents of the two dominant faiths of that time. Did he treat them differently from each other or did he treat them as humans eager to make sense out of this life? Did he see Hindu and Muslim faces or Human faces?" He was, clearly, addressing his Sikhs. Bhatti Sardar Rai Bular and Mardana were among his Sikhs as were, later, Bhai Nand Lal, Bhai Kanhaiya, Kaura Mall, Des Raj, Dina Nath and Bhai Vasti Ram.³

As time went on changes took place. Children born into Sikh families were automatically considered as Sikhs without any formal initiation rite. One may consider that as their birth right. Among some Hindu families the eldest son was raised as a kesadhari Sikh while the rest of the family with cut hair came to be called sahajdhari. That word for a cleanshaven Sikh is inappropriate. The Encyclopaedia of Sikhism defines 'sahaj' as "...a state of mental and spiritual equipoise without the least intrusion of ego..." Not many 'sahajdhari's would meet that criteria. More appropriate term, as opposed to kesadhari, would be non-kesadhari (*mona*). A person converting from one faith to another obviously has to undergo some initiation rite. So far that rite is 'Khande di Pahul'.

SINGH:

To quote from The Encyclopaedia of Sikhism, "*Singh, from Sanskrit sinha for lion, is an essential component of the name for a Sikh male. Every Sikh male name must end with 'Singh'. Historically, this was so ordained by Guru Gobind Singh on the Baisakhi day, 30 March 1699, when he inaugurated the Khalsa, They were to adopt the five prescribed emblems, including kesa or unshorn hair and share a common end-name 'Singh' in token of having joined the self-abnegating, martial and casteless fellowship of the Khalsa... While 'Sikh' is a spiritual appellation, 'Singh' has socio-political overtones in addition.*"

Historically the word Singh is not unique to the Sikhs. It predates the Guru period. India's current Foreign Minister, Natwar Singh, is not a Sikh. Thus all Singhs are not Sikhs. The dilemma is should all Sikhs be Singhs? Dr. Harbans Lal is a Sikh, just as Bhai Nand Lal was a Sikh. Dr. Harbans Lal's Sikh credentials are accepted by the Sikh establishment in India and abroad, including the so called 'Jathedars', SGPC, Sikh faculty of Universities in Panjab, Institute of Sikh Studies, Chandigarh, Sikh Review, Calcutta and Dr. Chahal's Institute for Understanding Sikhism, Laval. He even held the position of President of All India Sikh Student Federation during his student days in Panjab. He participates

and leads in various national and international Sikh gatherings. Similarly, Alice Basarke in Canada and Claudia Martins in Brazil consider themselves Sikhs and I do accept all of them as such.

KHALSA:

To quote from The Encyclopaedia of Sikhism, "*Khalsa, from Arabic khalis (lit. pure, unsullied) and Perso-Arabic khalisah (lit. pure; office of revenue department; lands directly under government management), is used collectively for the community of baptized Sikhs... In the Sikh tradition, the term appears for the first time in one of the hukamnamas (lit. written order or epistle) of Guru Hargobind (1595-1644) where a sangat of the eastern region has been described as Guru ka Khalsa (Guru's own or Guru's special charge). It has also been employed in the same sense in one of the letters of Guru Tegh Bahadur (1621-75) addressed to the sangat of Patna. The word occurs in Sikh Scripture, the Guru Granth Sahib, once, but there it carries the sense of the term khalis, i.e. pure... The term "Khalsa", however, acquired a specific connotation after Guru Gobind Singh (1666-1708) introduced, on 30 March 1699, the new form of initiatory rites — khande di pahul (rites by khanda or double-edged sword). Sikhs so initiated on that Baisakhi day were collectively designated as the Khalsa — Khalsa who belonged to Vahiguru, the Supreme Lord.*"

Just as the words Sikh and Singh pre-date Guru period, so does the word Khalsa (and so does the word Gurmukhi). For the Sikhs, however, they have become synonymous with their faith. Even Gurus started using the term Khalsa prior to the beginning of 'khande di pahul' initiation. It is obvious that an event of tremendous significance took place on March 30, 1699 but the details are inexplicably unclear.⁴

What needs to be done today is what should have been done 300 years ago. Why is it that no two of these twelve writers describing the events of March 30, 1699 agree with one another? Is it too late even to go back 300 years in search of truth? Would that research not answer some of the often asked questions representing different points of view? Was the initiation voluntary or mandatory? What exactly was the initiation ceremony and why did the Guru not leave clear instructions to administer it as he did in the case of Guru Granth Sahib? How did banis from outside of Guru Granth Sahib, bestowed upon us by the Tenth Nanak himself, come to play such an important role in today's *Khande di Pahul* preparation and *Nitname* when he himself, in his wisdom, chose not to include them in Guru Granth Sahib?

To quote The Encyclopaedia again, "*Khalsa is repeatedly extolled as composed of men of excellent moral qualities, spiritual fervour and heroism.*" Many 'amritdharis' have started penning 'Khalsa' after Singh in their name. I know

many such people but there is not one of them, including a past 'Jathedar'⁵ who has added Khalsa to his name, who meets the qualifications of a Khalsa stated above and yet they all look down upon those who have not taken 'Khande di Pahul'. It takes time and learning to get to that stage. Let people become Sikhs before they become Khalsa and take on the designation Singh. Those of us who were born in a Sikh household have the privilege of being named Singh automatically whether we undergo any initiation rites or not. Let us make it possible for those who are not born into Sikh households the choice of being called Sikhs, as was the case in Guru Nanak's time. Let them work their way up to become a Khalsa, i.e. Guru Gobind Singh's Khalsa, complete with 5 virtues – humility, patience, mercy, contentment and truthfulness. Thus all Khalsa will be Sikhs but not all Sikhs will be Khalsa.

As of today the pool of potential Khalsa exists only among the children born into Sikh families. Even that is dwindling. One glance at the matrimonial ads in the Tribune will prove that point. Along with the caste of the groom will be the requirement that he be clean shaven. To create new pool, both among Sikh and non-Sikh family children we must accept them as Sikhs without prerequisite name or appearance change. **Only change we should expect and require is their belief in and practice of the teachings of AGGS.** Once they have been exposed to this incomparable treasure, allow them to grow and decide for themselves if and when to become Khalsa and take on the name designation Singh.

Kesadharis and non-kesadharis (*mona*) should be able to consider themselves Sikhs without the necessity of outward signs and symbols and without any feeling of guilt on the part of *monas* and sense of superiority by kesadhari Sikhs. The latter should show the same magnanimity towards the *monas* as Gurus did and not consider them any lesser Sikhs. **We should create the requisite conditions for Sikhi to meet its destiny of becoming a truly universal world religion for the entire mankind and not remain just a parochial Panjabi faith.**

'The World Population of Sikhs'⁶ compiled by S. Gurmit Singh of Australia followed by 'The numbers Racket' by Dr. I. J. Singh of USA beg a question: Who should we include in that count?
Hardev Singh Shergill

1. page 6

2. page 3

3. For more information see p.13 Vol. IV of The Encyclopaedia of Sikhism, First Edition).

4. See Sikh Bulletin Sept. 2002.

5. See page 26 for the character of our Takhat 'Jathedars'.

6. page 5.

*****

SIKH, SINGH AND KHALSA

From The Encyclopaedia of Sikhism, Punjabi University, Patiala

SIKH: *The word sikh goes back to Sanskrit sisya, meaning a learner or disciple. In Pali, sisya became sissa. The Pali word sekha (also sekkha) means a pupil or one under training in a religious doctrine (sikkha, siksa). The Punjabi form of the word was Sikh. The term Sikh in the Punjab and elsewhere came to be used for the disciples of Guru Nanak (1469-1539) and his nine spiritual successors. Nanakpanthis (lit. followers of the path of Nanak) was also the term employed, especially in the initial stages. Mobid Zulfiqar Ardastani, a contemporary of Guru Hargobind (1595-1664) and Guru Har Rai (1630-61), defines Sikhs in his Persian work Dabistan-i-Mazahib as "Nanakpanthis better known as Guru-Sikhs (who) do not believe in idols and temples."*

According to the Sikh Gurdwaras Act, 1925, passed by the Punjab legislature, "Sikh means a person who professes the Sikh religion." The Act further provides that in case of doubt a person shall be deemed to be a Sikh if he subscribes to the following declaration, "I solemnly affirm that I am a Sikh, that I believe in the Guru Granth Sahib, that I believe in the Ten Gurus, and that I have no other religion."

The Delhi Sikh Gurdwaras Act, 1971, passed by Indian Parliament, lays down a stricter definition in that it requires keeping hair unshorn as an essential qualification for a Sikh and that, besides belief in the Guru Granth Sahib and the Ten Gurus, it requires a Sikh to affirm that he follows their teachings. The latter Act thus excludes Sahajdharis (gradualists who profess faith in Sikhism but have not yet complied with the injunction about unshorn hair).

The Sikhs believe in the unicity of God, the Creator who is formless and eternal, transcendent and all-pervasive. The unicity of God implies, on the one hand, non-belief in gods and goddesses, idols and idol-worship, and on the other rejection of divisions among men on the grounds of birth, caste or country. In the Sikh temple called *gurdwara*, no images are installed or worshipped. The sole object of reverence therein is the Holy Book. The Sikhs, considering God's creation to be real and not mere illusion, believe in the dignity of worldly living provided, however, that it be regulated ^{according} to a high moral standard. The human birth is a valued gift earned by worthy actions, and must be utilized to do prayer and engage in devotion and perform good deeds. The popular Sikh formula for an upright living is *nam japna, kirat karni, vand chhakna* (constant remembrance of God's Name, earning one's livelihood through honest labour, and sharing one's victuals with others). Their faith requires the Sikhs to be energetic and courageous. A hymn by Guru Ram Das, Nanak IV, adjures a Sikh to rise early in the morning, make his ablutions, recite *gurbani*, the holy hymns, and not only himself remember God while performing his normal duties but also assist

others to do likewise. Guru Tegh Bahadur, Nanak IX, defines the ideal man as one who frightens no one, nor submits to fear himself. Sikhs are generally householders. There is no priestly class among them. All on condition of fitness can perform the priestly function. Women among them enjoy equal rights.

Although a person born and brought up in a Sikh family is generally accepted as a Sikh, yet, strictly speaking, initiation through a specified ceremony is essential. Up to the creation of the Khalsa by Guru Gobind Singh in 1699, initiation through *charan pahul* was in vogue. According to it, the novice was required to drink water touched by or poured over the Guru's toe. Guru Gobind Singh introduced *khande da amrit* or rites of the double-edged sword and prescribed the wearing of five symbols including *kesa* or unshorn hair, which form is obligatory for all Sikhs. Exemption, that also temporary, is claimed by Sahajdhari Sikhs.

SINGH, from Sanskrit *sinha* for lion, is an essential component of the name for a Sikh male. Every Sikh male name must end with 'Singh'. Historically, this was so ordained by Guru Gobind Singh on the Baisakhi day, 30 March 1699, when he inaugurated the Khalsa, introducing a new form of initiatory rites, *kbande di pahul*. The five Sikhs who from among the assembly had on that day offered their heads one after the other responding to the Guru's successive calls were the first Sikhs who were administered by him the vows of the Khalsa. They were to adopt the five prescribed emblems, including *kesa* or unshorn hair and share a common end-name 'Singh' in token of having joined the self-abnegating, martial and casteless fellowship of the Khalsa. After initiation, Daya Ram had become Daya Singh, Dharam Das Dharam Singh, Muhkam Chand Muhkam Singh, Himmat Rai Himmat Singh and Sahib Chand Sahib Singh. Guru Gobind Singh, who had himself initiated at the hands of these five, received the name of Gobind Singh.

Every male Sikh has since carried 'Singh' as part of his name. This was a way of inculcating among the Sikhs a spirit of brotherhood as well as of valour. Wearing the distinctive symbols and clad and armed like a soldier with a flowing beard and a neatly tied turban on his head, a Singh had been set high ideals to live up to. As subsequent events proved, Singhs became a strong cohesive force admired even by their enemies for their qualities of courage and chivalry. For example, Qazi Nur Muhammad, who came in Ahmad Shah Durrani's train during his seventh invasion of India (1764-65), in his poetic account of the campaign in Persian, refers to the Singhs in rude and imprecatory language, but cannot at the same time help proclaim their many virtues. In section XLI of his poem, he says: "*Singh* is a title (a form of address for them). It is not just to call them 'dogs' (his contumelious term for Singhs). If you do not know the Hindustani language, (I shall tell you that) the word *Singh* means a lion.

Truly, they are like lions in battle and, in times of peace, they surpass Hatim (in generosity). . . Leaving aside their mode of fighting, hear ye another point in which they excel all other fighting people. In no case would they slay a coward, nor would they put an obstacle in the way of a fugitive. They do not plunder the ornaments of a woman... They do not make friends with adulterers and housebreakers."

As a rule, all Sikhs other than Sahajdharis are named Singhs even before the formal initiation through *Khande di pahul* takes place. While 'Sikh' is a spiritual appellation, 'Singh' has socio-political overtones in addition. In practice all Singhs are Sikhs with the discipline enjoined upon them by Guru Gobind Singh added. In sentiment, however, they are closer to the community as a whole and more active socially and politically. Their special status is recognized legally as well. Under the Sikh Gurdwaras Act, 1925, and the Delhi Sikh Gurdwaras Act, 1971, while all adult Sikhs are eligible to be registered as voters for election to the respective Gurdwara Parbandhak Committees, only *amritdhari* Sikhs, i.e. Singhs, are qualified for the membership of these statutory bodies. Similarly, Sikh *rahit maryada* or code of conduct published by the Shiromani Gurdwara Parbandhak Committee makes a distinction between *shakhsi rahini* or individual conduct and *panthic rahini* or corporate conduct. While the former applies, to all Sikhs, the Singhs must conduct themselves, in addition, according to the *panthic rahini*.

KHALSA, from Arabic *khalis* (lit. pure, unsullied) and Perso-Arabic *khalisah* (lit. pure; office of revenue department; lands directly under government management), is used collectively for the community of baptized Sikhs. The term *khalisah* was used during the Muslim rule in India for crown-lands administered directly by the king without the mediation of *jagirdars* or *mansabdars*. In the Sikh tradition, the term appears for the first time in one of the *hukamnamas* (lit. written order or epistle) of Guru Hargobind (1595-1644) where a *sangat* of the eastern region has been described as *Guru ka Khalsa* (Guru's own or Guru's special charge). It has also been employed in the same sense in one of the letters of Guru Tegh Bahadur (1621-75) addressed to the *sangat* of Patna. The word occurs in Sikh Scripture, the *Guru Granth Sahib*, once, but there it carries the sense of the term *khalis*, i.e. pure.

The term "*Khalsa*", however, acquired a specific connotation after Guru Gobind Singh (1666-1708) introduced, on 30 March 1699, the new form of initiatory rites — *khande di pdhul* (rites by *khande* or double-edged sword). Sikhs so initiated on that Baisakhi day were collectively designated as the *Khalsa* — *Khalsa* who belonged to *Vahiguru*, the Supreme Lord. The phrase *Vdhiguru ji ka Khalsa* became part of the Sikh salutation:

Vdhiguru ji ka Khalsa, Vdhiguru ji ki Fateh (Hail the Khalsa who belongs to the Lord God! Hail the Lord God to whom belongs the victory!!) It is significant that shortly before the inauguration of the Khalsa Guru Gobind Singh had abolished the institution of *masands*, the Guru's agents or intermediaries assigned to *sangat*, of different regions, and his *hukammamas* of the period confirm the de-recognition of *masands*, establishing a direct relation between the *sangats* and the Guru. Sainapati, a poet enjoying the patronage of Guru Gobind Singh, in his *Sri Gur Sobha* relates how some Sikhs, when questioned how they had become Khalsa because *khalsa* was a term related to the king of Delhi, replied that their Guru by removing his former *naibs* or deputies called *masands* had made all Sikhs his Khalsa. Guru Gobind Singh, at the time of his departure from this mortal world, conferred guruship itself upon the Khalsa along with the holy Guru Granth Sahib. During the eighteenth century the volunteer force organized by the Sikhs was known as Dal Khalsa (lit. the Khalsa army). Even the government of Maharaja Ranjil Singh (1780-1839) was called Sarkar-i-Khalsa. In Guru Gobind Singh's *Dasam Granth*, and in many later religious and historical Sikh texts, such as *Sarbloh Granth*, *Prem Sumarg Granth*, *Gur Bilases*, *Gur Pratap Suraj Granth* and *Prachin Panth Prakash*, the Khalsa is repeatedly extolled as composed of men of excellent moral qualities, spiritual fervour and heroism. The words "Khalsa ji" are also used loosely for addressing an individual Singh or a group of them. However, it is more appropriate to use the term for the entire community or a representative gathering of it such as "Khalsa Panth" or "Sarbat Khalsa." The Khalsa in this context implies the-collective, spiritually-directed will of the community guided by the Guru Granth Sahib.

*****

THE WORLD POPULATION OF SIKHS

According to the "2003 Encyclopaedia Britannica Book of the Year", the world population of "Sikhs" is "23.821" millions (Mid - 2002). The majority of Sikhs reside in their Homeland Punjab State. Region-wise, "SIKH" population is reported to be as follows: -

- Asia** (Punjab, India, Iran, Malaysia, Singapore, Thailand, etc).....22,961,000
- North America** (Canada, USA).....543,000
- Europe** (UK, France, Germany, Belgium, Netherlands, etc).....242,000
- Africa** (Kenya, Malawi, Uganda, etc).....55,800
- Oceania** (Australia, NZ, Fiji, PNG, etc.).....18,900

Adherents of the Seven Major Religions are:

- 1. Christians**.....2,038,905,000
- 2. Muslims**.....1,226,403,000
- 3. Hindus**.....828,130,000
- 4. Chinese folk religionists**.....389,543,000

- 5. Buddhists**.....364,014,000
- 6. Sikhs**.....23,821,000
- 7. Jews**.....14,535,000

Sikhs in Australia: On the basis of the census held on 7th August 2001, there are "17,401" Sikhs in Australia. State-wise population is given as under: -

- 1. New South Wales (Sydney, Griffith, Woolgoolga, Murwillumbah, etc).....8,600
- 2. Victoria (Melbourne, Shepparton, Mildura, etc)..4,614
- 3. Queensland (Brisbane, Cairns, Tully, Innisfail, etc).....1,938
- 4. Western Australia (Perth, etc).....1,083
- 5. South Australia (Adelaide, Riverland, etc)..... 806
- 6. Australian Capital Territory (ACT – Canberra)... 259
- 7. Tasmania (Hobart)..... 68
- 8. Northern Territory (Darwin).....33

Let us take care of Sikhs' unique Identity by keeping up the "unshorn long hair, beard, moustaches and eyebrows, with Turban on head for males and scarf for females whether at homes or at work places". We should also follow "Gurbaani and Qurbaani" as ordained by our Guru Sahibaan through "Gurbaani enshrined in the Guru Granth Sahib", and the "Sikh Reht Maryada" published by the SGPC. Apart from English and any other local language, we should also learn Punjabi, speak Punjabi & write Punjabi in Gurmukhi script. May Akaal Purkh bless us all?

Compiled for free distribution by an ordinary member of the Guru Khalsa Panth, Gurmit Singh, 9 Hamlin Street, Quakers Hill, NSW 2763, Australia. Tel: 61-2-9837-2787.

*****

THE NUMBERS RACKET

Dr. I.J. Singh, NY, USA

In recent weeks I have been fretting about the number of Sikhs in the world. We have all seen varying figures bandied about - anywhere from 18 million to nearly 30 million. It seems that we ought to know how many we are for it will determine if we are the fifth or the sixth largest religion in the world.

Our political visibility and perhaps our societal viability depends upon how many we are and where. And such worries are not unique to us. It is a world where such statistics rule; political power and governmental support depend upon such matters. Sometimes we wonder why we are so few when the message of Sikhism is so progressive and entrancing to us; we are certain it should be equally attractive to others. After all we have had five centuries to pass it along to the world.

But if we are to be in the business of counting noses we need to define whom it is that we count as a Sikh. And that

puts us in a pickle, for sure. This assumes added importance these days when the elections to the SGPC (the premier Sikh body in India) are in the offing. This makes the pickle we are in even more complex and messier.

For far too many years and from too many enemies of the faith, Sikhism has been under siege, its survival and viability often been measured by the numbers. It is as if Sikhism was a patient and the simplest, most widely and first used test of life, like the temperature of a patient, was the number of its adherents. Compounding and justifying our preoccupation with numbers is the fact that many Sikhs are abandoning the visible markers of their faith. Too many are getting lost in the murky beauty of interfaith connectivity. Low birth rates, proclivity for interfaith marriages, cultural erosion and declining attendance at gurdwaras only alarm us further. We are in a global village now.

Such worries are not unique to us. The Jews are going through similar contortions of faith and worldly concerns. Every ten years the Jews count their own number in the world. They did so again this year spending six million for the study and eventually decided to put off releasing the report.

Should we count those as Sikhs who are connected to us only at the periphery of our faith by mixed practices and vaguely Sikh loyalties? Are we an endangered species and our future dependant on our numbers? Do we stand on the brink of extinction or are we poised for renaissance? I may not answer any of the questions that I posit today for my primary purpose remains exploration. Answers vary and they also change with time and circumstance.

Some Sikhs take comfort in the fact that at one time in India the emperor of the day had declared Sikhism dead. From the nearly ground zero of that patently false pronouncement less than 200 years ago we are now the fifth largest religion in the world. And isn't that encouraging?

But our dilemma is very similar to that of the Jews. What to do with those who identify with Sikhism (or Judaism) and yet their connection to the faith is clearly peripheral and frail, even contaminated by practices that are unquestionably not Sikh. This is why the Jewish report on numbers did not see the light of day and this is exactly why for Sikhs, too, numbers may be meaningless. The core of a religion is faith not demographics, as Douglas Rushkoff pointed out while commenting on Judaism and its unreleased report.

In the simplest sense, a Sikh is anyone who claims to be one. There is a multitude on the same road of becoming Sikh; some are further along than others. Each finds his own point along the path where the journey is the destination. I include in this very general definition the amritdhari with all the qualities of a saint, the amritdhari who is not far removed

from a scoundrel, and all the varieties of people who call themselves Sikhs, even if they know not a word of gurbani, or have never thought about what the word "Sikh" means, and are cultural Sikhs, at best. **To many, Sikhism is a religion mainly of obligations; to me the path of becoming one is a privilege.**

However, when we face a societal, institutional definition of a Sikh, problems soon surface. It is not just for counting heads for entry into an encyclopedia but because numbers often govern the quality of freedom that Sikhs might enjoy in a society. Our rights to our own practices and legal protections for them ebb and flow with our numbers. Hence the importance of an institutional definition where the needs of institutional governance are the driving force. It is this that lies at the core of the elections to the SGPC and the need to count heads. An institutional definition exists in the *Rehat Maryada* (Code of Conduct) that applies to Sikhs no matter where they live.

The faith of Sikhism lies in human and universal connectivity that we term divine; ergo, the importance of *sangat*. If Sikhism refuses to separate the internal reality from the external life it is because in Sikhism even the notions of a deity are enacted through the very real work of individual and social justice. It is this that defines the concept that we term *Meeri-Peeri*. The message of Sikhism has always been forward looking and outer directed. The central message of Sikhism is that however puny the person, human beings can make a difference and leave the world a better place. **Meditating on ones navel is not the essence of Sikhism, involvement in the world but through the lens of spiritual discipline is.** Often this message that is the essence of Sikhism gets obscured in the numbers game. November 25, 2002

*****

URGENT NEED FOR REFORMATION IN SIKHI

Thoughts of an independent and unbiased concerned Sikh from Diaspora
Thank you for sending me, at my request, the two issues of The Sikh Bulletin which contained valuable information. I was so captivated by the contents that I have read them over three times.

It is heartening to note that the Singh Sabha International is getting good support from amongst the Sikh diaspora spread around the world as well as groups of Intelligentsia in India. The most important thing is unity of action. The S.S.I. should now move forward and form a central body as proposed by the Canada SSI, resolution IV (TSB, Nov-Dec 2004 issue – page 12). Once the Core-group is in place the real work of reforms can start in earnest.

It is rueful that the SGPC, the so-called "Apex body" and

“Parliament of Sikhs” is a hindrance rather than an aid for the emancipation of Sikhs and Sikhism. It is so mired in corruption and dirty politics that nothing constructive can be expected of it. All its vast resources and manpower are used in the most shameful way for power and politics. It’s half-baked Jathedars, Granthis seem to know more of Brahmanical mythology, Vedas, etc. than the true teachings of our holy Gurus and the true Sikh history (The Jathedar, Akaal Takht announces himself as “Vedanti” with this word as part of his name.). There is more than 500 years of glorious Sikh history of valour, great scholars, saints, sacrifice and meritorious deeds yet these preachers know nothing of them and instead eulogize mythical characters of the Hindus. They do not realise that Gurus used the vernacular only to get their message across to the people who knew nothing else. A cursory look at the past Akali and SGPC history shows the weak leadership in a very bad light.

During the Akali agitations of the early 1900s, the leadership could not even see the difference between the ‘non-violence’ slogan of M.K.Gandhi and the clear definition of non-violence given by our holy Gurus. The British were quick to grasp its advantage to them as an imperial power to weaken the freedom-fighters, mostly Sikhs, who were getting stronger day by day. So they hailed Gandhi as a man of peace and helped prop-up his image. Gandhi was thus able to fool not only the ignorant Indian masses but also the world through the help of British media. In the euphoria thus created the foolish Sikhs followed him and in the process not only lost their moorings but also their pride and dignity.

As events later proved, this M.K.Gandhi was not even an honest leader let alone a “mahatma.” He was simply a wily lawyer and a fanatic. On the one hand he lured the poor untouchables to his side by giving them a high sounding name: Harijans and on the other he vehemently defended the Hindu caste-system! He was prejudiced against the Sikhs as Sikhism condemns the caste-system, idol-worship and meaningless rites and rituals. He was not averse to “praise” the Sikhs when he saw some advantage to him in doing so. He was so afraid of the Muslims who constituted a good majority in India, that he made a show of reading the Koran in public. When the Muslim League declared the “Black Day” and committed atrocities on the Hindus, he dared not utter a word against them but instead made a big show of his sham slogan. His condemnation was meant only for the Sikhs who were a small minority in the whole of India and whose leaders were befuddled by Gandhi. When he was shot by Godse the person standing close to him clearly heard him utter aaah aaah but the news media reported that he said: Ram, Ram! The shifty and discriminatory policies of Gandhi and his disciples in the congress party have left behind such a massive lot of troubles for India that the country cannot recover till today and is paying for them in blood and vast tracts of its land are occupied by foreign countries -

“Hindi-Chinni bhai bhai”; stopping the army from chasing the aggressor out of its own territory. Thus Kashmir, Punjab and Assam are problems of their own making.

It was the devilish disciples of this man, followers of his non-violence creed who committed the most heinous crimes and atrocities in 1984 on the unsuspecting Sikhs! During the Akali morchas in the early 1900s, the great Saint, Sant Attar Singh of Mastuana had to state: “Where is it written that the Guru’s Sikh carrying a big kirpan, having his kesas trampled under the boots and the Sikh remains silent. The command of the 10th Guru is ‘ears shall not hear the disparagement of the Guru; the head should be dealt with the kirpan’ (Life of Sant Attar Singh Ji Maharaj – part II, page 182, by Sant Teja Singh, M.A., A.M.).

Let us have a peek at the performance of the Sikh leadership now. Master Tara Singh followed the example of Gandhi and went on fast unto death, not once but three times with much pomp and a vow. Each time he broke the fast for vague reasons. Astonishingly he did not lose weight, something must be wrong somewhere. The esteem in which the Sikhs were held in up to then suffered a heavy blow. Not to be outdone, Sant Fateh Singh later also went on a fast with something more. He built a havan-kund in the Golden Temple complex where he was supposed to burn himself to death. Visitors were shown this crematorium with pride by his cronies. He too gave up his fasts and did not lose weight either! His antics cost the Sikhs more loss of face but Sant Ji was elated with the crumbs thrown at him by the congress government. Sant Chanan Singh through some devious means added the 5th Takht to the list of Takhts. As far as history goes, the only Takht established by our Gurus is the Akaal Takht and that too is being misused. The Jathedar can never take the place of the Guru. The claims to be “Pope” etc is just so much hog-wash. He can only be called a care-taker and nothing more.

Fast unto death and burning oneself is clearly suicide which is against Sikh principles. A Sikh is always a peaceful citizen but is duty bound to be ever ready to help the victims of crime, the down-trodden or the persecuted. Kirpan is part of an initiated (baptised) Sikh but the Jathedars and “leaders” look ridiculous carrying a big Kirpan in their hands all the time. They also have smaller Kirpan in a strap (gatra) on them. If at all these people want to carry a big Kirpan, its place is in the strap and not the hands.

The S.G.P.C. claims to be the central body of all the Sikhs but its claims are hollow and its misdeeds have made the Sikhs themselves to be at loggerheads with it all the time. It is odd that this ‘supreme’ body, a religious organisation is under the control of S.A.D. a political party. Naturally there is quite a bit of unhappiness over the sad state of affairs. But by forming so many other such organisations is

not going to help to solve the problem. Only if the other SADs give up their ego and unite under one banner can there be some hope to improve the situation. Under the circumstances the prime objective of the SSI for now should be the reform of the SGPC. Since it is in Punjab, India, perhaps we should whole-heartedly support the Chandigarh SSI and other like-minded bodies to plan and carry out a united front to bring about the necessary changes.

There are a lot of matters which need to be resolved, like the Maryada which was formulated in 1935 and modified in 1945. It badly needs to be reviewed as it is found wanting in many situations prevailing today. It is a very important guide but it cannot be allowed to be vague and inconclusive. Moreover, new situations keep arising which are not covered by the present Maryada. Even in its present form there are some errors. Take for example the standard Ardas in it. To ask for "kes-daan" seems illogical unless one is bald. The same long Ardas is said on every occasion even where certain passages seem out of place but the Ardasia does not realise it and goes on and on like a parrot. Occasions such as betrothal, marriage, death, etc. need only a short Ardas. It is known that a long Ardas causes loss of concentration and for much uneasiness in standing at attention for long periods.

Some enlightened Sikhs of high spiritual attainment, Sant Attar Singh of Mastuana and Sant Sohan Singh of Malacca, Malaysia, were pleased with a short Ardas even if it was said with the invocation of the names of the 10 Gurus and Guru Granth Sahib only. The Ardas is a humble prayer from the heart with full sincerity to God through the Grace and Blessings of the Gurus. The standard Ardas as laid down in the Maryada is for the congregation at a Gurdwara and other large religious gatherings.

Even then it should not be made too long by adding passages from the Gurbani. This trend is of recent origin each Ardasia trying to impress the assembly with his ability to quote from Gurbani. Once the Ardas begins before the Guru Ji, to quote verses from Gurbani is like confronting Guru Ji as if it is a reminder. This I feel negates the purpose and sincerity of the Ardas.

I also feel that the words "Var Sri Bhagautiji ki Patshahi 10" should be replaced with other suitable words reflecting clearly the Sikh character or it should be entirely omitted. These words are from the so-called "Dasam Granth" which has been the subject of objections for a very long period of time. Just because this word appears in the Guru Granth Sahib does not make it acceptable in the Ardas as there are many such words in the Gurbani touching on Hindu mythology but are not accepted as reflecting the Sikh character. Also the practice of praising and asking of extra benedictions for people of high position or who have donated money or are rich, is hypocrisy.

Many new fads and fashions have come into vogue under the guise of modernity, comfort, decorations, offerings, etc. Gurudwaras are usually under the control of people who call themselves Sikhs but know little or nothing of the principles or the creed of Sikhism. Gurudwaras are being used for self-interest, power and politics and are thus misused to the detriment of the advancement of Sikhism. The committees invite some politician, PM, CM, Council member or highly placed official on religious occasions mostly to get in his favour. Then the President and committee wait for him at the door with garlands. They step over each other when the dignitary arrives to go forward to shake his hands. He is taken to Guru Darbar surrounded by these servile members of the Gurudwara committee who show no respect to the Guru Ji but are pre-occupied with the VIP ! They feel no shame even when they break the Guru Ka Langar rule of equality of all. The table for the big-shots is covered with new cloth and flowers placed there too. The sewadars show special attention to them and even special cakes or cookies served to them whereas the rest of the sangat is made to wait. And these are the same people who on other days make a show of their respect for Guru Ka Langar!

The SGPC, instead of upholding the dignity and the superiority of Guru Darbar, is itself guilty of such misdeeds and meanness. For self-grandeur they do not mind to trample on the dignity and principles exemplified by our holy Gurus. The Gurus did not care nor were they intimidated by the power of kings, wazirs, etc. Whoever came had to follow the rules of the Guru no matter of how high a position or how powerful he was. Here we have people who claim to be guardians of the Guru Darbar, wearing the garb of brave Sikhs but grovelling before ordinary mortals and showing shameful disrespect to their great Gurus ! These Jathedars standing with garlands and saropas are the worst offenders and they make a very shameful picture of their "leadership."

They should be condemned and admonished strongly. In fact garlanding and awarding saropas at places of worship should be strictly banned. The Maryada is lacking in dealing with such shameful behaviour therefore a meeting of the Panth Khalsa should be called as soon as possible to redraw the Maryada which should not be allowed to stand in its present form knowing very well its deficiencies.

I have said a lot and if someone feels offended by my views let me state that these are only my views and I put these forward for the consideration of independent and unbiased concerned Sikhs. Waheguru Ji Ka Khalsa, Waheguru J Ki Fateh.

Suaran Singh, 1, Solok Dumber, 11600 Penang, Malaysia
e-mail – ssbalia@hotmail.com

*****

GURU GRANTH SAHIB AND SCIENCE -2

Dr. Hardial Singh Dhillon, UK

[Part 1 appeared in Nov-Dec 2004 issue of The Sikh Bulletin]

In part -1, we discussed the Creator: here we shall try to understand the Creation. Once again, Guru Granth Sahib Ji tells us that His bounties to His creation as well as the creation itself are just as great as He himself; neither His nor His creation's end can be found by pondering,

ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਜੇਵਡੁ ਆਪਿ ਤੇਵਡੁ ਤੇਰੀ ਦਾਤਿ ॥੪॥੩॥ ਗ.ਗ.ਸ/੯
ਤੇਰਾ ਅੰਤ ਨ ਜਾਈ ਲਖਿਆ ॥ਰਹਾਉ॥ .. ਮ੧. ਗ.ਗ.ਸ/੪੬੯

ਆਸਾ ਮਹਲਾ੧॥ਕਹਣੁ ਨ ਜਾਈ ਤੇਰੀ ਤਿਲੁ ਵਡਿਆਈ ॥੨॥੪॥੨॥{ਪੰਨਾ ੯}

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥ਜਪੁ ਜੀ (੨੨), ਗ.ਗ.ਸ/੫

ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਕੀਤਾ ਆਕਾਰੁ ॥ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਪੈ ਪਾਰਾਵਾਰੁ ॥

ਏਹੁ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਇ ॥ ਬਹੁਤਾ ਕਹੀਐ ਬਹੁਤਾ ਹੋਇ ॥ ਜਪੁ ਜੀ (੨੪), ਗ.ਗ.ਸ/੫

Before we talk about creation, we must talk about the structure within which the universe exists.

Science: According to science, the universe is about 15 billion years old (BBC, 1999). This has to be an estimate, since it cannot be verified by experiments though efforts continue. Science, however, fails to give an explanation as to why the universe came into existence in the first place.

The earth is about 4.5 billion years old, (evidence based on C¹⁴ rock dating). The earth came into existence from the cooling of the hot celestial dust resulted from some sort of explosion from our sun, from which the planets and their moons were formed in our solar system (Young, 1974). Similar process has been repeated elsewhere in the universe, resulting in countless number of stars, moons, planets galaxies and nebulae. So far the rocks from the moon have been dated which show consistency with the age of the earth. This makes the earth and the moon about the same age.

Even beyond this is the theory of the 'Big Bang', which attempts to explain how universe came into existence. Science agrees that it cannot test or forecast anything before the big bang, since all instruments fail to test anything, or are not in existence to date to be sufficiently accurate. Further more, they say one cannot even ask the question as to what was before this, since neither space nor time existed. Consequently, some scientists say that all this known as universe, has either come out of nothingness (which contradicts science's own fundamental principle that one can not have something out of nothing, as well as the conservation of energy principle!) or perhaps that it was always like this: a dynamic equilibrium. More recently, the Super String Theory (the strings themselves cannot be seen by the way) seems to explain that the universe can expand or collapse according to the amount of enthalpy (measured as an order of complexity in the system) in the universe. In the latter concept, the total energy remains the same at all times, - it is neither destroyed nor created; it merely transforms.

This sustains the universe at all times and allows universe to expand and collapse periodically. Our universe at the moment, says science, is too young to collapse. It is still expanding, and its rate of expansion has increased (BBC, 1999).

Most of the above are the findings of the 20th century science which even counts for multiple universes, parallel universes, black holes etc. That it is therefore a state of equilibrium: it is neither the final destiny nor the end product; the process continues unabated, even today.

Sikhi: Guru Granth Sahib Ji says that no body will ever know how the universe was created nor why it was created. He alone knows how it was created.

ਜਾ ਕਰਤਾ ਸਿਰਠੀ ਕਉ ਸਾਜੇ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਸੋਈ ॥ ਜਪੁ ਜੀ (੨੧), ਗ.ਗ.ਸ/੪

ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕੀ ਜਾਨੈ ਕਰਤਾ ਰਚਨਾ ॥੨॥ ਸੁਖਮਨੀ, ਮਪ (ਅ.੧੦) .ਗ.ਗ.ਸ /

੨੭੫॥ ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ॥ਬਾਬੁ ਕਲਾ ਆਡਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥

ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ॥ਮਾਰੂ ਸੋਹਲੇ, ਮ੧.ਗ.ਗ.ਸ/੧੦੩੫

Nevertheless, Guru Ji gives us some indication as to when and how it was created.

"ਕੀਤਾ ਪਸਾਉ ਏਕੋ ਕਵਾਉ ॥ ਤਿਸ ਤੇ ਹੋਏ ਲਖ ਦਰੀਆਉ ॥

ਜਪੁ ਜੀ (੧੬), ਗ.ਗ.ਸ/੩

From one word He created all, from this became infinite. Notice the word "ਪਸਾਉ" indicates 'to spread, or evolve'

(cf. with the big bang theory above). Unlike science, Gurbani says that the cause and the Creator are one and the same.

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਪ੍ਰਭੁ ਏਕੁ ਹੈ ਦੂਸਰ ਨਾਹੀ ਕੋਇ॥

ਸੁਖਮਨੀ, ਮਪ (ਅ.੧੧).ਗ.ਗ.ਸ / ੨੭੬

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਪ੍ਰਭ ਤੇਰੀ ਸਰਣਾਈ ॥ ਬਿਲਾਬਲ ਮਪ. ਗ.ਗ.ਸ/ ੮੧੩

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਮਰਥ ਪ੍ਰਭ ਦੇਹਿ ਅਪਨਾ ਨਾਉ ॥ ਬਿਲਾਬਲ ਮਪ. ਗ.ਗ.ਸ/ ੮੧੫

ਕਹੈ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਭੁ ਆਪਿ ਮਿਲਿਆ ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਜੋਗੇ ॥੩੪॥

ਰਾਮਕਲੀ ਮ੩, ਅਨੰਦ ਗ.ਗ.ਸ/੯੨੧

This is a very important point indeed. Until recently, science did not admit whether the universe could ever collapse and restart or whether it had any reason/cause to be here in the first place! Again, Gurbani gives us a very clear answer that it has happened many times already; each time, it merges into one and restarts.

ਕਈ ਬਾਰ ਪਸਰਿਓ ਪਾਸਾਰ ॥ ਸਦਾ ਸਦਾ ਇਕੁ ਏਕੰਕਾਰ ॥

ਸੁਖਮਨੀ, ਮਪ (ਅ.੧੦) .ਗ.ਗ.ਸ / ੨੭੬

ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਏਕੈ ॥੭॥

ਸੁਖਮਨੀ, ਮਪ (ਅ.੨੧/੭) .ਗ.ਗ.ਸ / ੨੯੨

When did this happen? Guru Nanak Dev Ji says:

ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੧ ॥ ਗ.ਗ.ਸ/੧੦੩੫-੧੦੩੬

ਅਰਬਦ ਨਰਬਦ ਧੁੰਧੁਕਾਰਾ ॥ ਧਰਣਿ ਨ ਗਗਨਾ ਹੁਕਮੁ ਅਪਾਰਾ ॥

ਨਾ ਦਿਨੁ ਰੈਨਿ ਨ ਚੰਦੁ ਨ ਸੂਰਜੁ ਸੁੰਨ ਸਮਾਪਿ ਲਗਾਇਦਾ ॥੧॥

ਖਾਣੀ ਨ ਬਾਣੀ ਪਉਣੁ ਨ ਪਾਣੀ ॥ ਓਪਤਿ ਖਪਤਿ ਨ ਆਵਣੁ ਜਾਣੀ ॥

ਖੰਡੁ ਪਤਾਲ ਸਪਤ ਨਹੀ ਸਾਗਰ ਨਦੀ ਨ ਨੀਰੁ ਵਹਾਇਦਾ ॥੨॥

ਨਾ ਤਦਿ ਸੁਰਗੁ ਮਛੁ ਪਇਆਲਾ ॥ ਦੋਜਕੁ ਭਿਸਤੁ ਨਹੀ ਖੈ ਕਾਲਾ ॥
ਨਰਕੁ ਸੁਰਗੁ ਨਹੀ ਜੰਮਣੁ ਮਰਣਾ ਨਾ ਕੋ ਆਇ ਨ ਜਾਇਦਾ ॥੩॥

For countless ages, there was darkness; neither the earth nor sky except His immeasurable Hukam. Neither sun nor moon, nor day/night; only He. There were neither four sources of life, nor bani, nor air/water; neither creation/destruction; nor coming/going. There were no continents, nor any nether region; no seven seas, nor streams with flowing water. There were no heaven or hell, nor any one born/died, no coming/going.

ਜਾ ਤਿਸੁ ਭਾਣਾ ਤਾ ਜਗਤੁ ਉਪਾਇਆ ॥ ਬਾਝੁ ਕਲਾ ਆਡਾਣੁ ਰਹਾਇਆ ॥
ਬ੍ਰਹਮਾ ਬਿਸਨੁ ਮਹੇਸੁ ਉਪਾਏ ਮਾਇਆ ਮੋਹੁ ਵਧਾਇਦਾ ॥੧੪॥
ਵਿਰਲੇ ਕਉ ਗੁਰਿ ਸਬਦੁ ਸੁਣਾਇਆ ॥ ਕਰਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ਹੁਕਮੁ ਸਬਾਇਆ ॥੧੫॥
ਖੰਡ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਾਤਾਲ ਅਰੰਭੇ ਗੁਪਤਹੁ ਪਰਗਟੀ ਆਇਦਾ ॥੧੫॥
ਤਾ ਕਾ ਅੰਤੁ ਨ ਜਾਣੈ ਕੋਈ ॥ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਸੋਝੀ ਹੋਈ ॥
ਨਾਨਕ ਸਾਚਿ ਰਤੇ ਬਿਸਮਾਦੀ ਬਿਸਮ ਭਏ ਗੁਣ ਗਾਇਦਾ ॥੧੬॥੩॥੧੫॥

When He willed, He created the world and with this will, He sustained the sky without any pillars. Through three powers, creative, sustainive and destructive, He expanded maya. To rare individuals He expounded this that He created and cares the world through His hukam. Through hukam, the continents, universe and nether regions were commenced; the invisible became visible. No body knows its limits; only through Guru this knowledge is imparted. Nanak, those who remain merged in His love, sing His praises.

What was before this?

Science: It has no idea!

Sikhi: The fifth Nanak gives us an account of this state in Sukhmani that when there was no form of creation, only Akal Purakh alone, then there were no duality of sin/virtue, pain/pleasure, happiness/mourning, honour/dishonour, captive/emancipator, heaven/hell etc.,

"ਜਬ ਅਕਾਰੁ ਇਹੁ ਕਛੁ ਨ ਦ੍ਰਿਸਟੇਤਾ ॥ ਪਾਪ ਪੁੰਨ ਤਬ ਕਹ ਤੇ ਹੋਤਾ ॥
ਜਬ ਧਾਰੀ ਆਪਨ ਸੁੰਨ ਸਮਾਪਿ ॥ ਤਬ ਬੈਰ ਬਿਰੋਧ ਕਿਸੁ ਸੰਗਿ ਕਮਾਤਿ ॥
ਜਬ ਇਸ ਕਾ ਬਰਨੁ ਚਿਹਨੁ ਨ ਜਾਪਤਾ ॥
ਤਬ ਹਰਖ ਸੋਗ ਕਹੁ ਕਿਸਹਿ ਬਿਆਪਤਾ ॥੧॥"
ਸੁਖਮਨੀ, ਮਖ (ਅ.੨੧/੧) .ਗ.ਗ.ਸ / ੨੯੦
"ਜਹ ਨਿਰੰਜਨ ਨਿਰੰਕਾਰ ਨਿਰਬਾਨ ॥
ਤਹ ਕਉਨ ਕਉ ਮਾਨ ਕਉਨ ਅਭਿਮਾਨ ॥੪॥"
ਸੁਖਮਨੀ, ਮਖ (ਅ.੨੧/੪) .ਗ.ਗ.ਸ / ੨੯੧

When Akal Purakh willed the creation to be so, it was made subject to three dispositions. Sins and virtues became apparent, and some yearned for heaven, others imagined hell. Worldly snares and entanglements of illusion became apparent and the creation became engulfed under the burden of egotism, maya attachment and doubts. The pain and pleasure, honour and dishonour became to be interpreted in numerous ways. The play is His and He beholds it all; wind up the play, O, Nanak, He, and nothing else, remains.

"ਜਹ ਆਪਿ ਰਚਿਓ ਪਰਪੰਚੁ ਅਕਾਰੁ ॥ ਤਿਹੁ ਗੁਣ ਮਹਿ ਕੀਨੋ ਬਿਸਥਾਰੁ ॥
ਪਾਪੁ ਪੁੰਨੁ ਤਹ ਭਈ ਕਹਾਵਤ ॥ ਕੋਊ ਨਰਕ ਕੋਊ ਸੁਰਗ ਬੰਛਾਵਤ ॥

ਆਲ ਜਾਲ ਮਾਇਆ ਜੰਜਾਲ ॥ ਹਉਮੈ ਮੋਹ ਭਰਮ ਭੈ ਭਾਰ ॥
ਦੂਖ ਸੂਖ ਮਾਨ ਅਪਮਾਨ ॥ ਅਨਿਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਕੀਓ ਬਖਾਨ ॥
ਆਪਨ ਖੇਲੁ ਆਪਿ ਕਰਿ ਦੇਖੈ ॥ ਖੇਲੁ ਸੰਕੋਚੈ ਤਉ ਨਾਨਕ ਏਕੈ ॥੭॥"
ਸੁਖਮਨੀ, ਮਖ (ਅ.੨੧/੭) .ਗ.ਗ.ਸ / ੨੯੨

Is there a limit to his creation?

Science says that through gravity, the planets around each star form a solar system and that there are now countless number of stars (some more complex than ours) in each galaxy. Equally, as far as the eye can see through the telescope, there are many galaxies and nebulae. Some stars run their course and then disappear and many more are forming. Around few solar systems, like our own, planets have been discovered though no life has yet been found on any of them. Mathematically, there exists a probability of life being present on some of them at least.

These ideas are at the forefront of today's science and this is the result of many hundreds of years progress and research. It was Ptolemy, about a century after Christ, who interpreted the Christianity's view to be known that the earth was the centre of the universe and that it was flat, and the Moon, Mercury, Venus, Sun, Mars, Jupiter and Saturn, respectively revolved around the earth (Holmes & Maynard, 1975). These views survived for about 1500 years until Copernicus in 16th century challenged them, and replaced the earth with the Sun in the centre. He died in 1543 but his ideas obtained strong support from Kepler (1571-1630), a German mathematician and astronomer. Kepler further added that planets orbit in ellipses rather than circles. He explained this that due to the pull of other planets on the earth, the path was elliptical. He formulated, mathematically that 2 -3 planets exist though never lived to see them himself. When Galileo Galilei (1564-1642), an Italian scientist, published Kepler's work, the strong Christian movement immediately put him under house arrest. In 1609, Galilei did see some planets that Kepler had forecasted through his crude telescope and in 1610, discovered Jupiter and its many moons. Galilei died in 1642 and Newton was born the same year. He further refined mathematics and discovered calculus, a powerful branch of mathematics. His work on the telescope lead him to confirm Galilei's findings and gave us the Law of gravity, the Universal Law of Gravity, the Law of Inertia, Laws of Motions. He died in 1727.

Albert Einstein (1879-1955) produced the theory of relativity as applied to cosmos bodies and showed that matter and energy were interchangeable, and that space and time were inseparable concepts. At the beginning of the 20th century, the Quantum Mechanics Theory was developed by Planck (1858-1947), a German Physicist, to explain the behaviour of atoms which postulates discrete steps. The two theories do not reconcile. Latest attempts to combine the three (the theories of Gravitation and Electromagnetism, Relativity, and Quantum Mechanics) is being made by Prof.

Hawkins at Cambridge University. His current belief is that the universe has no beginning/end. He assumes that the time and space do not have to commence from a single point but can be curved so that they appear without end and therefore circular. The universe therefore, is a mere application of the Laws of Physics. No wonder he says that God is an embodiment as the Laws of Physics! He says that he can explain about the universe as to why it is, and the how it is, but he is as yet not sure why did it exist at all (Hawking, 1989). Recently, Prof. Hawking has been reported to have changed his mind about being able to resolve the perplexity of the ultimate Truth. "Some people will be very disappointed," he concedes, "but I have changed my mind. I'm glad our search for understanding will never come to an end, and that we'll always have the challenge of new discovery; without it, we would stagnate," (Cornwell, J, 2004)

SIKHI: Guru Granth Sahib Ji, although took 239 years to complete, is no where an evolutionary in its approach. What is said through the shabad is final on each and every topic. Bear in mind then that there were no telescope or microscope up to fifth Guru's time (the Adi Granth was installed in Harmandir Sahib in 1604), and yet Guru Nanak Dev Ji goes far beyond the Vades and the Ketabs:

ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸਾ ॥
 ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਿਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥
 ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਿਨਿ ਕਰੋਬਾ ਅਸੁਠੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥
 ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥ ੨੨॥ ਜਪੁ ਜੀ, ਗ.ਗ.ਸ/੫

There are myriads upon myriads, sky upon sky. Says fifth Nanak in Sukhmani:

ਕਈ ਕੋਟਿ ਦੇਸ ਭੂ ਮੰਡਲ ॥ ਕਈ ਕੋਟਿ ਸਸੀਅਰ ਸੂਰ ਨਖੁੜੁ ॥੩॥
 ਸੁਖਮਨੀ, ਮਖ (ਅ.੧੦/੩) .ਗ.ਗ.ਸ /੨੭੫
 ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਕਾਸ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥ ... ॥੭॥
 ਸੁਖਮਨੀ, ਮਖ (ਅ.੧੦/੭) .ਗ.ਗ.ਸ /੨੭੬

There are countless moons, suns, the spheres and stars. There are countless skies in the universe.

Guru Nanak Dev Ji even told us that through His hukam, the sun and the moon travel millions of miles through the space and there is no end to it:

" ਭੈ ਵਿਚਿ ਸੂਰਜ ਭੈ ਵਿਚਿ ਚੰਦੁ ॥ ਕੋਹ ਕਰੋੜੀ ਚਲਤ ਨ ਅੰਤੁ ॥"
 ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ੧, ਗ.ਗ.ਸ/੪੬੪

It has to be admitted in all honesty that let alone any research scientist not believing it, even the Sikhs found it difficult to believe this. They thought what Guru Sahib has said about the moon is right but the fact that the sun actually also travels, this is impossible! You may be pleased to know that scientists have now confirmed the latter to be true. Although science has not yet found any planets any where in the universe with life, apart from giving us mathematical

probability, Gurbani is very adamant about the existence of other worlds.

ਆਸਣੁ ਲੋਇ ਲੋਇ ਭੰਡਾਰ ॥ ਜੋ ਕਿਛੁ ਪਾਇਆ ਸੁ ਏਕਾ ਵਾਰ ॥
 ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧(੩੧), ਗ.ਗ.ਸ/੭

God has His seat and His storehouses in all the worlds. Whatever was put in them was done once and for all. (cf with concept of energy in science).

ਤਿਥੈ ਭਗਤ ਵਸਹਿ ਕੇ ਲੋਅ ॥

The saints of all worlds reside there.

ਤਿਥੈ ਲੋਅ ਲੋਅ ਆਕਾਰ ॥ ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧(੩੨), ਗ.ਗ.ਸ/੮

There are worlds after worlds.

The books of the Muslims and Jews say that there are 18,000 such worlds, but Guru Nanak Dev Ji said although they all speak of the Creator being the base of all, the truth is no body knows the real accounts since both the accounts and the accountants parish. There are countless skies and the nether regions: the true account is known to Him alone.

"ਪਾਤਾਲਾ ਪਾਤਾਲ ਲਖ ਆਗਾਸਾ ਆਗਾਸਾ ॥
 ਓੜਕ ਓੜਕ ਭਾਲਿ ਥਕੇ ਵੇਦ ਕਹਿਨਿ ਇਕ ਵਾਤ ॥
 ਸਹਸ ਅਠਾਰਹ ਕਹਿਨਿ ਕਰੋਬਾ ਅਸੁਠੁ ਇਕੁ ਧਾਤੁ ॥
 ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੈ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥
 ਨਾਨਕ ਵਡਾ ਆਖੀਐ ਆਪੇ ਜਾਣੈ ਆਪੁ ॥ ੨੨॥" ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧(੨੨), ਗ.ਗ.ਸ/੫

It became a big question, when Guru Ji visited Baghdad, since according to Koran, there are seven heavens and seven nether regions and thus challenged Guru Ji. As a proof of this, Guru Ji took Pir Dustgir's son with him and visited these countless places in the blink of an eye. As a proof, they brought back a cauldron full of karah parsad and karahi. The Pir was more than satisfied and asked for forgiveness. Bhai Gurdas Ji records:

"ਨਾਲਿ ਲੀਤਾ ਬੋਟਾ ਪੀਰ ਦਾ ਅਖੀ ਮੀਟ ਦਇਆ ਹਵਾਈ ।
 ਲਖ ਆਕਾਸ ਪਤਾਲ ਲਖ ਅਖਿ ਫੁਰਕ ਵਿਚਿ ਸਭ ਦਿਖਲਾਈ ।
 ਬਹਿ ਕਚਕੋਲ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ਦਾ ਧੁਰੋ ਪਤਾਲ ਲਈ ਕੜਾਈ ।
 ਜਾਹਰ ਕਲਾ ਨ ਛਪੈ ਛਪਾਈ । ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ ੧(੩੬).

It is interesting to note that Guru Granth Sahib Ji advocates multiple universes rather than a single one:

ਕਈ ਕੋਟਿ ਅਕਾਸ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ॥੭॥
 ਸੁਖਮਨੀ, ਮਖ (ਅ.੧੦/੭) .ਗ.ਗ.ਸ /੨੭੬
 ਤਿਥੈ ਖੰਡ ਮੰਡਲ ਵਰਭੰਡ ॥ ਜੇ ਕੋ ਕਥੈ ਤ ਅੰਤ ਨ ਅੰਤ ॥
 ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧(੩੨), ਗ.ਗ.ਸ/੮

ਪੁਰਖਾਂ ਬਿਰਖਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤਟਾਂ ਮੇਘਾਂ ਖੇਤਾਂਹ ॥ ਦੀਪਾਂ ਲੋਅ ਮੰਡਲਾਂ ਖੰਡਾਂ ਵਰਭੰਡਾਂਹ
 ॥...॥੧॥ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ੧, ਗ.ਗ.ਸ/੪੬੭

Gases, Water and Beings:

Science: Science says that from the original big bang, the simplest possible molecules like hydrogen were formed. Further interaction through nuclear fusion gave rise to helium and other elements. The early atmosphere was of the reduced type, with considerable hydrogen and nitrogen but

no oxygen. These molecules interacted further by chance and produced more complex molecules, eventually reaching a stage where oxygen was produced. Oxygen and hydrogen condensed in the right proportion to produce water (this was actually demonstrated by Dumas, a French Chemist (1842) in his experiment when he passed hydrogen over copper oxide and the condensed liquid he collected, turned out to be water. Moreover, Water Voltmeter also shows that when water is electrolysed with small amount of sulphuric acid, hydrogen evolves from cathode electrode and oxygen from the anode electrode. Eventually over millions of years span, one such molecule called DNA was capable of replicating itself. This was the beginning of the living matter. From the original primal soup, single cell organisms began to merge and through DNA replication multiplied. Some of these experiments were repeated by Miller (1953) in America. While results showed that it was possible to produce simple amino acids, sugars and other molecules, they did not produce a living organism, since millions of years time span is needed. Thus organisms changed through mutation and hence variations were evolved which made it more adaptable to their ever changing environment. Science says further that every organism has this genetic base which became more complex, giving rise to multicellular organisms, with the ultimate product as human beings. Humans are still continually evolving, even today.

Sikhi: Guru Amardas Ji gives us clue about air and water:

“ਸਾਚੇ ਤੇ ਪਵਨਾ ਭਇਆ ਪਵਨੈ ਤੇ ਜਲੁ ਹੋਇ ॥

ਜਲ ਤੇ ਤ੍ਰਿਭਵਣੁ ਸਾਜਿਆ ਘਟਿ ਘਟਿ ਜੋਤਿ ਸਮੋਇ ॥” ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਮਾ ੧. ਗ.ਗ.ਸ/੧੯
From Him came air and from air came water. Through water the system became established in ocean, land and water, while He became established within.

Gurbani also tells us that life originated in water and without water, it is impossible to imagine life:

“ਪਹਿਲਾ ਪਾਣੀ ਜੀਉ ਹੈ ਜਿਤੁ ਹਰਿਆ ਸਭੁ ਕੋਇ ॥..”

ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ੧, ਗ.ਗ.ਸ/੪੭੨

In the first place, there is life in water by which everything sprung.

There are organisms in dung and wood; no grain is without life either.

“ਗੋਹੇ ਅਤੇ ਲਕੜੀ ਅੰਦਰਿ ਕੀਤਾ ਹੋਇ ॥..” ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ੧, ਗ.ਗ.ਸ/੪੭੨

“ਜੇਤੇ ਦਾਣੇ ਅੰਨ ਕੇ ਜੀਆ ਬਾਝੁ ਨ ਕੋਇ ॥..” ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ, ਮ੧, ਗ.ਗ.ਸ/੪੭੨

Bhagat Kabir Ji asks Pundit that if organisms birth and death makes that place polluted, then tell me if anything or anywhere is "pure", viz:

ਜਲਿ ਹੈ ਸੂਤਕੁ, ਥਲਿ ਹੈ ਸੂਤਕੁ, ਸੂਤਕ ਓਪਤਿ ਹੋਈ ॥

ਜਨਮੇ ਸੂਤਕੁ, ਮੁਏ ਫੁਨਿ ਸੂਤਕੁ, ਸੂਤਕ ਪਰਜ ਬਿਗੋਈ ॥੧॥

ਕਰੁ, ਰੇ ਪੰਡੀਆ, ਕਉਨ ਪਵੀਤਾ ॥... ॥੪੧॥ਕਬੀਰ ਜੀ, ਗ.ਗ.ਸ/੩੩੧

Kabir Ji goes much further than this to assure Pundit: not only those organisms that we can see born and die in this way, there are those which exist in our eyes, mouth and ears, there are organisms that are destroyed by our actions of rising and lying down: they are in the kitchen as well.

“ਨੈਨਹੁ ਸੂਤਕੁ, ਬੈਨਹੁ ਸੂਤਕੁ, ਸੂਤਕੁ ਸੁਵਨੀ ਹੋਈ ॥

ਉਠਤ ਬੈਠਤ ਸੂਤਕੁ ਲਾਗੈ, ਸੂਤਕੁ ਪਰੈ ਰਸੋਈ ॥੨॥.. ॥੪੧॥ਕਬੀਰ ਜੀ,

ਗ.ਗ.ਸ/੩੩੧

Gurbani also tells us that there are five elements from which beings have been created, namely, the earth, water, fire, air and ether, and that the sixth, He himself, resides in His creation. It is also worth noting that the western philosophy only quotes four elements and omits ether.

ਪੰਚ ਤਤੁ ਮਿਲਿ ਕਾਇਆ ਕੀਨੀ, ਤਤੁ ਕਹਾ ਤੇ ਕੀਨੁ ਰੇ ॥ ਕਰਮ ਬਧ ਤੁਮ ਜੀਉ ਕਰਤੁ ਹੈ, ਕਰਮਹਿ ਕਿਨਿ ਜੀਉ ਦੀਨੁ ਰੇ ॥੨॥... ॥੩॥ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਗ.ਗ.ਸ/ਪੰਨਾ ੮੭੦
“ਪਉਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰੇ ਚਉਥੀ ਧਰਤੀ ਸੰਗ ਮਿਲਾਈ । ਪੰਚਮਿ ਵਿਚਿ ਆਕਾਸ ਕਰਿ ਕਰਤਾ ਛਟਮੁ ਅਦਿਸਟੁ ਸਮਾਈ ।“ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ, ਵਾਰ ੧(੨).

You will be pleased to know that recent discovery casts doubts on the four elements and lends a great deal of support to the fifth element, ether, which previously was thought to be vacuum but now said to contain particles which when break produce more positive and negative charges. This releases latent energy, which is responsible for accelerating the expansion of the universe (BBC, 1999). That there are four major ways by which life sprung: the egg type (birds), the placental type (mammals, including human beings), the humidity type (bacteria and fungi) and those which spring from by braking the earth type (plants).

ਅੰਡਜ ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਉਤਭੁਜਾ ਪ੍ਰਭ ਕੀ ਇਹ ਕਿਰਤਿ ॥

॥੩॥ .. ॥੩੦॥੬੦॥ਬਿਲਾਬਲ, ਮਪ, ਗ.ਗ.ਸ/੮੧੬

ਅੰਡਜ ਜੇਰਜ ਸੇਤਜ ਉਤਭੁਜ ਸਭਿ ਵਰਨ ਰੂਪ ਜੀਅ ਜੰਤ ਉਪਈਆ ॥

॥੬॥ ਬਿਲਾਬਲ, ਮ੪, ਗ.ਗ.ਸ/੮੩੫

Also that there are no ends to His creation. Countless birds and snakes He has created, and countless stones and trees; countless air, water and fires exist; countless countries, planets and their spheres. Countless pearls exist in oceans and organisms of different type also appear.

ਕਈ ਕੋਟਿ ਪੰਖੀ ਸਰਪ ਉਪਾਏ ॥ ਕਈ ਕੋਟਿ ਪਾਥਰ ਬਿਰਥ ਨਿਪਜਾਏ ॥

ਕਈ ਕੋਟਿ ਪਵਣ ਪਾਣੀ ਬੈਸੰਤਰ ॥ ਕਈ ਕੋਟਿ ਦੇਸ ਭੂ ਮੰਡਲ ॥

॥੩॥ ਸੁਖਮਨੀ, ਮਪ, ਗ.ਗ.ਸ/੨੭੫

ਕਈ ਕੋਟਿ ਕੀਏ ਰਤਨ ਸਮੁੰਦ ॥ ਕਈ ਕੋਟਿ ਨਾਨਾ ਪ੍ਰਕਾਰ ਜੰਤ ॥

॥੪॥ ਸੁਖਮਨੀ, ਮਪ, ਗ.ਗ.ਸ/੨੭੬

Gurbani says that they are in hands of the Creator. He has written their code and it is according to His will that they do what they do (notice science also recognises this code but says it evolved by chance, therefore denial of Creator Watson & Crick, 1953).

“ ਜੀਅ ਜਾਤਿ ਰੰਗਾ ਕੇ ਨਾਵ ॥ ਸਭਨਾ ਲਿਖਿਆ ਵੁੜੀ ਕਲਾਮ ॥

ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧. ਗ.ਗ.ਸ/੩

That organisms of many types, colours and names exist, whose account has been written by the creator with His flowing pen.

ਰੰਗੀ ਰੰਗੀ ਭਾਤੀ ਕਰਿ ਕਰਿ ਜਿਨਸੀ ਮਾਇਆ ਜਿਨਿ ਉਪਾਈ ॥

ਕਰਿ ਕਰਿ ਵੇਖੇ ਕੀਤਾ ਆਪਣਾ ਜਿਵ ਤਿਸ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ॥ ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧. ਗ.ਗ.ਸ/੬
He who has created beings in many colours and forms, also cares about them.

ਜਿਨਿ ਏਹਿ ਲਿਖੇ ਤਿਸੁ ਸਿਰਿ ਨਾਹਿ ॥ ਜਿਵ ਫੁਰਮਾਏ ਤਿਵ ਤਿਵ ਪਾਹਿ ॥

ਜਪੁ ਜੀ, ਮ੧. ਗ.ਗ.ਸ/੪

The Hindu philosophy accounts for 8.4 million species of organisms, each species containing many millions. Guru Granth Sahib Ji often talks in terms of “ਚਰਾਸੀ ਲਖ ਜੂਨ ਉਪਾਈ”, as well, but its meaning needs to be interpreted carefully for two reasons. Firstly, some species have become extinct now, like mammoth and dinosaurs and secondly, new species of organisms also appear, thus making it a dynamic rather than static process. Science, however, has only found about 5.6 millions yet. It is more correct to say that there is no end to His creation (otherwise, the one who could, would be known as higher than Akal Purakh).

ਲੇਖਾ ਹੋਇ ਤ ਲਿਖੀਐ ਲੇਖੇ ਹੋਇ ਵਿਣਾਸੁ ॥ ਜਪੁ ਜੀ (੨੨), ਗ.ਗ.ਸ/੫

Kabir Ji says that human life is invaluable; it does not happen that often:

ਕਬੀਰ ਮਾਨਸ ਜਨਮੁ ਦੁਲੰਭੁ ਹੈ, ਹੋਇ ਨ ਬਾਰੈ ਬਾਰ ॥

ਜਿਉ ਬਨ ਫਲ ਪਾਕੇ ਭੁਇ ਗਿਰਹਿ, ਬਹੁਰਿ ਨ ਲਗਹਿ ਡਾਰ ॥੩੦॥

ਕਬੀਰ, ਗ.ਗ.ਸ/੧੩੬੬

Ravidas Ji also agrees:

ਬਹੁਤ ਜਨਮ ਬਿਛੁਰੇ ਥੇ ਮਾਧਉ, ਇਹੁ ਜਨਮੁ ਤੁਮਾਰੇ ਲੇਖੇ ॥

॥੨॥੧॥ ਰਵਿਦਾਸ, ਗ.ਗ.ਸ/ ੬੯੪

And so do all the Gurus, in particular, says fifth Nanak:

ਭਈ ਪਰਾਪਤਿ ਮਾਨੁਖ ਦੇਹੁਰੀਆ ॥ ਗੋਬਿੰਦ ਮਿਲਣ ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਬਰੀਆ ॥

॥੧॥੪॥ ਆਸਾ ਮਹਲਾ ੫ ॥ ਗ.ਗ.ਸ/ ੧੨

According to Gurbani then creation evolved slowly as a result of the creative will of God, developing from lower to higher forms of life: that from air came water, from water came the lower forms of life, leading to plants, birds and animals and culminating in humans as the supreme form of created life on earth. Moreover that there is a definite link between all the organisms. One may be human in this life, but according to his/her deeds may become lower animals or other beings. Many people even today just laugh at this idea but those very people are prepared to believe that the dead ones will simply wake up upon one call of Jesus or Mohammed on the day of the judgement. You will be pleased to know that first of all Gurbani rejects all this. It accepts that physical death will come to all regardless of a king or an aristocrat;

ਰਾਣਾ ਰਾਉ ਸਭੈ ਕੋਉ ਚਾਲੈ ਝੂਠ ਡੋਡਿ ਜਾਇ ਪਾਸਾਰੁ ॥

॥੪॥੬॥ ਸਾਰਗ ਮਹਲਾ ੪, ਗ.ਗ.ਸ/੧੨੦੦

and secondly, modern science has proved that there is a definite link between all organisms. It is now possible, for instance, to synthesise insulin, (a hormone that controls blood sugar level in humans) from E. coli, a bacterium. Science, however, is totally silent about what happens to any organisms after its death, since no scientific instrument can investigate this.

Essence of Guru Granth Sahib & Science –2

- Creation evolved slowly through His will over countless number of years. Science agrees, except, replaces Creator by 'chance'.
- Both Sikhi & Science agree that
  - a) the universe and then the organisms took millions of years to evolve;
  - b) there is a definite link amongst all organisms;
  - c) earth is just one such planet amongst many with life; Sikhi is adamant, Science says high probability (waits for the proof);
  - d) there are numerous organisms both visible and invisible, every where;
  - e) There are no end to His greatness or to His creation: Science is silent about the former but does say that the latter (Planets, stars, organisms) are numerous.;
  - f) Human life is supreme and apex of evolution and continues to evolve.

In the third part, the concept of energy shall be looked at in detail.

References:

- 1) BBC2 - Horizon, Thursday, 28 January 1999.
- 2) BBC2 - The Greats: Scientists and Inventors, Part 4 (Vedio)
- 3) Cornwell, J (2004): The Sunday Times Magazine – February issue – Hawking's Big Bang pp. 21-24.
- 4) Hawking, J (1989), The Short History of Time.
- 5) Bhai Gurdas dian Varran.
- 6) Young, J. Z (1974), An Introduction to the study of man, Oxford.
- 7) Watson, J and Crick, F, (1953) The Double Helix.
- 8) Holmes, E and Maynard, C (1975) Great Men of Science, Pub. Purenell.

*****

SYSTEMATIC DESTRUCTION OF SIKH HISTORICAL MONUMENTS BY THE SGPC Monuments of Guru Gobind Singh's time no longer there. Sarbjit Dhaliwal, Tribune News Service Chamkaur Sahib, December 19, 2004

When lakhs of Sikhs from across the globe will congregate here tomorrow to pay tributes to the two elder Sahibzadas of Guru Gobind Singh and other “Singhs” on the historic occasion of the 300th anniversary of their martyrdom, they will also come to know how the SGPC has wiped out the great historical monuments associated with the wars fought by the Guru, his Sahibzadas and followers. Thousands of Sikhs have already reached here.

All historical buildings, including Chamkaur-de-Garhi, also famed as Kachhi Garhi, from where Guru Gobind Singh, his two elder Sahibzadas and other “Singhs” fought a great war against the armies of Turks and Pahari Rajas (Rulers of hill states), have been removed from the scene over the years. They have been replaced by modern Gurdwaras made of marble.

A view of the demolition work at the old Garhi Sahib Gurdwara where a new gurdwara in marble has come up in Chamkaur Sahib. — A file photograph

Many of the Sikhs turning up here will like to see the original Garhi (fortress) but it will be a disappointing moment for them when they will not be able to see such a structure in the town where Guru Gobind Singh spent two most crucial days — December 20 and 21 in 1704 — of his life. There is also no trace of the war field where the battle was actually fought as Gurdwara Katalgarh Sahib has come up there. Some say that instead of Katalgarh Sahib, it should be named as Gurdwara Shaheedan.

No trace of the original history of the Guru’s period has been left by those who were made the custodians of the Sikh heritage. All old buildings surrounding the original Garhi have also been demolished to build a new gurdwara. “Future generations would never forgive those who have played havoc with the Sikh heritage,” says a Sikh historian.

The Garhi belonged to Rai Sahib Chaudhary Roop Chand and his brother Chaudhary Jagat Singh. They were Rajputs, who migrated from Amber near Jaipur in 1134. Their elders were granted rights over 65 villages in the Chamkaur Sahib belt by rulers of that time.

Chaudhary Roop Chand’s descendants — Mohinder Singh, his son Bhup Chand and his grandson Arjan Singh — now live here at a short distance from Gurdwara Garhi Sahib. Mohinder Singh is from the sixth generation of Roop Chand. Mohinder Singh’s brother Krishan Kumar and his son Bhim Singh also live here.

There is no dependable historical date available with regard to the arrival of Guru Gobind Singh, his two elder sons and other armed Singhs in the Garhi. Seventy-year-old Mohinder Singh says that Chaudhary Roop Chand was a regular visitor to the Naina Devi temple, at a short distance from Anandpur Sahib. On way to Naina Devi and back, Chaudhary Roop Chand used to pay respects to Guru Gobind Singh, who was camping in the Anandpur Sahib fort. He says that Chaudhary Roop Chand had good relations with the Guru.

After marching out from the Anandpur Sahib fort, Guru Gobind Singh arrived at Chamkaur Sahib on December 20, 1704, and camped in a bagh (garden) that belonged to the Chaudhary family. At that place now, Gurdwara Dumdama Sahib has been built. From the bagh, the Guru and his men shifted to the Garhi to launch a counter attack on the invading armies of Turks and hill states. In the war, that continued for two days, the two elder Sahibzadas — Ajit Singh (16) and Jujhar Singh (14) — attained martyrdom along with three — Bhai Mohkam Singh, Bhai Himmat Singh and Bhai Sahib Singh — of the famed Panj Piaras.

Chaudhary Mohinder Singh and other members of his family say that their forefathers had helped the Guru and his followers to shift to the Garhi despite the fact that they were under pressure from the rulers of that time. “Historians have not done justice with our elders and a wrong picture has been painted of them,” they say. Chaudharys lost the ownership of 65 villages in 1852 when the land of these villages was allotted to muhjaras (serfs) by an officer, Kala Rai. But this town even now has a significant presence of the Chaudhary families.

*

Darshani Deori at Harmandar Sahib – Amritsar

Dear Editor. Re: Restoration work or replacement of the historical Darshani Deori at Harmandar Sahib – Amritsar

On 20 November 2004, Saturday morning, one of the Sky Digital Satellite Radio Stations reported that the Shromani Gurdwara Parbandhak Committee feels that the historical ornamental doors of the Darshani Deori are now unsafe for the public. Therefore the committee has decided to replace the doors if they are found to be beyond repair. This is an unprofessional statement made by the SGPC, as they seem not to have consulted conservation experts.

The radio station held a serious discussion on the subject during their evening programme between 19:00 - 20:00 hours. Listeners to the programme from across Europe and the UK participated in the discussion and expressed their views. From the maintenance point of view, the SGPC is obliged to answer the following questions before carrying out the work:

- Were the doors regularly examined and serviced by engineers?
- When did engineers and restoration experts last inspect the doors?
- Is there any report by engineers and restoration experts regarding the present condition of the doors?
- Why have we not yet heard from people like India's leading conservation architect Gurmeet [Kaur] Rai and the Sikh historian Patwant Singh regarding the present project?

I am sure able craftsmen originally manufactured the ornamental doors. These valuable doors should be properly restored, and there are numerous highly qualified people willing and able to carry out the restoration of these doors in India. Replacement of the doors should not be on the agenda. It would appear to me that the SGPC's decision to award the work of replacing the doors to the GNNS Jatha carries a hidden agenda.

The illustration on page 49 in the 'Gurbaani Universal Truth' souvenir published by the Sikh Times to commemorate the 400th Parkaash of Sri Guru Granth Sahib seems to indicate that the SGPC had already decided to have the restoration work done by the Birmingham based Guru Nanak Nishkaam Sevak Jatha, long before the news broke on November 20.

It has to be noted that the GNNS Jatha has been criticised by one of India's leading conservation architect Gurmeet [Kaur] Rai and by the Sikh historian Patwant Singh for having turned Harmandar Sahib in Amritsar into an 'ungodly and gaudy showpiece' (**Sunday Mercury, October 31 2004 – Sikh Shrine Defaced By Bunglers**).

Bhai Mohinder Singh has refuted the allegations and commented, "History will record that I was responsible for doing the gold gilding and my conscience is clear." How clear is his conscience? He used the word 'I' which clearly signifies ego. Ego is unacceptable in Sikhi. I can see his actions being nothing short of earning name and fame in his own way. He should be wise enough to understand the situation thoroughly and turn down the idea of replacing the door and concentrate on the restoration work as required, but only under the guidance of those who know all about conservation work.

What should not happen under any circumstance is that the doors are replaced and then disappear from the Harmandar Sahib, which might happen if the unholy alliance of Akali Dal (Badal) and BJP gets behind it!

Sikhs outside Panjab, and especially in the UK, should put pressure on the Nishkaam Sewak Jatha not to make the same mistake again that they made with the gilding work. We want restoration and conservation, not replacement. We must put

pressure on the SGPC to make sure that the so-called improvement does not again mean destruction of our heritage. Gurfateh, Swaran Singh Panesar, UK

PS This letter is supported by Harjinder Singh (the Man in Blue) and Jatinder Singh (Netherlands) and Jagdish Singh (Belgium).

*

Historic mound falls prey to unplanned construction

Lalit Mohan Tribune News Service

Gurdaspur, January 30, 2005

The historic mound witness to the 10-month-long resistance given by less than 2,000 Sikhs led by legendary Banda Singh Bahadur to 1, 00,000-strong Mughal army is under threat. The unplanned constructions over the mound located near Gurdas Nangal village threaten the original mound which gives one the feel of the fierce battle.

The said mound, spread over about seven acres, is located near Gurdas Nangal village, about 15 km from Gurdaspur. A gurdwara and a sarovar have already been brought up over the mound. During the digging of the sarovar, the bones of animals, horses, men and pieces of weapons were discovered as remnants of the said war.

Giving details of the historic battle on the mound, Prof Raj Kumar Sharma, a regional historian, said that the fall of Gurdas Nangal brought to an end the career of Banda Bahadur, one of the most illustrious warriors of Punjab. Before Guru Gobind Singh passed away he entrusted his mission to Banda Bahadur. Banda Bahadur headed the military command of the followers of the Guru. A council of 'panj piaras' consisting of Binod Singh, Kahan Singh, Baj Singh, Daya Singh and Ram Singh was appointed to assist him. He was also given a Khanda and Nagara, the symbols of temporal authority, and hukamnamas (letters), asking the Sikhs to extend every help to him.

In November, 1709, Banda Bahadur destroyed the towns of Samana, Kapuri and Thaska. The battle of Chappar Chiri in 1710 that led to the occupation of Sirhind signalled the beginning of new era in the history of Punjab, says Prof Sharma. Peeved about the growing exploits of the Sikhs, Abdul Samad Khan was appointed Subedar of Lahore on February 22, 1713. At that time Banda Bahadur was carrying his military activities in and around Kalanaur in order to conduct swift raids on the Mughal power centre of Lahore. Though reduced in strength he was busy building mud fortifications at Kot Mirza Jan, a small village between Kalanaur and Batala. Before the defences could be completed, Banda Bahadur was attacked from all directions. Banda and his men fought bravely post to post before taking shelter in the haveli of Bhai Duni Chand in Gurdas Nangal village. The siege of Gurdas Nangal began in April, 1715. Banda Bahadur and his men made every effort to

strengthen the defences of the haveli by collecting stores or ammunition and rations. A ditch was dug outside the haveli and filled with water from the neighbouring Shah Nehar canal and other small streams flowing from the hills that rendered the Mughal artillery useless. Whenever the Mughals tried to bring their artillery in position, horsemen would come out from the haveli and destroyed it.

Though it was an unequal fight with the Mughal forces swellings day by day, the Mughals did not make a frontal assault, fearing that hand- to- hand battles would cause them heavy losses as in the battles of Thatian and Raipur Behrampur.

After about eight months when not even a blade of grass was left for the forces of Banda Bahadur in the haveli, the Mughals entered the premises on December 7, 1715, massacring many while taking many lieutenants, including Banda Abrader, as captive.

Prof Raj Kumar said it was unfortunate that the places depicting the last war fought by one of the greatest Sikh warriors were being deformed due to haphazard constructions. The government and the SGPC should take concrete steps to protect such structures for future generations.

*****

MODI DECLARES HOLIDAYS ON GURPURB

Sarbjit Dhaliwal Tribune News Service
Chandigarh, February 3, 2005

Worried over the damage caused to his image by the cancellation of the holiday of Guru Nanak's birth anniversary by his government, Gujarat Chief Minister Narendra Modi has started damage control exercise. After declaring holiday on the occasion of GURPURAB (Guru Nanak's birth anniversary), Mr Modi today contacted the president of the Shiromani Akali Dal(SAD), Mr Parkash Singh Badal, on the phone to intimate him that the order had been issued declaring GURPURAB as holiday.

Last week Mr Badal had talked to Mr Modi on the phone asking him to review his decision regarding the cancellation of GURPURAB holiday following the breaking of the news by The Tribune that the Gujarat Government had cancelled the holiday. Mr Modi has also sent a copy of the statement issued regarding the declaration of GURPURAB as holiday to the president of the Punjab unit of the BJP, Mr Avinash Rai Khanna.

Obviously, bowing to strong reaction from certain religious minorities and publicmen, the Gujarat Government has announced six additional public holidays for the current year. Besides, the GURPURAB holiday on November 15 (Tuesday) this year, the new Gujarat list has five other holidays, which

are Good Friday on March 25, Cheti Chand on April 10, Id-e-Miladunnabi on April 22, Parshuram Jayanti on May 10 and Parsi New Year on June 21 this year.

The cancellation of the GURPURAB holiday in Gujarat had triggered a strong wave of resentment and anger among Sikhs against Mr Modi. Certain Sikh organisations had exhibited their anger publicly by holding rallies in Gujarat. The general secretary of the Punjab Pradesh Congress Committee, Mr Parminder Singh, had taken up this issue with the Prime Minister, Dr Manmohan Singh, and Congress President Sonia Gandhi.

The statement issued by the Information Bureau of the Gujarat Government says that "these six new public holidays have been incorporated in deference to several representations made by the leaders of different religious groups, sects, communities and sections of society to the Government of Gujarat. These holidays will be observed by government offices, boards and corporations and local self-government organisations".

It is the second time that Mr Modi has been involved in an unsavory controversy with regard to the Sikhs. Earlier, a statement alleged to be made by him regarding the Prime Minister, Dr Manmohan Singh, (*bara baj gaye*) had led to a furore against Mr Modi among the Sikh community. However, denying that he had ever made such a statement, Mr Modi had then stated that it had been work of his opponents to damage him politically.

[To say that Badal's telephone call to Modi worked the magic would be wrong. Modi's first action to cancel the holiday should be viewed as the low esteem BJP has for Mr. Badal. The reversal is due to pressure from the Party Central Committee as a result of pressure from president of the Punjab unit of the BJP, Mr Avinash Rai Khanna. Outrage by Sikh individuals and organizations and flexing of the political muscle went a long way to make Modi eat crow. If the Sikhs in India could only unite, Congress and BJP leadership would both be compting for their support and regrets and apologies for the 1984 ghalughara will come from both parties.ED]

*****

'NO CREDIT' TO AKALIS FOR GURPURB HOLIDAY

Sarbjit Dhaliwal
Tribune News Service Chandigarh, February 10

Though there are many Akali political and religious leaders who have been trying to get all credit for making the Modi Government revive GURPURB (Guru Nanak's birth anniversary) holiday, Gujarati Sikhs have a different story to tell.

The GURPURB holiday was removed from its list by the Gujarat Government in the beginning of 2004. Immediately after this development, the issue was taken by the Sikh community there with the then Union Home Minister, Mr L.K. Advani, who belongs to that state and also with Mr

Narendra Modi, Chief Minister of Gujarat. Besides, formal letters were also sent to the Akali leaders and the SGPC asking them to take up the issue with the leadership of the BJP in Delhi.

Certain senior leaders of Gujarati Sikhs personally approached the SGPC president and other Akali leaders in this connection. But nothing happened in spite of the fact that the leader of the Shiromani Akali Dal (SAD), Mr Parkash Singh Badal, had good relations with the then Vajpayee Government in Delhi. SAD was a part of the BJP-led coalition Government in Delhi.

Mr Tarlochan Singh, Chairman of the National Commission for Minorities, who was also close to the then Prime Minister, Mr Atal Bihari Vajpayee, also wrote several letters to Mr Modi to get the holiday revived. However, Mr Modi remained silent on the issue. He just acknowledged the letters of Mr Tarlochan Singh but did not take any action.

Dr Jaswinder Singh Sethi, president of the Sikh Pratinidh Sabha of Baroda (Gujarat), said, "We knocked the doors of all senior Akali and SGPC leaders but no one proved effective in our case". He said that it was worth asking Mr Badal and Bibi Jagir Kaur, president of the SGPC, as to why the BJP leaders did not listen to them on the issue of Gurburb holiday. He said that if there would have been some other political party, it would have severed all political ties with the BJP on the issue of Gurburb holiday. But leaders like Mr Badal and Bibi Jagir Kaur did not make a single statement on the holiday issue.

Dr Jaswinder Singh said his sabha approached Mr Parminder Singh, general secretary of the Punjab Pradesh Congress Committee. "We urged Mr Parminder Singh to take up the issue with the Prime Minister, Dr Manmohan Singh, and Mrs Sonia Gandhi. But Mr Parminder Singh chalked out a different strategy and rattled the Modi Government by making the Gurburb holiday a national issue within three days. Mr Modi declared Gurburb a holiday within a few days after a demonstration held by Sikhs in Gujarat under the command of Mr Parminder Singh," said another senior leader of the sabha.

*****

DEAD END IN PUNJAB

The Asian Age India | Brad Adams

The story of history's losers is usually buried under layers of dirt, shovelled courtesy of the winners. At the bottom of these layers are individuals who opposed those in power. Lying next to them are people aligned with or sympathetic to the losers.

Since the middle of the 20th century, social archaeologists have identified many losers by another name: "human rights" victims, eliminated by governments or their armed opponents. The nomenclature of human rights has had a

salutary impact. It has posthumously turned forgotten or even scorned "losers" into individuals with flesh and bone and thoughts worthy of remembrance.

Perversely, rights-abusing governments sometimes benefit from the accretion of victims. In the rush to protect today's (and tomorrow's) victims, yesterday's are often de-prioritised, forgotten, even cast aside.

This is now the plight of India's Sikhs. In the early Eighties, armed separatist groups demanded an independent state of Khalistan. To destroy the movement, security forces were given a free hand, leading to the worst kinds of abuse. India, grappling with new battles in Kashmir and the Northeast and coping with religious conflict leading to the Mumbai riots of 1992-1993 and the Gujarat pogrom in 2002, has largely forgotten the crimes in Punjab. Each of these problems has piled a new layer of dirt on the long-standing and still simmering problem of the Sikhs.

The Punjab violence peaked in June 1984 when Prime Minister Indira Gandhi sent the Indian Army and paramilitary forces into the most sacred of Sikh sites, the Golden Temple in Amritsar. Huddled with hundreds of Sikh militants were thousands of civilians, many of them pilgrims who thought they were safe in a place considered an unthinkable target. A brutal battle left nearly a hundred Indian security personnel dead. Independent estimates suggest that thousands, mostly civilians, perished. Some were reportedly found with their hands bound and bullets in their heads. The attack on the Golden Temple soon cost Indira Gandhi her life. On October 31, 1984, she was killed by two of her Sikh bodyguards. Blaming all Sikhs instead of the individuals who pulled the triggers, members of Gandhi's Congress party organised pogroms against Sikhs in Delhi. In a rebuke to the party's spiritual founder, Mahatma Gandhi, thousands were killed. Children were found beheaded. Seven government-appointed commissions have investigated these attacks, but all have either coated the layers of dirt with whitewash or been met with official stonewalling and obstruction.

Victim groups, lawyers, and activists have long alleged state complicity in the violence. For three days the police failed to act as gangs carrying weapons and kerosene roamed the streets, exhorting non-Sikhs to kill Sikhs and loot and burn their properties. Reacting to the assassination, Mrs Gandhi's son, Rajiv, however, appeared to bless the ensuing pogrom, saying, "When a big tree falls, the earth is bound to shake."

For the next 10 years, politically active Sikhs in Punjab, and those who stood up for victims and their families, were targeted for murder, disappearance, and arrest by Indian security forces. Violence and intimidation have continued at a lower level since, but a recent visit to Amritsar made it clear just how widespread the fear and anguish continue to

be. Many Sikhs there continue to talk of fear of the police and security forces and of receiving threats, often speaking in the low voices of human rights victims in too many parts of the world.

Improbable and courageous leaders have emerged, such as Mrs Paramjit Kaur Khalra, whose husband, Jaswant Singh Khalra, exposed the secret and illegal cremation of thousands of bodies in Punjab officially labelled as "unidentified or unclaimed." The killers certainly knew their identities; they were "unclaimed" because their bodies were cremated before family members ever knew they were missing. Yet, about 65 per cent of the persons illegally killed and cremated by the Punjab police have yet to be formally "identified." So widespread was the practice that Jaswant Singh Khalra uncovered it by tracking the purchases of wood (he learned that it takes 300 kilograms to burn a single body) by the security services. He found that in just three crematoria in Amritsar district one of the 13 districts in Punjab thousands of unidentified people had been illegally cremated.

What Jaswant Singh Khalra learned cost him his life. In September 1995 he was abducted in broad daylight in front of his house and later killed. His killers have been identified but have not been prosecuted. Impunity reigns over the Punjab, to the point that former Punjab police chief K.P.S. Gill has had the temerity to publicly demand that laws be passed to grant immunity of police officers or their crimes in recognition of their "service to the state."

For progress to be made, Congress will have to stop just pointing fingers at the BJP for its stoking of communal violence and deal with the skeletons in its own closet. Most of the killing and disappearances took place under Mrs Gandhi and successor Congress governments. Some of those allegedly responsible for the violence in Delhi in 1984 were elected to Parliament in May's elections. Some are now ministers.

But groups like the Association of Families of the Disappeared in Punjab, the Committee for Information and Initiative on Punjab, the Committee for Coordination on Disappearances in Punjab (publisher of the seminal *Reduced to Ashes, The Insurgency and Human Rights in Punjab*, www.safhr.org), and ENSAAF (www.ensaaf.org), which just released *Twenty Years of Impunity: The November 1984 Pogroms of Sikhs in India*, have refused to allow the issue to be buried. It is largely due to their efforts that recently the National Human Rights Commission ordered compensation of Rs 2.5 lakhs each for the families of 109 people who were killed in the custody of Punjab Police between 1984 and 1994. This could be the beginning of a proper accounting, although the families consider this too little, too late, and the state has made no admission of responsibility.

Justice will have failed unless the officials involved in such violations are vigorously and transparently prosecuted in a clear message that India does not tolerate human rights violations or excuse it because the perpetrators claim to be patriotic enough to break the law for national security.

The best and only way for Congress to overcome its record of human rights abuses in Punjab and Delhi is to embrace the rule of law as the vehicle for accountability and reconciliation. But a genuine reconciliation requires a willingness to admit errors and rectify them. Only a conscious exercise of political will on the part of the new government of Prime Minister Manmohan Singh — seemingly a serious and principled politician — can bring about justice for the Sikhs. Otherwise, discussions about the carnage in Gujarat and the need to take action against BJP leaders risk being seen as a partisan ploy, divorced from a genuine commitment to the rule of law and the imperative of re-establishing the secular credentials of the state. And it is worth contemplating the possibility that success in Punjab may open new windows for peace and reconciliation in other areas of conflict still visible in the dirt, such as Kashmir, Manipur and Nagaland.

Brad Adams is the executive director, Asia Division, Human Rights Watch and lives in London.

<http://www.asianage.com/?INA=2:175:175:133358>

© 2004 The Asian Age

*****

1984 SIKH MASSACRE

Indian Film Seeks Justice Over 1984 Sikh Massacre

By Philip Blenkinsop

BERLIN (Reuters) - The director of an Indian movie dealing with the 1984 massacre of Sikhs by angry Hindu mobs hopes to drive debate about the killings and force legal authorities to renew investigations. "Amu" a debut feature film by Indian film director Shonali Bose, had its world premier at the Berlin Film Festival to an appreciative international audience.

"The struggle for justice remains strong. If you make a big noise it's harder to sweep it under the carpet. It's just not in the public conscience," Bose told Reuters in an interview. "Some smaller fry have been caught, but not the bigger fish." The movie is set in contemporary India and tells the story of Kajju, a young woman living in America, who visits her relatives in New Delhi with a thirst to discover "real" India. Her inquisitive streak leads her to the city's slums where she is overcome by a feeling of *deja vu*. Gradually she discovers her adoption in 1985 may be linked to the previous year's riots.

The government says 2,733 people died in attacks on Sikhs after Prime Minister Indira Gandhi was shot dead by her Sikh bodyguards. The assassination was in revenge for Gandhi's decision to send the army to flush Sikh separatists out of Amritsar's Golden Temple. Activists say about 4,000

people were killed in the riots, said to be the worst religious violence since the bloody partition of the subcontinent in 1947. Delhi's Sikhs bore the brunt of the riots and accuse the Congress party of setting them off, a charge it denies. About 600 cases of arson, killing and rioting were registered, but police closed half of them, ostensibly for lack of evidence. Around 10 people have been convicted of murder.

Bose's view is that those in power encouraged the mobs or did nothing to rein them in, a stance that caused difficulties. Her film was financed by family and some members of the Sikh community after major producers, keen for well-known Bollywood stars and songs, and independents refused to back it. One U.S. house was also keen for a white protagonist, Bose said. The censors also took a dim view of lines referring to the involvement of unnamed politicians. After they were removed the film was cleared with an "A," or adult rating. "They said 'why should young people know this painful history? Better it be buried and forgotten,'" Bose said.

"Amu" is not the only film dealing with difficult passages of India's history since independence. "Final Solution," a study of the politics of hate that led to the 2002 massacre of over 1,000 mostly Muslims during Hindu-Muslim riots in Gujarat, premiered in Berlin last year. The film, its title drawn from the Nazis' description of the genocide of Jews, was banned in India for several months. However, Bose said the Gujarat riots and other similar incidents were easier to blame on extremist Hindu groups than the violence in 1984 when the secular Congress held power. Bose said people had been scared of touching anything dealing with the massacre. But she sees signs of modest change, with "Kaya Taran" (Chrysalis), a film about a Sikh mother and son given refuge by nuns during the riots, released in the middle of last year. She also said Manmohan Singh, India's first Sikh prime minister, expressed interest in "Amu." She sent him a copy of the film.

[From Yahoo News Feb. 15, 2005]

*

"The first step in liquidating a people is to erase its memory. Destroy its books, its culture, its history, Then have somebody write new books, manufacture a new culture, invent a new history. Before long the nation will begin to forget what it is and what it was. The world around it will forget even faster." (Blind Czech historian Milan Hubl to the novelist Milan Kundera. Documented in The Book of Laughter and Forgetting by Milan Kundera)

From:<http://www.sikhgenocide.org/>

*****

SIKH PROFILES

Sikh Coalition Regional Director Selected by Virginia State Bar Association for Pro Bono Law Student of the Year Award.

Amandeep Singh (Sidhu), the Coalition's Southeast Regional Director, has been named the recipient of the 2005 Oliver White Hill Student Pro Bono Award by the Virginia State Bar Association. The award is named for Oliver White Hill, the Richmond, Virginia lawyer who led the fight against school segregation in the court case *Brown v. Board of Education*.

Amandeep is a third-year law student at the University of Richmond Law School in Richmond, Virginia. As a lifelong resident of Richmond and as a law student, he has devoted much of his time to upholding justice and civil rights for all people. He was instrumental in the creation of the Sikh Coalition, and assumed a leadership role in ensuring the passage of U.S. Senate and House resolutions calling for better protection for Sikhs from hate crimes in October 2001. Amandeep also has represented the Sikh Coalition at meetings with the U.S. Department of Transportation and the Federal Aviation Administration to ensure that complaints of air travel discrimination are investigated. He also was a lead organizer of the Sikh Coalition Awards banquet in Washington, DC, which honored persons invaluable in assisting the Sikh community after September 11, 2001. Amandeep was also instrumental in the creation of a BBC radio documentary on the work of the Sikh Coalition.

At the University of Richmond Law School, Amandeep serves as president of the student bar association. He is also a founding advisory board member of A More Perfect Union, a Richmond organization created to increase respect and understanding between religious and ethnic majorities and their Muslim, South Asian and Arab counterparts. For A More Perfect Union, his skills were key in organizing a Vaisakhi dinner attended by the University of Richmond principals and in the creation of public service announcements promoting tolerance of Sikh and Muslims in the United States.

Amandeep was nominated for the award by the dean of the law school, who stated, "In my 24 years of law teaching, I can think of no student more deserving of an award bearing Oliver Hill's name." The Coalition would like to thank Amandeep for his dedicated contribution and personal commitment to our community. He is truly devoted to the cause of justice for all.

*****

TEMECULA POST OFFICE NAMED AFTER DALIP SINGH SAUND

By Prashanth Lakhihal New York:

The House of Representatives unanimously voted 410-0 to honor former Riverside and Imperial County Congressman

Dalip Singh Saund by naming the post office in Temecula, California, in his honor. Upon taking the oath of office in 1957, Congressman Saund became the first Indian-American and first Asian-American to serve in the US House of Representatives. "The 'Dalip Singh Saund Post Office Building' will honor an American who followed his dream to the United States, broke barriers, and served as a representative of the people," said Congressman Issa who authored, H.R. 120, the legislation honoring Rep. Saund. "This Act of Congress will preserve Congressman Saund's legacy and honors the success of all immigrants from India and their accomplishments." Congressman Bobby Jindal (LA-1) co-sponsored and voted for the Dalip Singh Saund Post Office Building Designation Act.

Born in the village of Chhajulwadi in India's Punjab province in 1899, Dalip Singh Saund came to the United States in 1920 to study at the University of California, Berkeley, where he earned a doctorate in mathematics. For nearly 30 years he was a successful farmer in Imperial Valley. During this time, Saund began fighting discriminatory laws against Indians. In 1949, he and other Indians finally earned the right to become US citizens. In 1952, Saund was elected and served for four years as justice of the peace in Westmorland, California.

Dalip Singh Saund made history in 1956 when he became the first Asian elected to Congress. He was elected to the House of Representatives and represented the 29th congressional district during the Eighty-fifth and the two succeeding Congresses. Saund's political career was cut short when he suffered a stroke while campaigning for a fourth term. The House bill heads to the Senate for consideration. The measure is expected to be quickly adopted by the Senate and signed into law by President Bush. "Dalip Saund's story is one of determination and true accomplishment," Jindal said. "He personifies the idea that every person can, through hard work and dedication, achieve amazing heights." "Dalip

The Sikh Center Roseville, 201 Berkeley Ave, Roseville, CA. 95678

Saund's election to Congress brought pride and joy not only to Indian-Americans, but to all Americans," added Jindal who became the second Indian American elected to the Congress last year. "Each of us owes a debt of gratitude to his trailblazing efforts, so that America could continue to be a land of opportunity."

*****

NATIONAL INSTITUTE ON GURU GRANTH SAHIB OKAYED

K.S. CHAWLA

Ludhiana, February 12, 2005 Tribune News Service

It appears that the Prime Minister, Dr Manmohan Singh, is keen to see that each and every announcement made by him at Amritsar on the occasion of the 400th anniversary of installation of Guru Granth Sahib is fully honoured. In this direction a major step has been taken by the Ministry of Human Resource Development and the University Grants Commission (UGC) by sanctioning the establishment of National Institute of Studies in Sri Guru Granth Sahib. The proposed institute will be set up at Guru Nanak Dev University, Amritsar and shall be fully autonomous. It will have a governing body comprising representatives of the HRD Ministry, UGC, Punjab Government and experts in the field of Guru Granth Sahib Studies.

It is understood that under the proposal, the Vice-Chancellor of Guru Nanak Dev University will be the chairman of the governing body. The institute will undertake multi-dimensional studies of Guru Granth Sahib, its importance in inter-faith dialogue with special reference to the Bhakti movement, scriptural studies and music. The institute will have a library and museum of its own.

The expert committee is understood to have recommended that the institute will receive grants in three phases and will come into being soon after the sanction is conveyed to the Guru Nanak Dev University. It may be mentioned here that Mr T.K.A. Nair, Principal Secretary to the Prime Minister, paid a visit to Chandigarh a few days ago to interact with the Punjab Government, including the Chief Minister and officials with regard to the various announcements made by the Prime Minister during his visit to Amritsar in September, 2004 at the time of celebrations of 400th anniversary of installation of Guru Granth Sahib and their implementation.

*****

GOLDEN TEMPLE'S HERITAGE STATUS MOVE RUNS INTO ROUGH WEATHER

K.S. Chawla

Ludhiana, February 3 2005

The grant of world heritage status to Sri Harmandar Sahib, Amritsar, has possibly run into rough weather as UNESCO has sought certain clarifications from the permanent delegation of India to UNESCO.

In its communication to the permanent delegation of India to UNESCO, the Director of UNESCO World Heritage Centre, Mr Francisco Bandrin has referred to the concerns expressed by a cross section of Sikhs.

The letter of September 22, 2004, mainly refers to the lack of consultation with representatives of the Sikh community in the process of nomination and the new proposed management system'. The communication clearly says. "Inscription on the world heritage list may be delayed, if it is deemed necessary to ensure the universal agreement from parties concerned." The Sikh diaspora particularly in the UK and Canada has expressed strong apprehensions about the fallout of the grant of world heritage status to Darbar Sahib.

The Sikh Human Rights Group based in London and headed by Dr Jasdev Singh Rai has pointed out that "In the past Sikhs have walked into many situations without examining the implications of the documents they agree to for spurious and small promises, only to regret later when grave consequences occur. The Sikhs have shown remarkable inability to assess the implications of arguments and political intrigues. This time the community needs to examine the issues'.

While pointing out the contentious issues, Dr Rai and lawyers Manjit Singh Gill, Navtej Singh Ahluwalia and Satnam Singh Bains fear that grant of world heritage status to Harmandar Sahib will totally compromise its sovereign status and that of Akal Takht Sahib.

They have also pointed out Harmandar Sahib is already one of the best known places around the world and according to the BBC, it is the world's sixth most popular tourist site. Dr Rai insists that no purpose would be served in having the world heritage status.

However, Dr Rai admits that the world heritage status will ensure that signatories to the UNESCO World Heritage Convention will refrain from attacking the temple in a regional war and also ensure environmental protection of Darbar Sahib.

Meanwhile, the SGPC authorities have also sought more clarifications from the office of the Director-General, Archaeological Survey of India, instead of allaying the fears of the Sikh diaspora.

Mr Dalmegh Singh, secretary, SGPC, in a letter to the Director, Monuments, Dr Poonanacha, has expressed strong desire Sri Harmandar Sahib be included on the world heritage list on the sole condition that the inscription on this prestigious list would not compromise the legal status and ownership rights.

*****

GURMAT VIDYA MARTAND TITLE FOR MASKEEN

Our Correspondent

Amritsar, March 3, 2005

While paying tributes to noted Sikh scholar Giani Sant Singh Maskeen at the bhog ceremony held at Alwar (Rajasthan), he was conferred the title of "Gurmat Vidya Martand" posthumously by Akal Takht Jathedar, Giani Joginder Singh Vedanti, today. SGPC President Bibi Jagir Kaur announced to confer "Bhai Gurdas Award" carrying an award of Rs 1.25 lakh at a special function to be organised at Gurdwara Manji Sahib here and **also a financial assistance to the wife, Bibi Sunder Kaur, of Rs 10 lakh.** She announced to preserve and circulate audio, videos, CDs and books of the Maskeen.

*****

LETTERS TO THE EDITOR

My Dear Vir Hardev ji, Guru Fateh & greetings.

Many thanks for your email dated Jan. 26, forwarding Dear Sarjeet's thoughtful article that you have published in The Sikh Bulletin. This is beyond doubt one of the most perceptive, analytical and constructive pieces of writing we have seen in recent times. The problems in Malaysia are endemic for all of the Sikh diaspora. We hope to feature the article in the April issue, and wish that the Sikh elders in all countries, esp. Dharam Prachar bodies of SGPC, etc. summon conclaves to consider the issues Dr. Sidhu has raised. With affection & admiration to you and Dhami ji. Sincerely yours,

Saran Singh,

Calcutta

*

Excellent, well-balanced editorial on "Bani and Bana." Guru Nanak Sahib will be pleased that some one is trying to follow his message of truth (*sach*). Many of us have totally forgotten the message of truth (*sach*) by Guru Nanak Sahib. Those well meaning Amritdhari sikhs who were repeatedly asking you the definition of a Sikh with the hope that you will mention uncut hair; never claim the number of sikhs 3 million to max of 5 million according to the definition they are looking for. There is nothing wrong with that. But they still claim 24 million or so because they count 80% or so who don't fit in their definition. We have to see the truth in it and then we are free to follow either way. I am not suggesting, we should follow one or the other. But, IMHO, can't have both ways and be truthful.

Dr. Sukhraj Singh

Dhillon, NC, USA

*

I suggest that the matter of youngsters going away from Sikhi lies in the fact that the very definition of Sikh in the original approved Maryada is faulty. As per that definition our population is only a few lakhs though you claim to be over two hundred million worldwide.

Based on my 77 years of practicing and living a bold Sikh life, I suggest that briefly a Sikh should be " A person who boldly claims to be a Sikh and believes in the teachings of Guru Nanak and all subsequent nine gurus and in Sri Guru Granth Sahib." The rest is all detail. Let people keep hair or not. Let the moustaches and the beard be trim, and let any one choose to be Khalsa of Guru Gobind Singhji. Sikhi is not going to finish. Only weaklings remove hair and turban from their heads. It is so majestic to look like a keshadhari sikh with turban on head. Only the hard headedness of the priestly class should go. Let a sikh be free to wear the hair as it may suit him. His appearance should be of a Sikh. Sikh is different from the KHALSA. This should be kept in mind of every one.

I wish you, the SGPC and all concerned, to listen to public voice raised in the enlightened papers like Sikh Bulletin.

Shivcharan Singh Dhese, Dhese Estates,
Rajrajeshwarinagar, Bangalore-560098, presently at
2209 Rockwell Drive, Davis, CA-95616, USA

*****

ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਰਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ-ਗ੍ਰੰਥ ਅਧਾਰਤ ਹੈ।

ਜਗਤਾਰ ਸਿੰਘ ਜਾਚਕ

‘ਗੁਰਸਿੱਖੀ’ ਅਨ-ਮੱਤਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਤੇ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਕਟੜਤਾ ਭਰਪੂਰ ਮਜ਼ਹਬ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਤਾਂ ਰੱਬੀ-ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿੰਦਿਆਂ ਸੱਚੇ-ਸੁੱਚੇ ਅਚਾਰ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਬਣਨ ਦੀ ਇੱਕ ਬਹੁਤ ਸਰਲ, ਸੁਚੱਜੀ ਤੇ ਸਹਜਮਈ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤਿ ਹੈ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਧਾਰ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨ-ਮੁਨਾਰੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹੀ ਸੁਆਲ ਖੜਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ ਜਾਵੇ ? ਸੰਖੇਪ ਉਤਰ ਹੈ- ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਤੁਰਿਆਂ। ਗੁਰੂ-ਨਾਨਕ ਵਾਕ ਹਨ:

ਕਿਵ ਸਚਿਆਰਾ ਹੋਈਐ, ਕਿਵ ਕੂੜੇ ਤੁਟੈ ਪਾਲਿ॥

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ, ਨਾਨਕ, ਲਿਖਿਆ ਨਾਲਿ॥

ਰੱਬੀ-ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਰਹੇਗਾ। ਕਿਉਂਕਿ, ਉਹ ਸਿਰਜਨਹਾਰ ਦੀ ਸਿਰਜੀ ਸੂਰਤਿ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਅਮਾਨਤ (God's deposit) ਜਾਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੇੜ-ਛਾੜ ਦੁਆਰਾ ਸਰੀਰਕ ਸੂਰਤਿ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਕੇ ਅਮਾਨਤ ਵਿਚ ਖਿਆਨਤ (Dishonesty) ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਖੋਟਾ ਜਤਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਨਿਸਚਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਲਕ-ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਣ ਲਈ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਚਲਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਕਰਨੀ ਖੋਟੇ ਹੋਣਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਜਿਹੇ ਖੋਟੇ ਮਨੁੱਖ ਰੱਬੀ ਖਜ਼ਾਨੇ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੇ :

ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਜੇ ਚਲੈ ਸੇ ਪਵੈ ਖਜਾਨੈ ॥

ਖੋਟੇ ਠਵਰ ਨ ਪਾਇਨੀ ਰਲੇ ਜੁਠਾਨੈ ॥{ਪੰ.੪੨੧}

ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਰਹਣਾ ‘ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ’ ਚਲਣਾ ਹੈ। ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਰਹਣਾ ਕੋਈ ਮਜ਼ਹਬੀ ਭੇਖ ਨਹੀਂ, ਸਗੋਂ ਇਹ ਤਾਂ ਰੱਬੀ-ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਕਾਇਮ ਹੋਏ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਕੇ ਜਿਊਣਾ ਹੈ। ਭੇਖ ਉਹ ਹੈ, ਜੋ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਜੋ ਸਰੀਰ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰਕੇ ਬਣਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਜਿਵੇਂ, ਹਿੰਦੂਆਂ ਵਿੱਚ ਲੜਕਿਆਂ ਦਾ ਮੁੰਡਨ ਸੰਸਕਾਰ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਵਲੋਂ ਦਾੜੀ ਕੇਸ ਕਟਵਾ ਕੇ ਰੁੰਡ-ਮੁੰਡ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਜੈਨੀਆਂ ਵਲੋਂ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪਟਵਾਉਣੇ ਅਤੇ ਜੋਗੀਆਂ ਵਲੋਂ ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਕੇ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣਾ। ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ

ਵਲੋਂ ਸੁੰਨਤ ਕਰਵਾਉਣੀ ਅਤੇ ਲਬਾਂ ਆਦਿਕ ਦਾ ਕਟਵਾਉਣਾ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਰਹਿ ਕੇ ਜੀਊਣ ਵਾਲੇ ਗੁਰੂ ਸਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਭਗਤ-ਜਨਾਂ ਵਲੋਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਰੱਬੀ-ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਉੱਲਟ ਮਜ਼ਹਬੀ ਵਿਖਾਵੇ ਵਾਲੇ ਭੇਖਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਣ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਾਜ ਉਘੇੜਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਬਹੁਤ ਤਰਕਮਈ ਤੇ ਵਿਅੰਗਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀਆਂ ਅੰਗ ਛੇਦਕ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਤੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਭੇਖ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਵਿਗਾੜਦੇ ਹੋਏ ਮਨੁੱਖੀ ਭਾਈਚਾਰੇ ਵਿੱਚ ਕੇਵਲ ਵਖਰੇਵੇਂ ਹੀ ਵਧਾਉਂਦੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕਰਕੇ ਮਜ਼ਹਬੀ ਝਗੜੇ ਖੜੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਆਸਰੇ ਮਨੁੱਖਾ ਜਿੰਦਗੀ ਦੇ ਮਨੋਰਥ ਨੂੰ ਹਾਸਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਤਪ ਆਦਿਕਾਂ ਨਾਲ ਦੁਖੀ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਿੱਧੀ ਤੇ ਵਡਿਆਈ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਜੀਵ ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਖਲੋਣ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬੇਅੰਤ ਜੀਵ ਪਾਣੀ ਵਿਚ ਹੀ ਫਿਰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਸੁਤੇ ਹੀ ਸਿੱਧੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ। ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਮੁਨਾਣ ਵਿਚ (ਭਾਵ, ਰੁੰਡ-ਮੁੰਡ ਹੋ ਜਾਣ ਵਿਚ) ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ; ਇਸ ਗੱਲ ਵਿਚ ਵੀ ਜਨਮ-ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਵਿਦਵਾਨ ਬਣ ਕੇ ਹੋਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਚਰਚਾ ਵਿਚ ਜਿੱਤਣ ਲਈ ਦੇਸਾਂ ਦੇਸਾਂ ਵਿਚ ਫਿਰੀਏ। ਰੁੱਖਾਂ ਬਿਰਖਾਂ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਟਾਏ ਹਨ ਤੇ ਕਈ ਕਿਸਮ ਦੇ ਦੁੱਖ ਸਹਾਰਦੇ ਹਨ। ਭਾਵ, ਰੁੱਖਾਂ ਬਿਰਖਾਂ ਪੱਥਰਾਂ ਵਾਂਗ ਜੜ੍ਹ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਉਤੇ ਕਈ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਿਆਂ ਭੀ ਜਨਮ-ਮਨੋਰਥ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਸੰਗਲ ਲੱਕ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਹਾਥੀ ਸੰਗਲਾਂ ਨਾਲ ਬੱਧੇ ਪਏ ਹੁੰਦੇ ਹਨ; ਕੰਦ-ਮੂਲ ਖਾਣ ਵਿਚ ਵੀ ਸਿੱਧੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਗਾਈਆਂ ਘਾਹ ਚੁਗਦੀਆਂ ਹੀ ਹਨ। ਭਾਵ, ਹਾਥੀਆਂ ਵਾਂਗ ਸੰਗਲ ਬੰਨ੍ਹਿਆਂ ਤੇ ਗਾਈਆਂ ਵਾਂਗ ਕੰਦ-ਮੂਲ ਖਾਧਿਆਂ ਸਿੱਧੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜਿਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਸਫਲਤਾ ਹੈ ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਉਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਾ ਜਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਉਸ ਜੀਵ ਨੂੰ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਿਫਤਿ-ਸਾਲਾਹ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

ਨਾਸਤਿ ਦੁਖੀਆ ਨਾਸਤਿ ਸੁਖੀਆ ਨਾਸਤਿ ਪਾਣੀ ਜੰਤ ਫਿਰਹਿ ॥

ਨਾਸਤਿ ਮੁੰਡ ਮੁਡਾਈ ਕੇਸੀ ਨਾਸਤਿ ਪੜਿਆ ਦੇਸ ਫਿਰਹਿ ॥

ਨਾਸਤਿ ਰੁਖੀ ਬਿਰਖੀ ਪਥਰ ਆਪੁ ਤਛਾਵਹਿ ਦੁਖ ਸਹਹਿ ॥

ਨਾਸਤਿ ਹਸਤੀ ਬਧੇ ਸੰਗਲ ਨਾਸਤਿ ਗਾਈ ਘਾਹੁ ਚਰਹਿ ॥

ਜਿਸੁ ਹਥਿ ਸਿਧਿ ਦੇਵੈ ਜੇ ਸੇਈ ਜਿਸ ਨੇ ਦੇਇ ਤਿਸੁ ਆਇ ਮਿਲੈ ॥

ਨਾਨਕ ਤਾ ਕਉ ਮਿਲੈ ਵਡਾਈ ਜਿਸੁ ਘਟ ਭੀਤਰਿ ਸਬਦੁ ਰਵੈ॥{ਪੰਨਾ ੯੫੨}

ਕੇਸ ਮੁੰਨਾਵਣ ਬਾਰੇ:- ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰ ਮੁਨਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ‘ਸਾਧ’ ਸਮਝੀ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਮੁੰਨਿਆ, ਭਾਵ, ਮਨ ਉਤੋਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੀ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਦੂਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸਿਰ ਦੇ ਕੇਸ ਮੁਨਾਇਆਂ ਉਹ ‘ਸਾਧੂ’ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿਸ ਵੀ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਮਨ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਜੇ ‘ਸਾਧੂ’ ਬਣਨ ਦੀ ਖਾਤਰ ਹੀ ਸਿਰ ਮੁਨਾਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਫਿਰ ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਣਾ ਵਿਅਰਥ ਹੈ। ਸਿਰ ਮੁਨਾਉਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਭੇਖੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਅੰਗ ਕਸਦਿਆਂ ਆਖਿਆ ਕਿ ਭੇਡਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਉੱਨ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਲਈ ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਮੁੰਨੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ, ਇਸ ਤਰੀਕੇ ਕੋਈ ਭੇਡ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਾਕ ਹਨ:

ਕਬੀਰ ਮਨੁ ਮੁੰਡਿਆ ਨਹੀ, ਕੇਸ ਮੁੰਡਾਏ ਕਾਂਇ ॥

ਜੇ ਕਿਛੁ ਕੀਆ ਸੇ ਮਨ ਕੀਆ, ਮੁੰਡਾ ਮੁੰਡੁ ਅਜਾਂਇ ॥{ਪੰਨਾ ੧੩੬੯}

ਮੁੰਡ ਮੁੰਡਾਏ ਜੋ ਸਿਧਿ ਪਾਈ ॥ ਮੁਕਤੀ ਭੇਡ ਨ ਗਈਆ ਕਾਈ ॥{ਪੰ.੩੨੪}

ਕੇਸ ਪੁੱਟਣ ਬਾਰੇ:- ਜੈਨੀ ਸਰੇਵੜੇ ਜੀਵ-ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਹਿਮ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁਟਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਕਿਤੇ ਜੂਆਂ ਨਾ ਪੈ ਜਾਣ। ਮੈਲਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੂਠੀ ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਪਣੇ ਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਫੋਲ ਕੇ ਗੰਦੀ ਹਵਾੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਤੇ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁਟਾਵਣ ਦੀ ਕਿਰਿਆ ਨੂੰ ਧਿਆਨ ਵਿੱਚ ਰਖ ਕੇ ਭੇਡਾਂ ਨਾਲ ਤਸਬੀਹ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਜਿਥੇ, 'ਭੇਡਾ ਵਾਗੀ ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇਨਿ' ਆਦਿਕ ਤਰਕਮਈ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਵਰਤੀ ਹੈ। ਉਥੇ, 'ਸਿਰਖੁਥੇ' ਤੇ 'ਸ਼ੈਤਾਨ' ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਵੇਂ ਜੈਨੀਆਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁਟਾਵਣ ਵਾਲੀ ਕਿਰਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੁਭ ਰਹੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇ ਪੀਅਹਿ ਮਲਵਾਣੀ ਜੂਠਾ ਮੰਗਿ ਮੰਗਿ ਖਾਹੀ ॥

ਫੋਲਿ ਫਦੀਹਤਿ ਮੁਹਿ ਲੈਨਿ ਭੜਾਸਾ ਪਾਣੀ ਦੇਖਿ ਸਗਾਹੀ ॥

ਭੇਡਾ ਵਾਗੀ ਸਿਰੁ ਖੋਹਾਇਨਿ ਭਰੀਅਨਿ ਹਥ ਸੁਆਹੀ ॥

ਮਾਊ ਪੀਉ ਕਰਤੁ ਗਵਾਇਨਿ ਟਬਰ ਰੋਵਨਿ ਧਾਹੀ ॥

ਅਰਥ :- (ਇਹ ਸਰੇਵੜੇ ਜੀਵ-ਹਿੰਸਾ ਦੇ ਵਹਿਮ ਵਿੱਚ) ਸਿਰ (ਦੇ ਵਾਲ) ਪੁਟਾ ਕੇ (ਕਿ ਕਿਤੇ ਜੂਆਂ ਨਾ ਪੈ ਜਾਣ) ਮੈਲਾ ਪਾਣੀ ਪੀਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜੂਠੀ ਰੋਟੀ ਮੰਗ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ; (ਆਪਣੇ) ਪਖਾਨੇ ਨੂੰ ਫੋਲ ਕੇ ਮੂੰਹ ਵਿੱਚ (ਗੰਦੀ) ਹਵਾੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਪਾਣੀ ਵੇਖ ਕੇ (ਇਸ ਤੋਂ) ਸੰਗਦੇ ਹਨ (ਭਾਵ, ਪਾਣੀ ਨਹੀਂ ਵਰਤਦੇ)। ਭੇਡਾਂ ਵਾਂਗ ਸਿਰ (ਦੇ ਵਾਲ) ਪੁਟਾਂਦੇ ਹਨ, (ਵਾਲ ਪੁੱਟਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ) ਹੱਥ ਸੁਆਹ ਨਾਲ ਭਰੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਪਿਆਂ ਵਾਲਾ ਕੀਤਾ ਕੰਮ (ਭਾਵ, ਹੱਥੀਂ ਕਮਾਈ ਕਰ ਕੇ ਟੱਬਰ ਪਾਲਣਾ ਦਾ ਕੰਮ) ਛੱਡ ਬੈਠਦੇ ਹਨ (ਇਸ ਲਈ) ਇਹਨਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ ਢਾਹਾਂ ਮਾਰ ਮਾਰ ਰੋਂਦੇ ਹਨ।

ਨਾਇ ਨਿਵਾਜਾ ਨਾਤੈ ਪੂਜਾ ਨਾਵਨਿ ਸਦਾ ਸੁਜਾਣੀ ॥

ਮੁਇਆ ਜੀਵਦਿਆ ਗਤਿ ਹੋਵੈ ਜਾਂ ਸਿਰਿ ਪਾਈਐ ਪਾਣੀ ॥

ਨਾਨਕ ਸਿਰਖੁਥੇ ਸੈਤਾਨੀ ਏਨਾ ਗਲ ਨ ਭਾਣੀ ॥{ਪੰ.੧੪੯}

ਅਰਥ:- ਨ੍ਹਾ ਕੇ ਹੀ ਨਮਾਜ਼ ਪੜ੍ਹੀਦੀ ਹੈ। ਨ੍ਹਾ ਕੇ ਹੀ ਪੂਜਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੁਚੱਜੇ ਬੰਦੇ ਨਿੱਤ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਅੱਛ ਹਾਲਤ ਤਾਂ ਹੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ, ਜੇ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰੇ ਪਰ ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਇਹ ਸਿਰ-ਖੁਥੇ ਅਜਿਹੇ ਉਲਟੇ ਰਾਹ ਪਏ ਹਨ (ਅਜਿਹੇ ਸੈਤਾਨ ਹਨ) ਕਿ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ।

ਕੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਬਨਾਉਣ ਬਾਰੇ :-

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੂੰ ਰੱਬੀ-ਰਜਾ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ, ਜਿਵੇਂ ਵਾਲ ਮੁੰਨਣੇ ਤੇ ਵਾਲ ਪੁੱਟਣੇ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਹਨ। ਤਿਵੇਂ ਹੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਭਰਮ ਭੇਖ, ਵਿਖਾਵੇ ਤੇ ਪੂਜਾ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਅਧੀਨ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਉਲਝਾਅ ਕੇ ਰੱਸੀ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਵਿੱਚ ਜਟਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ ਤੇ ਵਧੋਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਭਾਉਂਦਾ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਮਨੁੱਖੀ ਮਨ ਵਿੱਚ ਜਿਥੇ ਲਾਲਚੀ ਤੇ ਪਾਖੰਡੀ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਵਧਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਥੇ, ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁਦਰਤੀ ਕੋਮਲਤਾ ਤੇ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੀ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਪਛਮੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਤਾਂ ਜਟਾਵਾਂ ਦਾ ਭਾਵੇਂ ਹੁਣ ਇੱਕ ਫੈਸ਼ਨ ਬਣਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ, ਇਸ ਦਾ ਅਧਾਰ ਭਾਰਤ ਦੇ ਜੋਗੀ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ, ਜਿਵੇਂ ਸੰਨਿਆਸੀ ਤੇ ਜੈਨੀ ਸਾਧੂ ਵਾਲ ਮੁੰਨਵਾਉਂਦੇ ਤੇ ਪੁਟਵਾਂਦੇ ਹਨ। ਤਿਵੇਂ, ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਜੋਗੀ ਤੇ ਉਦਾਸੀ ਸਾਧੂ ਵਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਲੰਮੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀਨਤਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉਣ ਤੇ ਬਾਹਰੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨੂੰ ਵਧਾਉਣ ਵਿੱਚ ਸਹਾਇਕ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਭਾਰਤ ਦੀ ਅਨਪੜ੍ਹ ਪੇਂਡੂ ਜਨਤਾ ਵਿੱਚ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣ ਤੱਕ ਗੋਰੂਏ ਰੰਗ (ਭਗਵੇਂ) ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਆਦਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਤਿਵੇਂ ਹੀ ਜਟਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪੂਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਤੇ ਵਿਦਿਆ ਦੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਸਦਕਾ ਭਾਵੇਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਿਸਮ ਦੇ ਪਾਖੰਡੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਦਿਨ-ਬਦਿਨ ਘਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪਰ, ਕੁਝ ਸਮਾਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਜਟਾਵਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਇਤਨਾ ਵੱਧ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕਰ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਵੀ ਜਟਾਵਾਂ ਬਣ ਜਾਣ ਤਾਂ ਕਈ ਲੋਕ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਤ ਸਮਝ ਕੇ ਸਨਮਾਨ ਦੇਣ ਲਗਦੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਭਗਤ-ਜਨਾਂ ਨੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਸਧਾਰਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਲੋਕ ਲੰਮੀਆਂ ਜਟਾਂ ਵਾਲੇ ਨਾਂਗੇ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਤੇ ਰੋਡ-ਮੋਡ ਸੰਨਿਆਸੀਆਂ ਦੇ ਭੇਖ ਤੋਂ ਗੁੰਮਰਾਹ ਹੋਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਖ਼ਿਆਲ ਪੈਦਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਲੋਕ ਸਾਥੋਂ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇਹ 'ਦੁਨੀ' ਛੱਡ ਕੇ 'ਦੀਨ' ਦੇ ਰਸਤੇ ਪਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਮਾਨਸਿਕ ਦੁਬਿਧਾ ਮਿਟਾ ਲਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿੱਤ ਹਨ। ਇਸ ਲਈ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸੁਆਰਥੀ ਤੇ ਭੇਖਧਾਰੀ ਲੋਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਜਾਗਰੂਕ ਕਰਦਿਆਂ ਬੜੀ ਨਿਰਭੈਤਾ ਸਹਿਤ ਆਖਿਆ ਕਿ ਮਤਾਂ ਸਮਝੋ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਸਿਰ ਤੇ ਜਟਾਂ ਦਾ ਜੁੜਾ ਰੂਪ ਮੁਕਟ ਬਣਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲ ਕੇ ਤੇ ਕੱਖੜੇ ਉਤਾਰ ਕੇ ਨੰਗਾ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਤ੍ਰਿਪਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਨਹੀਂ ! ਨਹੀਂ ! ਉਹ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਵਿੱਚ ਬੱਝਾ ਹੋਇਆ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਬਾਹਰਲਾ ਧਾਰਮਿਕ ਲਿਬਾਸ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਨਿਰਾ ਅਭੰਬਰ ਹੈ। ਭਾਈ ! ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਵੀ ਮਨ ਮਾਇਆ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਲੋਂ ਨਹੀਂ ਰਜ ਸਕਦਾ:

ਜਟਾ ਮੁਕਟੁ ਤਨਿ ਭਸਮ ਲਗਾਈ ਬਸਤੁ ਛੋਡਿ ਤਨਿ ਨਗਨੁ ਭਇਆ ॥

ਰਾਮ ਨਾਮ ਬਿਨੁ ਤ੍ਰਿਪਤਿ ਨ ਆਵੈ ਕਿਰਕੈ ਕੈ ਬਾਧੈ ਭੇਖੁ ਭਇਆ ॥{ਪੰ.੧੧੨}
ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਨੇ ਆਖਿਆ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਲਾ ਸਹਿਮ ਤਦੋਂ ਹੀ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜੇ ਇੱਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾਇਆ ਜਾਏ। (ਜਦ ਤਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤਿ ਨਹੀਂ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦੀ, 'ਦੁਨੀਆ' ਵਾਲੀ 'ਦੁਬਿਧਾ' ਮਿਟ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ) ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਸੁਆਹ ਮਲ ਕੇ ਲੰਮੀਆਂ ਜਟਾਂ ਰਖ ਲੈ ਅਤੇ ਚਾਹੇ ਕੋਈ ਉੱਕਾ ਹੀ ਸਿਰ ਰੋਡ-ਮੋਡ ਕਰ ਕਰਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਜਾਂ ਤੀਰਥਾਂ ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲੈ:

ਕਬੀਰ ਪ੍ਰੀਤਿ ਇਕ ਸਿਉ ਕੀਏ, ਆਨ ਦੁਬਿਧਾ ਜਾਇ ॥

ਭਾਵੈ ਲਾਂਬੇ ਕੇਸ ਕਰੁ, ਭਾਵੈ ਘਰਰਿ ਮੁਭਾਇ ॥{ਪੰ.੧੩੬ਪ}

ਕੰਨ ਛੇਦਨ ਬਾਰੇ:

ਗੋਰਖ-ਮੱਤੀ ਜੋਗੀ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀ ਜੀਵਨ ਤਿਆਗ ਕੇ ਤੀਰਥਾਂ ਦਾ ਭਰਮਣ ਕਰਦੇ ਅਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਥੀਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੰਨ ਛੇਦ ਕੇ ਮੁੰਦਰਾਂ ਪਾਉਣੀਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੁੱਖ ਪਹਿਚਾਣ ਹੈ। ਜੋਗੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਜੀਵਨ ਸ਼ੈਲੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੁਖ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਕਮਾ ਕੇ ਆਪ ਖਾਂਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਕਮਾਈ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰਨਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਜੋਗੀਆਂ ਲਈ 'ਮਖਟੁ' (ਹੱਡ-ਹਰਾਮੀ) 'ਬਦ-ਨਦਰਿ', ਅਤੇ 'ਹਿਰਾਏ ਟੂਕਾ' (ਟੁੱਕਰ ਚਰਾਉਣੇ) ਆਦਿਕ ਵਰਤੋ ਗਏ ਮੁਹਾਵਰੇ, ਜਿਥੇ, ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਵਿਹਲਤਪੁਣੇ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ ਨੂੰ ਸਪਸ਼ਟ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਥੇ, ਕੰਨ ਛੇਦਨ ਪ੍ਰਤੀ 'ਕੰਨ ਪੜਾਏ' ਤੇ 'ਕਾਨ ਫਰਾਇ' ਆਦਿਕ ਵਰਤੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅੰਗ-ਛੇਦਕ ਨਾ-ਪਸੰਦਗੀ ਨੂੰ ਵੀ ਸਾਫ ਤੌਰ ਤੇ ਜਾਹਰ (clear) ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ: ਮਖਟੁ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ ॥

ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ ॥ {ਪੰ.੧੨੪ਪ}

ਅਰਥ: (ਜੋਗੀ) ਹੱਡ-ਹਰਾਮ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਫਕੀਰ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਕੁਲ ਦੀ ਅਣਖ ਗਵਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ।

ਕਾਨ ਫਰਾਇ ਹਿਰਾਏ ਟੂਕਾ ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਂਗੈ ਤ੍ਰਿਪਤਾਵਨ ਤੇ ਚੂਕਾ ॥

ਬਨਿਤਾ ਛੋਡਿ ਬਦ ਨਦਰਿ ਪਰ ਨਾਰੀ ॥

ਵੇਸਿ ਨ ਪਾਈਐ ਮਹਾ ਦੁਖਿਆਰੀ ॥{ਪੰ.੧੩੪੮}

ਅਰਥ:- ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਵਲੋਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੀ ਖਾਤਰ ਕੰਨ ਪੜਵਾ ਕੇ ਜੋਗੀ

ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਪਰ ਪੇਟ ਦੀ ਭੁੱਖ ਮਿਟਾਣ ਲਈ ਹੋਰਨਾਂ ਦੇ ਟੁੱਕਰ ਤੱਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਹਰੇਕ ਘਰ ਦੇ ਬੂਹੇ ਤੇ ਰੋਟੀ ਮੰਗਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਆਤਮਕ ਤੋਂ ਵਾਂਜਿਆ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸਤ੍ਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਪਰਾਈ ਇਸਤ੍ਰੀ ਵੱਲ ਭੈੜੀ ਨਿਗਾਹ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਭਾਈ! ਨਿਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪਹਿਰਾਵੇ ਨਾਲ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਗੋਂ ਜਿੰਦ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਸੁੰਨਤ (ਖਤਨਾ) ਕਰਾਉਣ ਤੇ ਲਬਾਂ ਕਟਾਉਣ ਬਾਰੇ:

ਅਰਬੀ ਭਾਸ਼ਾ ਦੀ ਸੰਗਿਆ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਮਰਯਾਦਾ ਅਥਵਾ ਰੀਤ। ਇਸਲਾਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਆਚਰਣ ਹੀ ਭਾਵੇਂ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਲਈ ਸੁੰਨਤਰੂਪ ਹੈ। ਪਰ, ਆਮ ਲੋਕ ਖ਼ਾਸ ਕਰਕੇ ਖ਼ਤਨੇ ਨੂੰ ਹੀ ਸੁੰਨਤ ਆਖਦੇ ਹਨ। 'ਕੁਰਾਨ' ਵਿੱਚ ਭਾਵੇਂ ਖ਼ਤਨੇ ਦੀ ਆਗਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ, ਐਸਾ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਰਤ ਇਬਰਾਹੀਮ ਵਲੋਂ ਚਲਾਈ ਰੀਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹਜ਼ਰਤ ਮੁਹੰਮਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪ ਖ਼ਤਨਾ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਾਰਣ ਹੈ ਕਿ ਇਸਲਾਮੀ ਸ਼ਰ੍ਹਾ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਖ਼ਤਨਾ ਰੂਪ ਸੁੰਨਤ ਹੋਣੀ ਲਾਜ਼ਮੀ ਹੈ। ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਵਿਖੇ ਵੀ ਸੁੰਨਤ ਸ਼ਬਦ ਖ਼ਤਨੇ ਲਈ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਪਰ, ਜਿਸ ਕਿਸਮ ਦੇ ਇਨਸਾਨ ਨੂੰ 'ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ' ਵਿੱਚ ਮੁਸਲਮਾਨ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਖ਼ਤਨਾ ਰੂਪ ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਗਈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇੱਕ ਤਾਂ ਇਹ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਉੱਲਟ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਨੂੰ ਭੰਨ ਕੇ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਖੁਨਾਮੀ ਹੈ ਅਤੇ ਦੂਜੇ, ਇਸ ਦੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿੱਚ ਕਾਮਿਕ ਰੁਚੀਆਂ ਛੁਪੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਲਈ ਰੱਬੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿੱਚ ਪਰਵਾਨ ਚੜ੍ਹਣ ਹਿੱਤ, ਜਿਥੇ, ਸੁੰਨਤ ਦੀ ਥਾਂ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਰਹਿਣ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਸੰਗਣ ਅਤੇ ਤਕੜੇ ਪ੍ਰਹੇਜ਼ ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਥੇ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਹੀ ਆਖ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹੋਣ ਲਈ ਸੁੰਨਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਕਿਉਂਕਿ, ਇਹ ਕਾਮਿਕ ਇੱਛਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਜੋ ਮਨੁੱਖੀ ਸੁਰਤ ਨੂੰ ਵਿਕਾਰੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ:

ਮਹਲਾ ੧ ਮਿਹਰ ਮਸੀਤਿ ਸਿਦਕੁ ਮੁਸਲਾ ਹਕੁ ਹਲਾਲੁ ਕੁਰਾਣੁ ॥

ਸਰਮ ਸੁੰਨਤਿ, ਸੀਲੁ ਰੋਜਾ, ਹੋਰੁ ਮੁਸਲਮਾਣੁ ॥ {ਪੰ. ੧੪੦}

ਅਰਥ:-(ਲੋਕਾਂ ਉੱਤੇ) ਤਰਸ ਦੀ ਮਸੀਤ (ਬਣਾਓ), ਸਰਧਾ ਨੂੰ ਮੁਸੱਲਾ ਤੇ ਹੱਕ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨੂੰ ਕੁਰਾਨ (ਬਣਾਓ)। ਵਿਕਾਰ ਕਰਨ ਵਲੋਂ ਝੱਕਣਾ—ਇਹ ਸੁੰਨਤ ਹੋਵੇ, ਚੰਗਾ ਸੁਭਾਉ ਰੋਜ਼ਾ ਬਣੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ (ਹੇ ਭਾਈ!) ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ।

ਸਭੇ ਵਖਤ ਸਭੇ ਕਰਿ ਵੇਲਾ ॥ ਖਾਲਕੁ ਯਾਦਿ ਦਿਲੈ ਮਹਿ ਮਉਲਾ ॥

ਤਸਬੀ ਯਾਦਿ ਕਰਹੁ ਦਸ ਮਰਦਨੁ ॥ ਸੁੰਨਤਿ ਸੀਲੁ ਬੰਧਾਨਿ ਬਰਾ ॥-{ਪੰ.੧੦੮੪}

ਅਰਥ:-ਹੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਬੰਦੇ! ਹਰ ਵਕਤ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖ਼ਾਲਕ ਨੂੰ ਮੌਲਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਯਾਦ ਕਰਦਾ ਰਹ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਖੁਦਾ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਰਹੋ—ਇਹੀ ਹੈ ਤਸਬੀ। ਉਹ ਖੁਦਾ ਹੀ ਦਸਾਂ ਇੰਦ੍ਰਿਆਂ ਨੂੰ ਵੱਸ ਵਿਚ ਲਿਆ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਹੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਬੰਦੇ! ਚੰਗਾ ਸੁਭਾਉ ਅਤੇ (ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਲੋਂ) ਤਕੜਾ ਪਰਹੇਜ਼ ਹੀ ਸੁੰਨਤਿ (ਸਮਝ)।

ਕਾਇਆ ਕਿਰਦਾਰ ਅਉਰਤ ਯਕੀਨਾ ॥

ਰੰਗ ਤਮਾਸੇ ਮਾਣਿ ਹਕੀਨਾ ॥

ਨਾਪਾਕ ਪਾਕੁ ਕਰਿ ਹਦੂਰਿ ਹਦੀਸਾ ॥

ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਦਸਤਾਰ ਸਿਰਾ ॥ {ਪੰ.੧੦੮੪}

ਅਰਥ:ਹੇ ਖੁਦਾ ਦੇ ਬੰਦੇ! ਆਪਣੇ ਇਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਦਾ ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਕਰਮ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਆਪਣੀ ਵਫ਼ਾਦਾਰ ਔਰਤ (ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ) ਬਣਾ, (ਤੇ, ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਰੰਗ-ਤਮਾਸੇ ਮਾਣਨ ਦੇ ਥਾਂ, ਇਸ ਪਤਿਬ੍ਰਤਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਦੀ ਰਾਹੀਂ) ਰੱਬੀ ਮਿਲਾਪ ਦੇ ਰੰਗ-ਤਮਾਸੇ ਮਾਣਿਆ ਕਰ। ਹੇ ਅੱਲਾ ਦੇ ਬੰਦੇ! (ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ) ਮਲੀਨ ਹੋ ਰਹੇ ਮਨ ਨੂੰ ਪਵਿੱਤਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜਤਨ ਕਰ—ਇਹੀ

ਹੈ ਰੱਬੀ ਮਿਲਾਪ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਸ਼ਰਹ ਦੀ ਕਿਤਾਬ। (ਸੁੰਨਤਿ, ਲਬਾਂ ਕਟਾਣ ਆਦਿਕ ਸ਼ਰਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ) ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਲ ਨੂੰ ਜਿਉਂ ਕਾ ਤਿਉਂ ਰੱਖ—ਇਹ (ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ) ਇੱਜ਼ਤ-ਆਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਵਸੀਲਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਬੀਰ ਜੀ—

ਸਕਤਿ ਸਨੇਹੁ ਕਰਿ ਸੁੰਨਤਿ ਕਰੀਐ, ਮੈ ਨ ਬਦਉਗਾ ਭਾਈ ॥

ਜਉ ਚੇ ਖੁਦਾਇ ਮੋਹਿ ਤੁਰਕੁ ਕਰੈਗਾ, ਆਪਨ ਹੀ ਕਟਿ ਜਾਈ ॥

ਸੁੰਨਤਿ ਕੀਏ ਤੁਰਕੁ ਜੇ ਹੋਇਗਾ, ਅਉਰਤ ਕਾ ਕਿਆ ਕਰੀਐ ॥ ਅਰਧਸਰੀਰੀ ਨਾਰਿ ਨ ਛੋਡੈ, ਤਾ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਹੀ ਰਹੀਐ ॥{ਪੰ.੪੭੭}

ਅਰਥ:-ਇਹ ਸੁੰਨਤ ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੇ ਪਿਆਰ ਦੀ ਖ਼ਾਤਰ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੇ ਭਾਈ! ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਰੱਬ ਦੇ ਮਿਲਣ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਜੇ ਰੱਬ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣਾਉਣਾ ਹੋਇਆ, ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਸੁੰਨਤ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੀ ਹੋ ਜਾਇਗੀ। ਪਰ, ਜੇ ਸਿਰਫ਼ ਸੁੰਨਤ ਕੀਤਿਆਂ ਹੀ ਮੁਸਲਮਾਨ ਬਣ ਸਕੀਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਸੁੰਨਤ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਵਹੁਟੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਰ ਵੇਲੇ ਦੀ ਸਾਂਝੀਵਾਲ ਹੈ, ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਸਾਥ ਛੱਡਦੀ ਨਹੀਂ। ਸੋ, ਇਸ ਲਈ ਅਧਵਾਟੇ ਰਹਿਣ ਨਾਲੋਂ ਹਿੰਦੂ ਟਿਕੇ ਰਹਿਣਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ।

ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰੂਪ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਉਹ ਭਗਤ-ਜਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਵਿਖੇ ਅੰਕਤ ਹੈ, ਸਾਰੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਕਾਲ ਵਿੱਚ ਰੱਬੀ-ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਅਧੀਨ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਵਿਚਰਦੇ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵਨ ਜੀਉਣ ਦੀਆਂ ਹਦਾਇਤਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਇਸ ਹਕੀਕਤ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਤੇ ਅਕੱਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਮੂਲਿਕ ਤੌਰ ਤੇ ਨਿਰੰਕਾਰ (ਨਿਰ-ਅਕਾਰ) ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਭਾਵੇਂ, ਹਰ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੇ ਪੰਜ-ਤੱਤੀ ਅਕਾਰ, ਚਿਹਨ-ਚੱਕ੍ਰ, ਰੂਪ-ਰੰਗ, ਮਾਂ-ਬਾਪ, ਜਾਤਿ-ਪਾਤਿ, ਮਜ਼ਹਬ ਭੇਖ ਤੋਂ ਰਹਤ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਦੇ ਤ੍ਰੈ-ਗੁਣੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੈ, ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੋਣ ਲਿਖੇ ਵਾਕ ਹਨ:

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖੁ ਨ ਰੰਗੁ ਕਿਛੁ ਡਿਹੁ ਗੁਣੁ ਤੇ ਪ੍ਰਭੁ ਭਿੰਨੁ ॥ {ਪੰਨਾ ੨੮੩}

ਰੂਪੁ ਨ ਰੇਖੁ ਨ ਪੰਚ ਤਤ ਠਾਕੁਰ ਅਬਿਨਾਸ ॥ {ਪੰਨਾ ੮੧੬}

ਸੰਕਟਿ ਨਹੀ ਪਰੈ ਜੋਨਿ ਨਹੀ ਆਵੈ ਨਾਮੁ ਨਿਰੰਜਨ ਜਾ ਕੇ ਰੇ ॥

ਕਬੀਰ ਕੋ ਸੁਆਮੀ ਐਸੇ ਠਾਕੁਰੁ ਜਾ ਕੈ ਮਾਈ ਨ ਬਾਪੋ ਰੇ ॥{ਪੰ.੩੩੯}

ਪਰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਰੱਬ ਨੂੰ ਸ਼ਿਸ਼ਟੀ ਦਾ ਮੂਲ ਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹਦੀ ਸਿਰਮੌਰ ਕਿਰਤ ਮਾਨਵੀ-ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, ਤਦੋਂ, ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਸਾਧਾਰੀ-ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾਂ ਵਾਲਾ ਹੀ ਕਲਪਦੇ ਤੇ ਚਿਤਰਦੇ ਹਨ। ਕਿਉਂਕਿ, ਆਦਿ ਕਾਲ ਤੋਂ ਹੀ ਸਤ-ਪੁਰਸ਼ਾਂ ਨੇ ਜਿਥੇ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਿਰਜਣਹਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਨੇ ਜਗਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਆਪਣੇ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਰਚੀ ਹੈ। ਉਥੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਵਿੱਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਵੀ ਕੇਸਾਂ ਸਹਿਤ ਹੀ ਪਰਵਾਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ, ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਹਾਰਾਜ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸਿਰਜਣਹਾਰ! ਜਗਤ ਦੀ ਸਾਰੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਰੂਪ ਤੋਂ ਰਚੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਉਹ ਉਹ ਇਸਤ੍ਰੀ ਮਰਦ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਣ ਦੰਦ ਨੱਕ ਕੇਸ ਆਦਿਕ ਸਾਰੇ ਹੀ ਅੰਗ ਮਹਾਨ ਸੁੰਦਰ ਹਨ। ਉਹਨਾਂ ਵਿਚ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਬੈਠਾ ਜੀਵਨ-ਜੋਤਿ ਜਗਾ ਰਿਹਾ ਹੈਂ। ਸੋ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੇਰੇ ਨੈਣ ਬਾਕੇ ਹਨ, ਤੇਰੇ ਦੰਦ ਸੋਹਣੇ ਹਨ, ਤੇਰਾ ਨੱਕ ਸੋਹਣਾ ਹੈ, ਤੇਰੇ ਸੋਹਣੇ ਲੰਮੇ ਕੇਸ ਹਨ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਨੱਕ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੋਹਣੇ ਲੰਮੇ ਕੇਸ ਹਨ; ਇਹ ਭੀ, ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੇਰੇ ਹੀ ਨੱਕ ਤੇਰੇ ਹੀ ਕੇਸ ਹਨ)। ਹੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੇਰਾ ਸਰੀਰ ਸੋਨੇ ਵਰਗਾ ਸੁੱਧ ਅਰੋਗ ਹੈ ਤੇ ਸੁਡੌਲ ਹੈ, ਮਾਨੋ, ਸੋਨੇ ਵਿਚ ਹੀ ਢਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ :

ਤੇਰੇ ਬੰਕੇ ਲੋਇਣ ਦੰਤ ਰੀਸਾਲਾ ॥ਸੋਹਣੇ ਨਕ ਜਿਨ ਲੰਮੇ ਵਾਲਾ ॥

ਕੰਚਨ ਕਾਇਆ ਸੁਇਨੇ ਕੀ ਢਾਲਾ ॥{ਪੰਨਾ ੫੬੬}

ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਭਗਤ-ਜਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ 'ਕੇਸਵ', 'ਕੇਸਵਾ', 'ਕੇਸਉ', 'ਕੇਸੋ' ਅਤੇ 'ਕੇਸੋ' ਆਦਿਕ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਪੁਕਾਰਦੇ ਹਨ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇੱਕੋ-ਇੱਕ ਅਰਥ ਹੈ: ਲੰਮੇਂ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲਾ।

ਪਿੰਡੁ ਪਤਲਿ ਮੇਰੀ ਕੇਸਉ ਕਿਰਿਆ ਸਚੁ ਨਾਮੁ ਕਰਤਾਰ॥{ਪੰ.੩੫੮}
ਨਿਰਹਾਰੀ ਕੇਸਵ ਨਿਰਵੈਰਾ ।{ਪੰ.੯੮}

ਸੁਪੁਸੰਨ ਭਏ ਕੇਸਵਾ ਸੇ ਜਨ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਹਿ ॥ {ਪੰ.੨੦੩}
ਕਬੀਰ ਕੇਸੋ ਕੇਸੋ ਕੂਕੀਐ ਨ ਸੋਈਐ ਅਸਾਰ ॥ {ਪੰ.੧੩੭੬}

ਮੇਰੇ ਬਾਪੁ ਮਾਧਉ ਤੂ ਧਨੁ ਕੇਸੋ ਸਾਂਵਲੀਓ ਬੀਠੁਲਾਇ॥{ਪੰਨਾ.੯੮੮}
ਲੋਭ ਲਹਰਿ ਅਤਿ ਨੀਝਰ ਬਾਜੈ॥ਕਾਇਆ ਡੂਬੈ ਕੇਸਵਾ॥{ਪੰ.੧੧੯੬}

ਬਾਬਾ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾਂ ਸੁਣ ਕੇ ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਜੁਲਫਾਂ (ਕੇਸਾਂ) ਵਾਲਾ ਮੁਸਲਮਾਨ ਅਬਦਾਲੀ ਫਕੀਰ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਰੱਬੀ ਦੀਦਾਰ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਭਗਤ ਜੀ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਗਾ ਉੱਠੇ ਸਨ:

ਆਉ ਕਲੰਦਰ ਕੇਸਵਾ ॥ ਕਰਿ ਅਬਦਾਲੀ ਭੇਸਵਾ।{ਪੰ.੧੧੯੭}

ਅਰਥ:—ਹੇ (ਸੁਹਣੀਆਂ ਜੁਲਫਾਂ ਵਾਲੇ) ਕਲੰਦਰ-ਪ੍ਰਭੂ! ਹੇ ਸੁਹਣੇ ਕੇਸਾਂ ਵਾਲੇ ਪ੍ਰਭੂ! ਤੂੰ ਅਬਦਾਲੀ ਫਕੀਰਾਂ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪਾ ਕੇ (ਆਇਆ ਹੈਂ); ਜੀ ਆਇਆਂ ਨੂੰ (ਆ, ਮੇਰੇ ਹਿਰਦੇ-ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠ)।

ਦੂਜਾ ਅਕੱਟ ਪ੍ਰਮਾਣ ਇਹ ਹੈ ਕਿ 'ਕੇਸਵ' ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਸੇਵਕ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਦੇ ਅਦਬ ਵਿੱਚ ਗੁਰੂ-ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਰ ਵਾਰ ਅਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲ ਰਹੇ ਹਨ ਕਿ 'ਹੇ ਮੇਰੇ ਰਾਮ! ਜੇ ਤੇਰੀ ਮੇਹਰ ਹੋਵੇ, ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸੇਵਕਾਂ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨ ਸਾਢ ਕਰਾਂ। ਕੇਸਾਂ ਦਾ ਚੌਰ ਬਣਾ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਉੱਤੇ ਝੁਲਾਵਾਂ ਅਤੇ ਬੀਜਨਾ (ਪੱਖਾ) ਬਣਾ ਕੇ ਹਵਾ ਝੱਲਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਲੈ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਤੇ ਲਾਵਾਂ। ਜਿਵੇਂ:

ਕੇਸ ਸੰਗਿ ਦਾਸ ਪਗ ਝਾਰਉ ਇਹੈ ਮਨੋਰਥ ਮੋਰ ॥{ਪੰ.੫੦੦}
ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਹਰਿ ਜਨ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ॥

ਕੇਸਾ ਕਾ ਕਰਿ ਚਵਰੁ ਢੁਲਾਵਾ ਚਰਣ ਧੂੜਿ ਮੁਖਿ ਲਾਈ॥{ਪੰ.੭੪੯}
ਕੇਸਾ ਕਾ ਕਰਿ ਬੀਜਨਾ ਸੰਤ ਚਉਰੁ ਢੁਲਾਵਉ ॥

ਸੀਸੁ ਨਿਹਾਰਉ ਚਰਣ ਤਲਿ ਧੂਰਿ ਮੁਖਿ ਲਾਵਉ ॥{ਪੰ.੭੪੫}

ਤੀਜਾ ਪਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ 'ਧਰ ਕੀ ਬਾਣੀ' ਵਿੱਚ ਰੱਬੀ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਦਾ ਚਾਉ ਪਰਗਟਾਉਣ ਲਈ ਵੀ ਰੋਮਾਂ ਨਾਲ ਸਬੰਧਤ ਪ੍ਰਚਲਿਤ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਕਿਸੇ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਉਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਰਧਾ ਭਰਪੂਰ ਤੇ ਭਵਨਾਤਮਕ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ ਦਾ ਸੁਭਾਵਿਕ ਪ੍ਰਗਟਾਅ ਅਤੇ ਗਲਬਾਤ ਵਿੱਚ ਮੁਹਾਵਰਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਣੀ ਅਸੰਭਵ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ:

ਕਬੀਰ ਜੀ- ਰੋਮ ਰੋਮ ਮਹਿ ਬਸਹਿ ਮੁਰਾਰਿ ॥ {ਪੰ.੩੪੪}
ਮਹਲਾ ੧-ਗੁਰਮੁਖਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਹਰਿ ਧਿਆਵੈ ॥ {ਪੰ.੯੪੧}
ਮਹਲਾ ੪-ਰੋਮੇ ਰੋਮਿ ਰੋਮਿ ਰੋਮੇ ਮੈ ਗੁਰਮੁਖਿ ਰਾਮੁ ਧਿਆਏ ਰਾਮ ॥

ਚੌਥਾ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਪੰਜਵੇਂ ਸਰੂਪ ਵਿੱਚ ਇੱਕ ਮੁਸਲਮਾਨ ਸੁੰਨੀ ਫਕੀਰ ਨੂੰ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਲੋਕ ਪਰਲੋਕ ਵਿਚ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਦਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦਾ ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਵਸੀਲਾ ਹੈ "ਅੱਲ੍ਹਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਹੋਣਾ"। ਜਿਹੜੇ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਇੱਕ ਰੋਡ-ਮੋਡ ਕਥਿਤ ਸੰਨਿਆਸੀ ਸਾਧੂ ਨੂੰ ਤਾੜਨਾ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਸਾਧਣ ਲਈ ਕੇਸ ਮਨਾਉਣੇ ਵਿਆਰਥ ਹਨ, ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਨਾ ਹੋਣ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਸੇਵਕਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਹਦਾਇਤ ਨਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਬਾਬਾ ਫਰੀਦ ਜੀ ਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸ਼ਬਦਾਂ ਤੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕੇਸ, ਦਾੜੀ ਤੇ ਮੁੱਛਾਂ ਰਖਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਹੋ ਕੇ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਫਰੀਦ! ਸਿਰ ਚਿੱਟਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ, ਦਾੜੀ ਚਿੱਟੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ, ਮੁੱਛਾਂ ਭੀ ਚਿੱਟੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਹੇ ਗਾਫ਼ਿਲ ਤੇ ਕਮਲੇ ਮਨ! ਅਜੇ ਭੀ ਤੂੰ

ਦੁਨੀਆ ਦੀਆਂ ਹੀ ਮੌਜਾਂ ਕਿਉਂ ਮਾਣ ਰਿਹਾ ਹੈਂ?।

ਫਰੀਦਾ ਸਿਰੁ ਪਲਿਆ, ਦਾੜੀ ਪਲੀ, ਮੁੱਛਾਂ ਭੀ ਪਲੀਆਂ ॥
ਰੇ ਮਨ ਗਹਿਲੇ ਬਾਵਲੇ, ਮਾਣਹਿ ਕਿਆ ਰਲੀਆਂ ॥{ਪੰ.੧੩੮੦}

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸਲੋਕਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਸਪਸ਼ਟ ਝਲਕਾਰਾ ਵਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਚਰਨੀ ਲਗਣ ਵਾਲੇ ਸੇਵਕ ਸਿੱਖ ਕੇਸ ਦਾੜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਉਂਕਿ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾੜੀਆਂ ਨੂੰ ਸਫਲਾਉਣ ਤੇ ਸੱਚੀਆਂ ਬਨਾਉਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਰੂ ਚਰਨੀ ਲਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਦਾਹੜੀਆਂ ਸਮੇਤ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ:

ਸੇ ਦਾੜੀਆਂ ਸਚੀਆ ਜਿ ਗੁਰ ਚਰਨੀ ਲਗੰਨਿ ॥
ਅਨਦਿਨੁ ਸੇਵਨਿ ਗੁਰੁ ਆਪਣਾ ਅਨਦਿਨੁ ਅਨਦਿ ਰਹੰਨਿ ॥

ਨਾਨਕ ਸੇ ਮੁਹ ਸੋਹਣੇ ਸਚੈ ਦਰਿ ਦਿਸੰਨਿ ॥ {ਪੰ.੧੪੨੦}
ਮੁਖ ਸਚੇ ਸਚੁ ਦਾੜੀਆ ਸਚੁ ਬੋਲਹਿ ਸਚੁ ਕਮਾਹਿ ॥

ਸਚਾ ਸਬਦੁ ਮਨਿ ਵਸਿਆ ਸਤਿਗੁਰ ਮਾਂਹਿ ਸਮਾਂਹਿ ॥ {ਪੰ.੧੪੨੦}

ਸੋ ਉਪਰੋਕਤ ਸਾਰੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਨਿਸ਼ਚੇ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿੱਚ ਜਿਉਂਦਿਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਕੁਦਰਤੀ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰਖਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ, ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਵਿੱਚ ਕੇਸ ਮੁੰਨਣ, ਕੇਸ ਪੁੱਟਣ, ਕੇਸਾਂ ਦੀਆਂ ਜਟਾਵਾਂ ਬਨਾਉਣ, ਕੰਨ ਛੇਦਨ ਅਤੇ ਸੁੰਨਤ ਤੇ ਲਥਾਂ ਆਦਿਕ ਕਟਾਉਣ ਦੀਆਂ ਭੇਖ ਰੂਪ ਮਜ਼ਹਬੀ ਕ੍ਰਿਆਵਾਂ ਨੂੰ ਰੱਬੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਵਿਪਰੀਤ ਜਾਣ ਕੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਨਿਖੇਧੀ ਕਰਦਿਆਂ ਨਕਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸੇਵਕ ਉੱਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਮਾਲਕ ਦਇਆਲ ਹੋ ਜਾਏ, ਮਿਹਰ ਕਰੇ, ਤਾਂ ਉਸ ਪਾਸੋਂ ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਾਂਦਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਤੋਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸੇਵਕ ਪ੍ਰਭੂ-ਮਾਲਕ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਹੈ; ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਸੇਵਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਦਰ ਤੇ ਕਬੂਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦਾ ਘਰ ਲੱਭ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਸੇਵਕ ਉਹੀ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜੋ ਖਸਮ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਨ-ਭਾਉਂਦਾ ਫਲ ਮਿਲਦਾ ਹੈ, ਅਤੇ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ ਵਿਚ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਪਉੜੀ ॥ ਸਾਹਿਬੁ ਹੋਇ ਦਇਆਲੁ ਕਿਰਪਾ ਕਰੇ ਤਾ ਸਾਈ ਕਾਰ ਕਰਾਇਸੀ ॥
ਸੋ ਸੇਵਕੁ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਜਿਸ ਨੋ ਹੁਕਮੁ ਮਨਾਇਸੀ ॥
ਹੁਕਮਿ ਮੰਨਿਐ ਹੋਵੈ ਪਰਵਾਣੁ ਤਾ ਖਸਮੈ ਕਾ ਮਹਲੁ ਪਾਇਸੀ ॥
ਖਸਮੈ ਭਾਵੈ ਸੋ ਕਰੇ ਮਨਹੁ ਚਿੰਦਿਆ ਸੋ ਫਲੁ ਪਾਇਸੀ ॥
ਤਾ ਦਰਗਹ ਪੈਧਾ ਜਾਇਸੀ ॥੧੫॥ {ਪੰਨਾ ੪੭੧}

ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਕਥਨ ਹੈ ਕਿ ਖਸਮ ਨੂੰ ਓਹੀ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਖਸਮ ਦਾ ਭਾਣਾ ਚੰਗਾ ਲਗੇ। ਭਾਵ, ਜੋ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ, ਓਹੀ ਦਾਸ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗੇ। ਕਿਉਂਕਿ, ਭਾਣੇ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ; 'ਜੋ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ', ਜੋ ਚੰਗਾ ਲਗਦਾ ਹੈ:

ਖਸਮੈ ਸੋਈ ਭਾਵਦਾ ਖਸਮੈ ਦਾ ਜਿਸੁ ਭਾਣਾ ਭਾਵੈ ॥
ਭਾਣਾ ਮੰਨੈ ਮੰਨੀਐ ਅਪਣਾ ਭਾਣਾ ਆਪਿ ਮਨਾਵੈ ॥ (੨੯-੧੩-੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰਸਿੱਖ ਦਾਸਰੇ ਦਾ ਖਸਮ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨਸਾਨ ਕੇਸਾਂ ਸਮੇਤ ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤਿ ਰਹੇ, ਕਿਉਂਕਿ, ਇਹ ਰੱਬੀ ਭਾਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਰੱਬੀ ਹੁਕਮ ਹੈ। 'ਹੁਕਮਿ ਰਜਾਈ ਚਲਣਾ' ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮੁੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਹੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪੰਥ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ 'ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ' ਵਿੱਚ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸਾਬਤ ਸੂਰਤਿ ਰਖਣ ਲਈ ਪੰਥਕ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ, ਜਿਥੇ, 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਸਕਾਰ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਕਕਾਰਾਂ ਦੀ ਰਹਿਤ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਮੁਖਤਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਬਿਅਦਬੀ ਨੂੰ ਕੁਰਹਿਤ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਥੇ, ਸ਼ਖਸੀ ਰਹਿਣੀ ਦੇ ਭਾਗ ਵਿੱਚ 'ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ

ਰਹਿਣੀ' ਦੇ ਸਿਰਲੇਖ ਹੇਠ ਨਿਮਨ ਲਿਖਤ ਹਦਾਇਤਾਂ ਵੀ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ: (ਘ)-ਕੇਸ ਲੜਕੇ ਕੇ ਜੋ ਹੋਏ ਸੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬੁਰਾ ਨਾ ਮੰਗੇ। ਕੇਸ ਉਗੀ (ਜਮਾਂਦਰੂ) ਰੱਖੇ, ਨਾਮ ਸਿੰਘ ਰੱਖੇ। ਸਿੱਖ ਆਪਣੇ ਲੜਕੇ ਲੜਕੀਆਂ ਦੇ ਕੇਸ ਸਾਬਤ ਰੱਖੇ। (ਪੰ.੧੭)

(ਚ) ਸਿੱਖ ਮਰਦ ਅਥਵਾ ਇਸਤ੍ਰੀ ਨੂੰ ਨੱਕ, ਕੰਨ ਛੇਦਨਾ ਮਨ੍ਹਾ ਹੈ।

*****

ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਪੁੱਜਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, 1 ਮਾਰਚ, ੨੦੦੫ (ਸੁਖਦੀਪ ਸਿੰਘ ਸਿੱਧੂ)-ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਵਿਵਾਦ ਵਿਚ ਘਿਰ ਗਏ ਜਦੋਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਸਕੱਤਰੇਤ ਵਿਖੇ ਹੋਈ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵਿਆਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦੋ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਦੇ ਸਿੱਧੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਾਤ' ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣੇ ਜਾਇਜ਼ ਹਨ। ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅੱਜ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਪੰਜ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਹੋਈ ਇਕੱਤਰਤਾ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਕਈ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ਾਂ ਵਾਲੇ ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੱਤਰ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਲਗਾਏ ਗਏ ਕਥਿਤ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਸੰਬੰਧਾਂ, ਬਦਫੈਲੀ ਅਤੇ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਆਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛੇ ਜਾਣ 'ਤੇ ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬਾਕੀ ਦੋਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕੋਰਾ ਬਕਵਾਸ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਦੋ ਵਿਆਹਾਂ ਸਬੰਧੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਉਹ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਸਿੱਧੀ ਉਲੰਘਣਾ ਦੇ ਵਿਵਾਦਾਂ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀ ਵਿਚ ਫਸ ਗਏ, ਜਿਸ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੋ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂਅ ਲੈ ਕੇ ਮਾਮਲਾ ਹੋਰ ਉਲਝਾ ਦਿੱਤਾ। ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਕੇਸਗੜ੍ਹ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿ: ਤਰਲੋਚਨ ਸਿੰਘ, ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤਲਵੰਡੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਭਾਈ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਨੰਦਗੜ੍ਹ, ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੋਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗਿ: ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨਾਂਦੇੜ ਦੇ ਮੀਤ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿ: ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੌਜੂਦਗੀ ਵਿਚ ਇਹ ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਤੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਗਿਆ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰਤ ਰੁਤਬਾ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਦੁਆਰਾ ਇਵੇਂ ਦੋ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣੇ ਮਰਿਆਦਾ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨਹੀਂ, ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤੁਰੰਤ 2 ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂਆਂ ਨੇ ਵੀ ਤਾਂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਾਦੀਆਂ ਰਚਾਈਆਂ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ (ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ) ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਜਵਾਬ ਸੁਣ ਕੇ ਬਾਕੀ ਬੈਠੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੀ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਵਾਲਾਂ ਦੀ ਬੁਢਾੜ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ 'ਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫਸ ਚੁੱਕੇ ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਰੱਖਿਆਤਮਿਕ ਰਵੱਈਆ ਅਪਣਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਹਾਲਾਤ' ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧ ਵਿਆਹ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਗਿ: ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਲਖੀ ਨਾਲ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਦੇਣ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਦੇਣੇ ਬੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਉਪਰੰਤ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਨੇ 'ਅਜਿਹੀ ਗਲਤੀ' ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਦੂਸਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਘਰ ਛੱਡ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ, ਪਰ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮੁੜ ਆਪਣੇ ਪੇਕੇ ਘਰ ਸ੍ਰੀ ਗੰਗਾਨਗਰ ਚਲੀ ਗਈ। ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ ਬੱਜਰ ਕੁਰਹਿਤ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਦੂਸਰੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਗਿ: ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਤੋਂ ਖਫਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵੇਦਾਂਤੀ ਨੇ ਤੁਰੰਤ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਿੱਜੀ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਤੋਂ ਵਧੇਰੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਕਿਸੇ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਇਜਾਜ਼ਤ ਨਹੀਂ। ਜਥੇਦਾਰ ਵੇਦਾਂਤੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਖਿਲਾਫ਼ ਆਈ ਇਸ ਸ਼ਿਕਾਇਤ 'ਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨਗੇ ਅਤੇ ਜੇਕਰ ਪਹਿਲੀ ਪਤਨੀ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੇਵਲ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਹੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕਰਨੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਪਰ ਜਦੋਂ ਪੱਤਰਕਾਰਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਰਹੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜਥੇਦਾਰ ਵੇਦਾਂਤੀ ਟਾਲ-ਮਟੋਲ ਕਰ ਗਏ। ਉਧਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਇਕੱਤਰਤਾ 'ਚ ਮਰਿਆਦਾ ਦੇ ਮੁੱਦੇ 'ਤੇ ਹੋਏ ਇਸ ਸਿਧਾਂਤਕ ਟਕਰਾਅ ਕਾਰਨ ਉਥੇ ਮੌਜੂਦ ਸ: ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕਲਕੱਤਾ, ਬੀਬੀ ਕਿਰਨਜੋਤ ਕੌਰ, ਜ: ਓਕਾਰ ਸਿੰਘ ਸ਼ਰੀਫਪੁਰਾ ਅਤੇ ਜ: ਪ੍ਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀਆ ਵਰਗੇ ਆਗੂ ਵੀ ਹੱਕੇ-ਬੱਕੇ ਰਹਿ ਗਏ ਅਤੇ ਕੁਝ ਇਕ ਨੇ ਤਾਂ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਆਲੋਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਇਥੇ ਇਹ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਵਾਜਿਬ ਹੈ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ ਫੋਰਮ ਬਿਹਾਰ' ਨਾਮਕ ਸੰਸਥਾ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਭੇਜ ਕੇ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ 'ਤੇ ਪਰ-ਇਸਤਰੀ ਗਮਨ ਗੰਭੀਰ ਦੋਸ਼ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਇਹ ਵੀ ਖੁਲਾਸਾ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਦੋ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ ਹਨ ਜਦ ਕਿ ਵੀਜ਼ਾ ਲੈਣ ਲਈ ਤੀਸਰੀ ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂਅ ਦਰਜ ਕਰਵਾਇਆ ਹੈ। ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੰਥ 'ਚੋਂ ਛੇਕੇ ਜਾਣ ਅਤੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਣ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾਏ ਜਾਣ ਦੀ ਮੰਗ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ। ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ

ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖੰਡਨ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਪੰਥ 'ਚੋਂ ਛੇਕੇ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜਿਸ ਨੇ ਚਿੜ੍ਹ ਕੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

*****

ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ, ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਹੈ ?

ਡਾ: ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ

(ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਸੇਵਾਦਾਰ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਦਿਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਤਾਬ 'ਮੁੰਦਾਵਣੀ' ਨੂੰ ਅਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਦੇ ਲੇਖਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਭਾਈ ਮੋਹਣ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਵੇਦਾਂਤੀ ਨੂੰ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ "ਤਲਬ" ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਰ, ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ, 3 ਜੁਲਾਈ 2004 ਨੂੰ, ਇਕ ਹੋਰ "ਹੁਕਮਨਾਮਾ" ਵੀ ਜਾਰੀ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਰਗੁਜ਼ਾਰੀ ਦਾ ਚਰਚਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ।)

ਅਪਰੈਲ ਤੇ 2 ਮਈ 2004 ਦੇ ਦਿਨ ਕਲਕੱਤਾ ਵਿਚ ਦੋ ਗੁਰਪੁਰਬਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੁਖ ਸੇਵਾਦਾਰ/ਪੁਜਾਰੀ ਗਿਆਨੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਲੈਕਚਰ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ 'ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਤਖ਼ਤ' ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ (ਤੇ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਹੈ)। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲੈਕਚਰਾਂ ਦੌਰਾਨ 'ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਿਆਦਾ' ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਕਹੀਆਂ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ 'ਸਿੱਖ ਫ਼ੋਰਮ' ਕਲਕੱਤਾ ਦੇ ਸੇਵਾਦਾਰਾਂ ਨੇ ਇਕ ਮਜ਼ਮੂਨ 'ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਿਊਜ਼ ਲੈਟਰ' ਦੇ ਜੂਨ ਅੰਕ (ਸਫ਼ਾ 69, 70 ਤੇ 78) ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੈਕਚਰਾਂ ਵਿਚਲੀਆਂ, ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਉਲਟ ਤੇ ਮਨਮਤਿ ਵਾਲੀਆਂ, ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤਾ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ, 3 ਜੁਲਾਈ 2004 ਦੇ ਦਿਨ, ਆਪਣੇ ਨੁਕਸ ਕੱਢਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ, ਇਕ "ਹੁਕਮਨਾਮਾ" ਜਾਰੀ ਕਰ ਕੇ, ਤਨਖ਼ਾਹੀਏ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤਾ। (ਇਸ ਅਖ਼ੋਤੀ 'ਹੁਕਮਨਾਮੇ' ਵਿਚ ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹੀਆ ਕਰਾਰ ਦਿਤਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰਾ 'ਸਿੱਖ ਫ਼ੋਰਮ', ਸ਼ਾਇਦ ਸਾਰਾ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਹੀ, ਤਨਖ਼ਾਹੀਆ ਹੈ)। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਖ਼ੋਤੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਵਿਚ ਮੁਖ ਦੋਸ਼ ਇਹ ਲਾਇਆ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਫ਼ੋਰਮ' ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ 'ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਨਿਊਜ਼ ਲੈਟਰ' ਵਿਚਲੇ ਲੇਖ ਵਿਚ 'ਸਪੋਕਸਮੈਨ' ਨੂੰ "ਪੰਥਕ ਪਰਚਾ" ਕਿਹਾ ਹੈ। ਹਾਲਾਂ ਕਿ 'ਸਿੱਖ ਫ਼ੋਰਮ' ਨੇ ਇਸ ਮਜ਼ਮੂਨ ਵਿਚ 'ਸਪੋਕਸਮੈਨ' ਦਾ ਨਾਂ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ। ਖ਼ੈਰ, ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਸ ਅਖ਼ੋਤੀ-ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਕੀ, ਗੋਲਿਆ ਤਕ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਪਰ, ਇਸ ਅਖ਼ੋਤੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ 'ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ' ਵੱਲੋਂ ਛਾਪਿਆ ਇਕ ਟਰੈਕਟ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਖ਼ੁਦ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਪਟਨਾ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਜਨਰਲ ਸਕੱਤਰ ਮਹਿੰਦਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਢਿੱਲਣ (ਢਿੱਲੋਂ ਦਾ ਵਿਗਤਿਆ ਰੂਪ) ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਹੈ। ਇਸ 14 ਸਫ਼ੇ ਦੇ 'ਲੇਖ' ਵਿਚ ਸਾਬਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ 'ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ' ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬਣਿਆ ਸੀ ਤੇ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਇਹ ਸਭ ਤੋਂ ਸੁਪਰੀਮ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਲੇਖ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ "ਗੁਰੂ ਦਾ ਬਾਪਿਆ" ਤਖ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਗਿਆ।

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਸਫ਼ਾ 2 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਦ 1563 ਬਿਕਰਮੀ (1506 ਸੰਨ) ਵਿਚ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਸਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀ, ਡੇਢ ਗਜ਼ ਦੀ, ਦਸਤਾਰ ਲਾਹ ਕੇ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਨੂੰ ਸਜਾਈ ਸੀ, ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਪਟਨਾ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਤਖ਼ਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ, ਸੰਮਤ 1563 ਦੀ ਤਾਰੀਖ਼ ਵੀ ਗ਼ਲਤ ਹੈ ਕਿਉਂ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਉਦਾਸੀ 1564 ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ।

ਦੂਜਾ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਬਿਹਾਰ ਵੱਲ ਗਏ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪਟਨਾ ਨਗਰ ਵਸਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਇਸ ਨੂੰ 1541 (ਸੰਮਤ 1598) ਵਿਚ ਸ਼ੇਰਸ਼ਾਹ ਸੂਰ (ਸੂਰੀ) ਨੇ ਆਬਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ 1565-66 ਬਿਕਰਮੀ (1508-9) ਵਿਚ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਨਗਰਾਂ ਬਿਸ਼ੰਬਰਪੁਰ ਅਤੇ ਹਾਜ਼ੀਪੁਰ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਲਸ ਰਾਏ

ਜੌਹਰੀ ਬਿਸ਼ੰਬਰਪੁਰ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ, ਪਟਨਾ ਜਾਂ ਹਾਜ਼ੀਪੁਰ ਵਿਚ ਨਹੀਂ (ਵੇਖੋ ਜਨਮਸਾਖੀ ਭਾਈ ਬਾਲਾ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਵਾਲੀ ਜਨਮਸਾਖੀ)। ਇੰਝ ਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਹਾਜ਼ੀਪੁਰ ਵਿਚ ਜਿਸ ਜਗਹ ਗਏ ਸਨ ਉੱਥੇ "ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਗਾਏ ਘਾਟ" ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਸ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਨੂੰ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ 'ਤਖ਼ਤ' ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਉੱਥੇ ਗਏ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਹ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਬਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ਸੀ। ਪਟਨਾ ਗੁਰੂ ਤੇਗ਼ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਰਬਾਰ ਹੋਣ ਕਰ ਕੇ ਤਖ਼ਤ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜਾਂ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਕਰ ਕੇ। ਜਿੱਥੇ, ਜਿਸ ਵੇਲੇ, ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਸਿਰਫ਼ ਉਸ ਵੇਲੇ ਦੌਰਾਨ ਹੀ ਉਹ ਤਖ਼ਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਨਾ ਕਿ ਸਦਾ ਵਾਸਤੇ (ਵੇਖੋ ਕਿਤਾਬ: ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ - ਫ਼ਲਸਫ਼ਾ 'ਤੇ ਤਵਾਰੀਖ਼, ਲੇਖਕ ਡਾ. ਹਰਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦਿਲਗੀਰ ਵਿਚ ਚੈਪਟਰ 'ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਕਿੱਤੇ ਹਨ')।

ਤੀਜਾ, ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਦੇ ਸਿਰ ਡੇਢ ਗਜ਼ ਦਾ ਦਸਤਾਰਾ ਬੰਨ੍ਹਣ ਨਾਲ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਬਣ ਗਿਆ ਤੇ ਪਟਨੇ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਕਾਇਮ ਹੋ ਗਿਆ? ਕੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਖ਼ੁਦ ਤਖ਼ਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਬੈਠੇ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬਿਠਾ ਦਿਤਾ ਸੀ? ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਮਗਰੋਂ ਦੋਬਾਰਾ ਹਾਜ਼ੀਪੁਰ ਨਹੀਂ ਗਏ, ਕੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਗਏ ਸਨ? ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ (ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ) ਵੀ ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾਪੇ? ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਮੁਤਾਬਿਕ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਸਿਰਫ਼ 1508 ਤਕ ਹੀ ਜੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਚੌਥਾ, ਜਦ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੀ ਦਸਤਾਰ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹ ਦਿਤੀ ਤਾਂ ਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਨੰਗੇ ਸਿਰ ਰਹੇ ਸਨ? ਇਹ ਵੀ ਦਿਲਚਸਪ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਨੂੰ ਪੱਗ ਬੰਨ੍ਹਉਣ ਦੀ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਸਿਰਫ਼ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਲੱਭ ਸਕੇ ਹਨ। ਚਲੋ ਜੇ ਇਹ ਮੰਨ ਵੀ ਲਈਏ, ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਰਗਟ ਕਰਨਾ ਵੀ ਤਾਂ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੇ (ਵੇਖੋ: ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ) ਵਿਚ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਨਕਲ "ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ" ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੰਝ ਹੀ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਆਪਣੀ ਲਿਖਤ ਵਿਚ ਤਾਂ "ਰਾਗ ਮਾਲਾ" ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਲਿਖਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ (ਜਦ ਕਿ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਮੁਤਾਬਿਕ "ਰਾਗ ਮਾਲਾ" ਗੁਰਬਾਣੀ ਹੈ)। ਕੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ "ਗੁਰ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸੂਰਜ ਗ੍ਰੰਥ" ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰਦਾ ਹੈ? ਜੇ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ (ੳ) "ਰਾਗ ਮਾਲਾ" ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਹੀਂ, (ਅ) ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ (ੲ) ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੋਈ ਵਜੂਦ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਜੇ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਗ਼ਲਤ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਲਸ ਰਾਏ ਜੌਹਰੀ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ ਵੀ ਸੱਚੀ ਨਹੀਂ।

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਮੁਤਾਬਿਕ (ਸਫ਼ਾ 3) 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਤੇ 'ਸਰਬ ਲੋਹ ਗ੍ਰੰਥ' ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਰਚਨਾ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਲੋ ਉਹ ਇਹ ਤਾਂ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਹੈ ਪਰ ਹੈਰਾਨੀ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਉਹ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ "ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ" ਹੋਏ 'ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ' ਦਾ ਪਰਕਾਸ਼ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਸਫ਼ਾ 5 'ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਯੁਭਲੀ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜੇ ਕਰ ਪਰਮ ਖਾਲਸਾ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਅਵਤਾਰ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪਟਨਾ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕਿਵੇਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ?"। ਇਸੇ ਹੀ ਸਫ਼ੇ ਦੇ ਅਖ਼ੀਰ 'ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਵਧ "ਕਮਾਲ" ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ "ਜਿਸ ਸਿੱਖ ਨੇ ਤਖ਼ਤ ਹਰਿਮੰਦਰ ਪਟਨਾ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿੱਖ ਹੋਣਾ, ਸਿੱਖ ਕਹਾਉਣਾ ਸਫ਼ਲ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।" ਸੋ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਮੁਤਾਬਿਕ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ, ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ, ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਚੁਕੇ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਲੱਖਾਂ (ਸ਼ਾਇਦ ਕਰੋੜਾਂ) ਸਿੱਖ, ਜੋ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਚੁਕੇ ਹਨ, ਸੱਚੀ-ਮੁੱਚੀ ਦੇ ਜਾਂ ਪੂਰੇ ਸਿੱਖ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿਉਂ ਕਿ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਪਟਨੇ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਾ ਸਕੇ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ, ਸਫ਼ਾ 9 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਲੰਗਰ ਦੀ

ਬੁਨਿਆਦ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਹੀ ਰਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਦੀ ਹਿਮਾਇਤ ਵਿਚ ਸੋਹਣ ਸਿੰਘ ਸੀਤਲ ਤੇ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਵੀ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸੀਤਲ ਤੇ (ਅਖੌਤੀ ਜਥੇਦਾਰ) ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਤਿੰਨੋਂ ਹੀ ਕਮਾਲ ਦੇ 'ਖੋਜੀ' ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਟਨਾ ਤੋਂ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਮੰਨੀ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਹ ਦੋਵੇਂ (ਜੋ ਲਿਖਾਰੀ ਤਾਂ ਸਨ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸਨ) ਵਧੇਰੇ ਕਾਬਲ-ਇਤਬਾਰ ਜਾਪਦੇ ਹਨ; ਪਰ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ, ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਦਿਲਗੀਰ ਤੇ ਹੋਰ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਵਿਦਵਾਨ ਸਿੱਕੇਬੰਦ ਇਤਿਹਾਸਕਾਰ ਮੰਨਦੇ ਹਨ) ਸਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੇ, ਕਿਉਂਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਸ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ।

ਇਹ ਵੀ ਕਮਾਲ ਦੇਖੋ ਕਿ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਖੁਦ ਇਹ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤਖ਼ਤ ਦਾ "ਪਹਿਲਾ ਜਥੇਦਾਰ" ਹੈ (ਸਫ਼ਾ 12-13)। ਉਹ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸਾਬਕ ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੇ, 15 ਅਗਸਤ 2000 ਦੇ ਦਿਨ, "ਪਹਿਲਾ ਜਥੇਦਾਰ" ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤਾ ਸੀ (ਜਿਵੇਂ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਨਿਯੁਕਤ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ)। ਸੋ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਉਹ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ "ਪਹਿਲਾ ਤਖ਼ਤ" ਮੰਨਦਾ ਹੈ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਇਸ ਦਾ "ਪਹਿਲਾ" ਅਖੌਤੀ ਜਥੇਦਾਰ, 2000 ਵਿਚ (ਸੁਰਿੰਦਰ ਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਵੱਲੋਂ, ਪੰਥ ਵੱਲੋਂ ਨਹੀਂ) ਨਾਮਜ਼ਦ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਲਿਖਤ ਇਹ ਲੇਖ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬੇਬਫ਼ੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ, ਜੂਨ 2003 ਵਿਚ ਜਦ ਇਸ ਨੇ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੁਮਾਣਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ "ਅਖੌਤੀ ਤਨਖ਼ਾਹ" ਐਲਾਨ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਵੀ ਇਸ ਨੇ ਇਕ 8 ਸਫ਼ੇ ਦਾ ਐਲਾਨ "ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ" ਦੇ ਪੈਡ 'ਤੇ ਕੱਢਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਸਫ਼ਾ ਪੰਜ 'ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਕਿ "ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਤੋਂ ਕੇਵਲ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਫ਼ੈਸਲੇ ਹੀ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਤੇ ਬਦੇਸ਼ਾਂ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਕਰਨ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਕੇਵਲ ਤਖ਼ਤ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ... ਹੁਣ ਤਕ ਜੋ ਵੀ ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ ਜਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਇਆ ਜਾਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੇ ਜੋ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਇਹ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਉਲਟ ਧੱਕੇ-ਸਾਹੀ ਚਲ ਰਹੀ ਹੈ..." ਇੰਝ ਹੀ ਇਸੇ ਚਿੱਠੀ ਦੇ ਸਫ਼ਾ 7 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜੋ ਲੋਕ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪਟਨਾ ਜਾਂ ਹਜ਼ੂਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੁਕਮਨਾਮੇ ਜਾਰੀ ਕਰਨ ਦਾ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਹੈ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਤਨਖ਼ਾਹੀਆ ਕਰਾਰ ਦੇ ਸਕਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੰਥ ਚੋਂ ਛੇਕ ਸਕਦੇ ਹਨ - ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਿਆਨਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ "ਸਿੰਧਾ ਹੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਵਿਚੋਂ ਛੇਕ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।"

ਇੱਥੇ ਦੋ ਲਫ਼ਜ਼ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਬਾਰੇ ਕਹਿਣੇ ਵੀ ਕੁ-ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਹੋਰ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਵਿਚ ਗ੍ਰੰਥੀ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ 26 ਅਕਤੂਬਰ 1985 ਦੇ ਦਿਨ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਦੇ ਕੇ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸੀਨੀਅਰ ਗ੍ਰੰਥੀ ਦੀ ਨੌਕਰੀ ਮੰਗੀ ਸੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰ ਕੇ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਗ੍ਰੰਥੀ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ, ਇਸ ਪਿੱਛੋਂ ਇਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਹਾਦਸੇ ਪੇਸ਼ ਆਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ ਖ਼ਰਾਬ ਕਰ ਦਿਤੀ। 17 ਮਈ 1993 ਦੇ ਦਿਨ, ਕੁਝ ਗੁੰਡੇ, ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਬੇਹੋਸ਼ ਕਰ ਕੇ, ਉਸ ਦੀ ਸੱਕੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਘਰੋਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਗਏ (ਜੋ ਅਜੇ ਤਕ ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕੀ)। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸ ਹਾਦਸੇ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਕੀਤਾ। 2000 ਵਿਚ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ "ਤਖ਼ਤ ਪਟਨਾ" ਦਾ "ਪਹਿਲਾ ਜਥੇਦਾਰ" ਨਾਮਜ਼ਦ ਕਰ ਦਿਤਾ। ਪਰ ਅਜੇ ਇਹ 'ਅਖੌਤੀ ਜਥੇਦਾਰੀ' ਸਿਰਫ਼ ਸਵਾ ਸਾਲ ਹੀ ਚਲੀ ਸੀ ਕਿ 29 ਨਵੰਬਰ 2001 ਦੇ ਦਿਨ, ਪਟਨਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਬਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਦਾ 27 ਸਾਲਾ ਪੁਤਰ, ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਉਰਫ਼ 'ਗੋਲਡੀ' ਇਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕੱਢ (ਉਧਾਲ) ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਤੇ ਨੈਪਾਲ ਜਾ ਕੇ ਰਹਿਣ ਲਗ ਪਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਜਥੇਦਾਰ ਵਜੋਂ ਪਟਨਾ ਬਾਣਾ ਵਿਚ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਦੇ ਕੇ ਦੁਹਾਈ ਪਾਈ ਕਿ "ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਤਨੀ ਵਾਪਿਸ ਦਿਵਾਈ ਜਾਵੇ"। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਹ ਦਰਖ਼ਾਸਤ ਪਟਨਾ ਬਾਣੇ ਵਿਚ ਦਰਜ ਕੇਸ 201/2001 ਨਾਲ ਨੱਥੀ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਬਲਜੀਤ

ਸਿੰਘ ਕੰਗ ਨੇ ਵੀ ਕੇਸ ਦਰਜ ਕਰਵਾ ਦਿਤਾ ਕਿ "ਤਖ਼ਤ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ" ਦੀ ਪਤਨੀ ਉਸ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਉਧਾਲ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਕੇਸ ਨੇ ਵੀ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮਾਨਸਿਕਤਾ 'ਤੇ ਬੜਾ ਅਸਰ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਜਾਪਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਦਿਮਾਗੀ ਤਵਾਜ਼ੂਨ ਖੋ ਬੈਠਾ।

ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ 'ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬੀਮਾਰ' ਤਾਂ ਹੈ ਈ, ਉਹ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਦਾ ਪੂਰਾ ਹੱਥ-ਠੋਕਾ ਹੈ। ਅਪਰੈਲ 2003 ਵਿਚ ਮਹਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੁਮਾਣਾ (ਪ੍ਰਧਾਨ ਪਟਨਾ ਸਾਹਿਬ ਕਮੇਟੀ), ਸ਼ਿਕਾਗੋ (ਅਮਰੀਕਾ) ਦੇ ਬਦਨਾਮ ਡੋਰੇਦਾਰ, ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ (ਪਹਿਲੋਂ ਗਿਆਨੀ, ਪਰ ਹੁਣ 'ਸੰਤ ਬਾਬਾ') ਕੋਲ ਗਿਆ। ਉੱਥੇ ਰੁਮਾਣਾ ਵੱਲੋਂ ਕਹੇ ਕੁਝ ਮਾਮੂਲੀ ਲਫ਼ਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਇਸ ਨੇ, 20 ਮਈ 2003 ਦੇ ਦਿਨ, ਰੁਮਾਣਾ ਨੂੰ "ਤਨਖ਼ਾਹੀਆ" ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿਤਾ ਅਤੇ 30 ਜੂਨ ਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ "ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਤੋਂ ਹਟਾ" ਵੀ ਦਿਤਾ। ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਹ ਡਰਾਮਾ ਰੁਮਾਣਾ ਦੀ ਥਾਂ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਪ੍ਰਧਾਨ ਬਣਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ, ਇਸ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ, ਨਾ ਤਾਂ ਪੰਥ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਸਰਕਾਰ, ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਕਬੂਲ ਨਾ ਕੀਤਾ।

(ਨੋਟ: ਜੇ ਕੋਈ ਸ਼ਖ਼ਸ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲੇਖ ਜਾਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖਾਈਆਂ ਪੁਲੀਸ ਰਿਪੋਰਟਾਂ ਜਾਂ ਖ਼ਤ ਵੇਖਣਾ ਚਾਹਵੇ, ਉਹ ਲੇਖਕ ਕੋਲ ਵੇਖ ਸਕਦਾ ਹੈ)।

(ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਵੇਦਾਂਤੀ) ਕਈ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਐਕਸ਼ਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਪਰ ਇਹ ਇਕਬਾਲ ਸਿੰਘ ਤਾਂ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਨੂੰ ਤਖ਼ਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਉਪਰ ਜ਼ਿਕਰ ਕੀਤੇ ਦੋਹਾਂ ਲੇਖਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ, ਤਵਾਰੀਖ਼, ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵਗ਼ੈਰਾ ਦੇ ਖ਼ਿਲਾਫ਼ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਹਨ। ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਗਿਆਨੀ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ (ਵੇਦਾਂਤੀ) ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਚੁਪ ਹਨ? ਵੇਖੀਏ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਤੇ ਜੁਰਅਤ!)

*****

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀਚਾਰ

ਰਾਗੁ ਧਨਾਸਿਰੀ ਮਹਲਾ ੩ ਘਰੁ ੪ ॥ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ - ਪੰਨਾ ੬੬੬ ॥

ਹਮ ਭੀਖਕ ਭੇਖਾਰੀ ਤੇਰੇ ਤੂ ਨਿਜ ਪਤਿ ਹੈ ਦਾਤਾ ॥

ਹੇਰੁ ਦੈਆਲ ਨਾਮੁ ਦੇਹੁ ਮੰਗਤ ਜਨ ਕਉ ਸਦਾ ਰਹਉ ਰੰਗਿ ਰਾਤਾ ॥ ੧ ॥

ਅਰਥ: ਹੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ! ਅਸੀਂ ਸੱਭ ਪ੍ਰਾਣੀ ਤੇਰੇ ਦਰ ਦੇ ਮੰਗਤੇ ਹਾਂ ਅਤੇ ਤੂੰ ਸੁਤੰਤਰ ਰਹਿ ਕੇ ਸੱਭ ਨੂੰ ਦਾਤਾਂ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਹੈਂ, ਭਾਵ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਉੱਪਰ ਮੇਹਰ ਕਰਨ ਲਗਿਆਂ, ਦੁਨਿਆਵੀਂ ਰਾਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਾ ਮੁਹਤਾਜ਼ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਅੱਗੇ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਮੇਹਰ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤੇਰੀ ਸਿਫਤ-ਸਾਲਾਹ ਵਿੱਚ ਜੁੜਿਆ ਰਹਾਂ।

O Almighty God (*Akaalpurkh*), the Supreme True Entity! You are the Absolute Provider whereas we all are beggars at Your Door. Through Your Grace, may we be blessed with Your True *Naam* so that we may always be imbued with Your Merciful Benediction.

ਹੰਉ ਬਲਿਹਾਰੈ ਜਾਉ ਸਾਚੇ ਤੇਰੇ ਨਾਮ ਵਿਟਹੁ ॥

ਕਰਣ ਕਾਰਣ ਸਭਨਾ ਕਾ ਏਕੋ ਅਵਰੁ ਨ ਦੂਜਾ ਕੋਈ ॥੧॥ਗੁਰਾਉ॥

ਅਰਥ: ਹੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ! ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਦਾ ਕਾਇਮ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਸਦਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਤੂੰ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦਾ ਕਰਤਾ ਹੈਂ ਅਤੇ ਤੇਰੇ ਬਰਾਬਰ ਦੀ ਹੋਰ ਕੋਈ ਤਾਕਤ ਨਹੀਂ। (ਇਸ ਲਈ ਸਾਨੂੰ ਦੁਨਿਆਵੀਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਤੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਦਾ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ੁਕਰ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ)

O Supreme True Lord! I would offer myself as a sacrifice to

Your True *Naam* because You are controlling everything. You being the cause and effect of everything happening in this world, there is no other Supreme Authority apart from You.

ਬਹੁਤੇ ਫੇਰ ਪਏ ਕਿਰਪਨ ਕਉ ਅਬ ਕਿਛੁ ਕਿਰਪਾ ਕੀਜੈ ॥

ਹੋਹੁ ਦਇਆਲ ਦਰਸਨੁ ਦੇਹੁ ਅਪੁਨਾ ਐਸੀ ਬਖਸ ਕਰੀਜੈ ॥ ੨ ॥

ਅਰਥ: ਹੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ! ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਨਮਤਿ ਕਰਕੇ ਕਈ ਤੁਮੇਲਿਆਂ ਵਿੱਚ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਅਤੇ ਕੁਝ ਭੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਸ਼ਰਨ ਵਿੱਚ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ, ਇਸ ਲਈ ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਮੇਹਰ ਦੀ ਨਦਰ ਕਰੋ । ਹੇ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ! ਮੇਰੇ ਉੱਪਰ ਦਇਆ ਕਰੋ ਤਾਂ ਜੋ ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਵਡਿਆਈਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਿਆ ਰਹਾਂ ।

O Akaalpurkh ! Due to my limitless blunders and shortcomings I have suffered a lot and wasted my life. Now I have sought Your Refuge and pray that I may be blessed with Your Grace so that I could rejoice your Compassion.

ਭਨਤਿ ਨਾਨਕ ਭਰਮ ਪਟ ਖੁਲ੍ਹੇ ਗੁਰ ਪਰਸਾਦੀ ਜਾਨਿਆ ॥

ਸਾਚੀ ਲਿਵ ਲਾਗੀ ਹੈ ਭੀਤਰਿ ਸਤਿਗੁਰ ਸਿਉ ਮਨੁ ਮਾਨਿਆ ॥੩॥੧॥੯॥

ਅਰਥ: ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੀ ਤੀਜੀ ਜੋਤਿ ਦੁਆਰਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਭਾਈ ! ਗੁਰੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਸ ਪ੍ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਸਹੀ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਸੱਭ ਭਰਮ-ਭੁਲੇਖੇ ਖੱਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ । ਇੰਝ ਪ੍ਰਾਣੀ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਅਕਾਲਪੁਰਖ ਨਾਲ ਲਿਵ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਫਿਰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੁਆਰਾ ਜੀਵਨ ਬੀਤ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਆਨੰਦ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ।

Guru Nanak Sahib says that through the Grace of Almighty God, I got rid of all my doubts and misgivings. Thus having imbibed the love of the Guru with complete faith and devotion, I have developed true love of the Supreme True Entity in my heart, thus reciting His *Naam* always.

Gurmit Singh, Sikh Khalsa Mission Inc., (Tel. 61 - 2 - 9837 2787)

*****

ਬਾਬਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੇ ਉਚਾਰਿਆ ‘ਭੀ’ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਭਿ’ ਦਾ ਜਵਾਬ।

ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ ਚੱਪਰਚਿਤੀ ਦੇ ਨਾਂ ਖੁਲਾ ਪੱਤਰ।

ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ ਚੱਪਰਚਿਤੀ ਜੀ ਅਖਬਾਰਾਂ ਰਾਹੀਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ ਦੂਰ ਕਰਨਾ ਵੀ ਨਾਮ ਜਪਣਾ ਤੇ ਜਪਾਉਣਾ ਹੈ ਪਰ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣੀ ਲੋਕਾਈ ਨੂੰ ਖਾਤੇ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁਟਣਾ ਤਾਂ ਅਣਪੜ੍ਹ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਹੈ। ਇਸ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਤੋਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਹੀ ਬੱਚ ਸਕਦੇ ਸੀ ਜੇ ਕਰ ਤੁਸੀਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦਾ ਅੰਧੇਰਾ ਦੂਰ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ। ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਭਾਈ ਬਾਲੇ ਵਾਲੀ ਸਾਖੀ, ਦਸਮ ਗ੍ਰੰਥ, ਜੇ ਸਾਰੇ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਰਹਿਤਨਾਮੇ, ਗੁਰ ਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਛੇਵੀਂ ਤੇ ਦਸਵੀਂ, ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਲਿਖੇ ਗੁਰ ਨਾਨਕ ਤੇ ਦਸਮ ਚਮਤਕਾਰ ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਤਾਬਾਂ, ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਆਰਟਿਸਟ ਸੋਭਾ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਬਣਾਈਆਂ ਤਸਵੀਰਾਂ ਅਤੇ ਸੰਤਾਂ ਮਹਾਤਮਾ ਦੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਨੂੰ ਜਿਤਨੀ ਦੇਰ ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਰਹੋਗੇ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਨੇੜੇ ਢੁਕਣ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ।

ਤੁਹਾਡੀ ਲਿਖਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੁੱਝ ਸਵਾਲ ਖੜੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜੇ ਕਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਸੱਲੀ ਬਖਸ਼ ਜਵਾਬ ਦੇ ਸਕੋ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਧੰਨਵਾਦੀ ਹੋਵਾਂਗਾ ਤੇ ਸਵਾਲ ਇਹ ਹਨ:

ਤੁਹਾਡੀ ਲਿਖਤ ਮੁਤਾਬਕ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਜੀ ਇਹ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਮੇਰੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਚਨ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਦੂਜੇ, ਤੀਜੇ, ਚੌਥੇ ਤੇ ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਕੋਹੜ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸੀ।

ਸਵਾਲ: ਕੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਰਾਪ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ ਹੈ? ਨਹੀਂ। ਗੁਰਮਤਿ ਮੁਤਾਬਕ ਵਰ ਸਰਾਪ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫੁਰਮਾਣ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੈ।

ਸਗੁਨ ਅਪਸਗੁਨ ਤਿਸ ਕਉ ਲਗਹਿ ਜਿਸੁ ਚੀਤਿ ਨ ਆਵੈ ॥ ਤਿਸੁ ਜਮੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵਈ ਜੋ ਹਰਿ ਪ੍ਰਭਿ ਭਾਵੈ ॥2॥ ਪੁੰਨ ਦਾਨ ਜਪ ਤਪ ਜੇਤੇ ਸਭ ਉਪਰਿ ਨਾਮੁ ॥ ਹਰਿ ਹਰਿ ਰਸਨਾ ਜੋ ਜਪੈ ਤਿਸੁ ਪੂਰਨ ਕਾਮੁ ॥3॥ ਭੈ ਬਿਨਸੇ ਭੁਮ ਮੋਹ ਗਏ ਕੇ ਦਿਸੈ ਨ ਬੀਆ ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਖੇ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮਿ ਫਿਰਿ ਦੁਖੁ ਨ ਥੀਆ ॥ {ਮ:5, ਪੰਨਾ 401}

ਜਿਤੁ ਘਟਿ ਵਸੈ ਪਾਰਬ੍ਰਹਮੁ ਸੋਈ ਸੁਹਾਵਾ ਥਾਉ ॥ ਜਮ ਕੰਕਰੁ ਨੇੜਿ ਨ ਆਵਈ ਰਸਨਾ ਹਰਿ ਗੁਣ ਗਾਉ ॥1॥ਮ:5, ਪੰਨਾ 218 ॥

ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੇ ਹਰੀ ਦਾ/ ਸੱਚ ਦਾ ਵਾਸਾ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਗਨ ਤੇ ਅਪਸਗਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਕੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਪੂਰਨ ਤੌਰ ਤੇ ਸੱਚ ਵਿਚ ਲੀਣ ਨਹੀਂ ਸਨ? ਤੁਹਡੇ ਜਵਾਬ ਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਰੰਟੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਪਰ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਕਥਨੀ ਤੇ ਕਰਨੀ ਦੇ ਪੂਰੇ ਤੇ ਸੂਰੇ ਸਨ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਇਹ ਛੱਕ ਕਰਨਾ ਵੀ ਜਾਇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਕਰਦੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸਨ ਤੇ ਲਿਖਦੇ ਕੁੱਝ ਹੋਰ ਸਨ।

ਕਿਸੇ ਦੇ ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਸਰਾਪ ਲੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੀ ਹੁਕਮ ਹੈ।

ਸਲੋਕ ਮ: 3 ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਸੰਸਾ ਮੂਲਿ ਨ ਹੋਵਈ ਚਿੰਤਾ ਵਿਚਹੁ ਜਾਇ ॥ ਜੇ ਕਿਛੁ ਹੋਇ ਸੁ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਕਹਣਾ ਕਿਛੁ ਨ ਜਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕਾ ਆਖਿਆ ਆਪਿ ਸੁਣੇ ਜਿ ਲਇਅਨੁ ਪੰਨੈ ਪਾਇ ॥1॥ {ਪੰਨਾ 853}

ਹੇ ਭਾਈ ! ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਨਮੁਖ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ (ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ) ਤੌਖਲਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਚਿੰਤਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ । (ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ) ਜੇ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜਾ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਸ ਉਤੇ ਕੋਈ ਇਤਰਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ । ਹੇ ਨਾਨਕ ! ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਆਪਣੇ ਲੜ ਲਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਅਰਜ਼ੋਈ (ਪਰਮਾਤਮਾ ਸਦਾ) ਆਪ ਸੁਣਦਾ ਹੈ ।।

ਜੇ ਕਿਛੁ ਹੋਇ ਸੁ ਸਹਜੇ ਹੋਇ ਕਹਣਾ ਕਿਛੁ ਨ ਜਾਇ ॥ ਸਚਾ ਸਾਹਿਬੁ ਮਨਿ ਵਸੈ ਤਾਂ ਮਨਿ ਚਿੰਦਿਆ ਫਲੁ ਪਾਇ ॥ ਨਾਨਕ ਤਿਨ ਕਾ ਆਖਿਆ ਆਪਿ ਸੁਣੇ, ਜਿ ਲਇਅਨੁ ਪੰਨੈ ਪਾਇ ॥1॥ (ਮ:3, ਪੰਨਾ 1281)

ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਦੋਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦੀ ਵੀਚਾਰ ਇਹੋ ਦੱਸਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਕਹਿਣ ਤੇ ਕੁੱਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜੇ ਕੁੱਝ ਵੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਹ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਜੀਵਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਣਦਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ਸਵਾਲ ਇਹ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਉੱਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ ਜਿਸ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਗੱਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਦੇ ਹਨ? ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਵੀਚਾਰ ਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬੇ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਵਾ ਪਿੰਡ ਖੰਡੂਰ ਵਸਾਉਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰਨੀ। ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਲੱਖਮੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਜਾਇਦਾਦ ਦੇ ਕੇ ਪੁਣੀਆਂ ਤਾਪਣ ਲਈ ਇੱਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਬਾਬੇ ਲਹਿਣੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਬਣਾ ਕੇ ਖੰਡੂਰ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਗੁਰੂ ਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉੱਸ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਜਦੋਂ ਲਿਖਾਰੀ ਲੋਕ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀਆਂ ਸੋਲਾਂ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਕੋਲ ਭੇਜਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ?

ਲਿਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉੱਸ ਵਕਤ ਇਹ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਿੱਖਾਂ ਕੋਲ ਕੋਈ ਵਿਦਿਆ ਨਹੀਂ ਜੋ ਲਿਖੀ ਜਾਓ ਸਭ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੈ ਤੇ ਹੋਇਆ ਵੀ ਇਹੀ। ਸਿੱਖੀ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਤਜਵੀਜ਼ ਵੀ ਇਸੀ ਸੋਚ ਮੁਤਾਬਕ ਘੜੀ ਗਈ। ਅੱਜ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਅੱਖਰੀ ਗਿਆਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਅਣਪੜ੍ਹ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਵੱਗਾਂ ਦੇ ਵੱਗ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡੇ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਸਹਾਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕੀ ਕਾਰਨ ਹੈ? ਅੱਖਰੀ ਗਿਆਨ ਤਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਪਰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਗਿਆਨ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਕੋਰੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੀ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇੱਕ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਗਰੇਵਾਲ ਜਿਹਾ ਢੋਂਗੀ ਪੁਰਸ਼ ਕਿਸੇ ਪੜ੍ਹੇ ਲਿਖੇ ਆਦਮੀ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿਚ ਪੂੜ ਪਾ ਕੇ ਪਿੜਲੇ ਜਨਮ ਵਿਚ ਉੱਸ ਦੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਵਹੁਟੀ ਦੱਸ ਕੇ ਉੱਸਦੇ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਪਣੀ ਹਵਸ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮ ਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਪਤਾ ਹੈ ਪਰ ਆਪਣੇ ਕੁੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਲੋਕ ਆ ਕੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਢਾਹ ਜਾਣਗੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਦੁਕਾਨ ਬੰਦ ਕਰਨੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਕੋਲ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਿਖਾਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਨਾ ਹੋਣਾ ਸਾਬਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੱਖ ਲੋਕ ਅਗਿਆਨਤਾ ਦੀ ਨੀਂਦਰ ਵਿਚ ਘੁਕ ਸੁਤੇ ਪਏ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁੱਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮਾਨੁਖ ਕੀ ਟੇਕ ਬ੍ਰਿਥੀ ਸਭ ਜਾਨੁ ॥ ਦੇਵਨ ਕਉ ਏਕੈ ਭਗਵਾਨੁ ॥ ਮ:5, ਪੰਨਾ 281 ॥

ਕਿਸੇ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨ ਦੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪ ਹੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬਾਣੀ ਮੁਕੰਮਲ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਅਰਜ਼ੋਈ ਕਰਨਗੇ।

ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਬਾਕੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲਤਨ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸੱਭ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੈ।

ਜੇ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਜੀ ਨੇ 'ਭੀ' ਦੀ ਥਾਂ 'ਭਿ' ਲਿਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਕਰਤਾ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਹੀ ਲਿਖ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਕਰਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਐਸੀਆਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਆਪਾਂ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ।

ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੰਨਾ 8 ਤੇ 146 ਖੋਲ ਕੇ ਦੇਖੋ। ਅੱਠ ਪੰਨੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦਾ 'ਪਵਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ' ਤੇ 146 ਪੰਨੇ ਤੇ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਦਾ 'ਪਉਣੁ ਗੁਰੂ ਪਾਣੀ ਪਿਤਾ' ਦਰਜ ਹਨ। ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਪਵਣੁ ਤੇ ਪਉਣੁ, ਦਿਵਸੁ ਤੇ ਦਿਨਸੁ, ਵਾਚੈ ਤੇ ਵਾਚੇ ਅਤੇ ਹੋਰਿ ਕੇਤੀ ਦਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਫਰਕ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤਰੀਵ ਭਾਵ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਪਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਕਰਤੇ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਨ।

ਇੱਕ ਹੋਰ ਉਦਾਹਰਣ ਪੰਨਾ 1253 ਤੇ ਹੈ।

ਛਾਡਿ ਮਨ ਹਰਿ ਬਿਮੁਖਨ ਕੇ ਸੰਗੁ ॥ (ਪੰਨਾ 1253)

ਅਰਥ:— ਹੇ (ਮੇਰੇ) ਮਨ ! ਉਹਨਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਦੇਹ, ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਲੋਂ ਬੇ-ਮੁਖ ਹਨ ।

ਨੋਟ:— ਸ੍ਰੀ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਿਸ ਭੀ ਭਗਤ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦਰਜ ਹੋਈ ਹੈ, ਆਮ ਤੌਰ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਉਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਲਿਖਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਕਿਸੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਇਕੋ ਹੀ ਤੁਕ ਹੈ, ਇਸ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਇਸ ਦੇ ਉੱਚਾਰਨ ਵਾਲੇ ਭਗਤ ਦਾ ਨਾਮ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ, ਤੇ ਨਾਹ ਹੀ ਸਾਰਾ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕੇ । ਜੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਨਾ ਲਈ ਜਾਏ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿਸ ਦੀ ਉਚਾਰੀ ਹੋਈ ਤੁਕ ਸਮਝੀ ਜਾਏ ?

ਇਸ ਦਾ ਉੱਤਰ ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਲਿਖੇ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਤੋਂ ਮਿਲਦਾ ਹੈ; ਭਾਵ, ਇਹ ਇਕ ਤੁਕ 'ਸੂਰਦਾਸ' ਜੀ ਦੀ ਹੈ । ਪਰ ਇਹ ਅਗਲਾ ਸਿਰ-ਲੇਖ ਭੀ ਰਤਾ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਵੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ; ਸਿਰ-ਲੇਖ ਇਉਂ ਹੈ:

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥

ਸਾਰੰਗ ਮਹਲਾ 5 ਸੂਰਦਾਸ ॥

ਇਨ੍ਹਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੇ ਛੱਕ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਅਹਿਸਤ ਅਹਿਸਤਾ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਇਲਾਜ ਭਾਲਦੇ ਹਾਂ ਸਾਧਾਂ ਕੋਲੋਂ। ਸਿੱਖ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਰੱਬ ਹੀ ਰਾਖਾ ਹੋਵੇਗਾ।

ਜਿਸ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਵਾਰਸ ਹੋਣ ਦੇ ਲਾਇਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਉੱਸੇ ਨਾ-ਲਾਇਕ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਪੈਰ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਆਪਣੀ ਦਾਹੜੀ ਜਾਂ ਕੇਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਝਾੜਨ? ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਐਸੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਤੇ ਸੁਣਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੀਏ ਬਲਿਹਾਰ।

ਸੂਹੀ ਮਹਲਾ 5 ॥ ਭਾਗਨੜੇ ਹਰਿ ਸੰਤ ਤੁਮਾਰੇ ਜਿਨ੍ਹ ਘਰਿ ਧਨੁ ਹਰਿ ਨਾਮਾ ॥ ਪਰਵਾਣੁ ਗਣੀ ਸੇਈ ਇਹ ਆਏ ਸਫਲ ਤਿਨਾ ਕੇ ਕਾਮਾ ॥1॥ ਮੇਰੇ ਰਾਮ ਹਰਿ ਜਨ ਕੈ ਹਉ ਬਲਿ ਜਾਈ ॥ ਕੇਸਾ ਕਾ ਕਰਿ ਚਵਰੁ ਢੁਲਾਵਾ ਚਰਣ ਪੂੜਿ ਮੁਖਿ ਲਾਈ ॥ 1॥ ਰਹਾਉ ॥

‘ ਮੇਰੇ ਰਾਮ’ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰਕੇ ਇਹ ਸਲੋਕ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਦੁਨਿਆਵੀ ਪੁਰਸ਼ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਗਈ।
ਰਾਗ ਸੂਹੀ ਅਸਟਪਦੀਆ ਮਹਲਾ 4 ਘਰੁ 2

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ ॥ ਕੋਈ ਆਣਿ ਮਿਲਾਵੈ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮੁ ਪਿਆਰਾ
ਹਉ ਤਿਸੁ ਪਹਿ ਆਪੁ ਵੇਚਾਈ ॥1॥ ਦਰਸਨੁ ਹਰਿ ਦੇਖਣ ਕੈ ਤਾਈ ॥
ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰਹਿ ਤਾ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮੇਲਹਿ ਹਰਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਪਿਆਈ ॥1॥
ਰਹਾਉ ॥ ਜੇ ਸੁਖੁ ਦੇਹਿ ਤ ਤੁਝਹਿ ਅਰਾਧੀ ਦੁਖਿ ਭੀ ਤੁਝੈ ਪਿਆਈ ॥2॥
ਜੇ ਭੁਖੁ ਦੇਹਿ ਤ ਇਤ ਹੀ ਰਾਜਾ ਦੁਖ ਵਿਚਿ ਸੁਖੁ ਮਨਾਈ ॥3॥ ਤਨੁ ਮਨੁ
ਕਾਟਿ ਕਾਟਿ ਸਭੁ ਅਰਪੀ ਵਿਚਿ ਅਗਨੀ ਆਪੁ ਜਲਾਈ ॥4॥ ਪਖਾ ਫੇਰੀ
ਪਾਣੀ ਢੋਵਾ ਜੇ ਦੇਵਹਿ ਸੋ ਖਾਈ ॥5॥ ਨਾਨਕੁ ਗਰੀਬੁ ਢਹਿ ਪਇਆ
ਦੁਆਰੈ ਹਰਿ ਮੇਲਿ ਲੈਹੁ ਵਡਿਆਈ ॥6॥ {ਪੰਨਾ 757}

ਇਹ ਸਲੋਕ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ‘ਮੇਰਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਰਾ’ ਲਿਖ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਥੇ ਮੈਂ ਇਹ ਲਿਖ ਹੀ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਤੇ ਜਾਹਾਂਗੀਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਵੀ ਖਲਕਤ ਦਾ ਵਰੋਪੀ ਹੈ ਉਹ ਗੁਰੂਪਰ ਦਾ ਵਰੋਪੀ ਹੈ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦ ਦੇ ਆਪਣੀ ਦਾਹੜੀ ਜਾਂ ਕੇਸ਼ ਨਾਲ ਪੈਰ ਝਾੜਨ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਕਰਨਾ ਸੀ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਤੋਂ ਥੋੜਾ ਬਹੁਤ ਇੱਧਰ ਉਧਰ ਖਿਸਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਾਹਾਂਗੀਰ ਨਾਲ ਵੀ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸਨ ਤੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਈ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਅਲੰਬਰਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਚੱਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਚਰਖੜੀਆਂ ਤੇ ਚੱੜ੍ਹ ਗਏ, ਖੋਪਰੀਆਂ ਲੁਹਾ ਗਏ, ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਉਬਲ ਗਏ, ਸੀਸ ਕਟਵਾ ਗਏ, ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਬੀਬੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਪੀਸਣੇ ਪੀਸਦੇ ਮਰ ਗਏ ਤੇ ਲੱਖਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਈਆਂ ਪਰ ਸਿੱਖੀ ਨੇ ਕਦੇ ਗਲਤ ਰਵਾਇਤ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਬਲਿਹਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਅੱਜ ਦੀ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਜੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਮਿਤਰ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿ ਦੇਵਾਂ ਕੇ ਇਸ ਵਾਰੀ ਤੁਸੀਂ ਅਖਬਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜ ਲਾਈਨਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣੀ ਜੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਇਹੀ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੀਵਾਰ ਨਾਲ ਫਲਾਣੇ ਮਿਤਰ ਦੇ ਘਰ ਖਾਣਾ ਖਾਣ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਗੁਰਚਰਨ ਕੌਰ ਜੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ‘ਸੌ ਸਾਖੀ’ ਦੇ ਲਿਖਾਰੀ ਨਹੀਂ। ਜਿਤਨੀਆਂ ਵੀ ਸਾਖੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਪ੍ਰਚੱਲਤ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਰਤੇ ਦੇ ਨਾਮ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਇਸੇ ਨੂੰ ਹੀ ‘ਬਿਪ੍ਰਨ ਕੀ ਰੀਤ’ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਅਖੀਰ ਵਿਚ ਆਈਏ ਸੁਖਮਨੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਲ। ਰਾੜੇ ਵਾਲੇ ਸੰਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਸੁਖਮਨੀ ਪ੍ਰਤੀ ਅੰਧ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਗੱਲ ਚਲਾਈ ਸੀ ਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ 24,000 (ਚੌਵੀ ਹਜ਼ਾਰ) ਅੱਖਰ ਹਨ ਤੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ 24,000 ਸਵਾਸ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸੁਖਮਨੀ ਦਾ ਪਾਠ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਸਵਾਸ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਇਹ ਸਾਬਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕੋਈ ਆਦਮੀ 24 ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ 24,000 ਸਵਾਸ ਹੀ ਲੈਂਦਾ। ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੇ ਕੋਈ ਘੱਟ। ਦੂਸਰਾ ਸਾਰੇ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਸਿਵਾਏ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਵਾਸਤੇ ‘ੴ’ ਉੜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਏਕਾ ਲਾਉਣ ਦੇ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਗਿਣਤੀ ਨੂੰ ਕੋਈ ਤਰਜੀਹ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਅਸਲ ਗੱਲ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸੁਖਮਨੀ ਵਿਚ ਸੰਤ ਲਫਜ਼ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਸੰਤ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਵਰਜਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਸੰਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਦਾ ਅਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੱਜ ਦੇ ਸਾਧਾ ਵਿਚੋਂ ਇੱਕ ਵੀ ਸਾਧ ਸੁਖਮਨੀ ਵਿਚ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕੱਸਵੱਟੀ ਤੇ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ

ਉਤਰਦਾ। ਬੱਸ ਗੱਲ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅੱਖਰ ਗਿਣਨੇ ਹਨ।

ਆਓ ਹੁਣ ਕੰਮਪਿਉਟਰ ਤੇ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕਰੀਏ। ਜੇ ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ (॥) ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖਰ ਹੀ ਗਿਣ ਲਈਏ ਤੇ ਗਿਣਤੀ ਤੇ ਹਿਨਸਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖਰ ਹੀ ਮੰਨ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 12395 ਬਣਦੀ ਹੈ। ਕਿਉਂਕਿ ਦੋ ਡੰਡੀਆਂ (॥) ਅੱਖਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 1816 ਹੈ, ਨੂੰ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਬਾਕੀ 10579 ਅੱਖਰ ਬੱਚਦੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਜਿਹੜੇ ਹਿਨਸੇ ਅਸਟਪਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਲਈ ਵਰਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ 217 ਬਣਦੀ ਹੈ, ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਖਮਨੀ ਦੇ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਦੇਈਏ ਤਾਂ ਗਿਣਤੀ 10362 ਬੱਚਦੀ ਹੈ। ਰਾੜੇ ਵਾਲੇ ਸਾਧ ਦੀ ਕੀਤੀ ਗਿਣਤੀ ਤਾਂ ਗਲਤ ਹੋ ਗਈ। ਕੀ ਹੋਇਆ ਜੇ ਲੋਕ ਸਾਧਾਂ ਦੇ ਪੈਰ ਚੱਟਣੇ ਨਹੀਂ ਹੱਟਦੇ ਤਾਂ?

ਸਾਰੀ ਜਨਤਾ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਇਹੋ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਦਿਹਾੜੀ ਵਿਚ ਕੀ ਪੜ੍ਹਨਾ ਹੈ?, ਕੀ ਪੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਢਿੱਢ ਵਿਚ ਵੜ ਜਾਣਾ ਹੈ?, ਕੀ ਸਾਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਕੁੱਝ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ ਜਾਂ ਨਹੀਂ? ਦਾ ਜਵਾਬ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲੋਂ ਪੁਛਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸਾਧ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘਟਵਾਉਣ ਦੇ ਬਹਾਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਜਵਾਨ ਤੀਵੀਆਂ ਤੇ ਬੇਟੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥ ਆਪਣੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨੂੰ ਲਵਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦੇ ਕਰਦੇ ਕਈ ਵੀਚਾਰੀਆਂ ਸਾਧਾਂ/ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਹਵਾਸ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ ਪਰ ਕਈ ਵੀਚਾਰੇ ਇਹੀ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸੰਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਸੰਤ ਸਾਨੂੰ ‘ਨਾਮ’ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨਗੇ। ਓਹ ਸਾਧ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁੱਝ ਦੇਣ ਜਾਂ ਨਾ ਦੇਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜੇ ਕੁੱਝ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਸਾਧ ਦਾ ਮਤਲਬ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਜੇਬਾਂ ਖਾਲੀ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸਤਾ ਅਹਿਸਾਸਤਾ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਕੀ ਉਪਦੇਸ਼ ਹੈ।

ਹਉ ਵਾਰੀ ਜੀਉ ਵਾਰੀ ਪੜਿ ਬੁਝਿ ਮੰਨਿ ਵਸਾਵਣਿਆ॥ ਗੁਰਮੁਖਿ ਪੜਹਿ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਸਲਾਹਹਿ ਦਰਿ ਸਚੈ ਸੋਭਾ ਪਾਵਣਿਆ
॥1॥ ਰਹਾਉ॥ ਮ:3, ਪੰਨਾ 127

ਪਉੜੀ ॥ ਕੇਤੇ ਕਹਹਿ ਵਖਾਣ ਕਹਿ ਕਹਿ ਜਾਵਣਾ ॥ ਵੇਦ ਕਹਹਿ ਵਖਿਆਣ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵਣਾ ॥ ਪੜੀਐ ਨਾਹੀ ਭੇਦੁ ਬੁਝਿਐ ਪਾਵਣਾ ॥ ਖਟੁ ਦਰਸਨ ਕੈ ਭੇਖਿ ਸਚਿ ਸਮਾਵਣਾ ॥ ਸਚਾ ਪੁਰਖੁ ਅਲਖੁ ਸਬਦਿ ਸੁਹਾਵਣਾ ॥ ਮੰਨੇ ਨਾਉ ਬਿਸੰਖ ਦਰਗਹ ਪਾਵਣਾ ॥ ਖਾਲਕ ਕਉ ਆਦੇਸੁ ਢਾਢੀ ਗਾਵਣਾ ॥ ਨਾਨਕ ਜੁਗੁ ਜੁਗੁ ਏਕੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਵਣਾ ॥21॥ {ਪੰਨਾ 148}

ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮਨ ਵਿਚ ਵਸਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਸਿੱਖ ਬਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਆਓ ਆਪਾਂ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਆਦਤ ਪਾਈਏ ਗੁਰੂ ਭਲੀ ਕਰਨਗੇ। ਜਿਹੜੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਹੜ ਦੂਰ ਕਰਦੇ ਸਨ ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਕੋਹੜ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ ਕੀ ਅਸੀਂ ਸਿੱਖ ਹਾਂ?

ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਦਾ ਦਾਸ, ਸੰਘ ਸਭਾ ਇੰਨਟਰਨੈਸ਼ਨਲ ਕੈਨੇਡਾ,
ਗੁਰਚਰਨ ਸਿੰਘ (ਜਿਉਣ ਵਾਲਾ) ਬੈਰੋਪਟਨ

*****

AN APPEAL FOR FUNDS FOR THE SIKH BULLETIN

We made an appeal for funds for the Sikh Bulletin in the January 2005 issue. We are pleased to report that this has brought us enough funds for February, March and April 2005 issues. To print and mail each issue the cost is \$2,500.00 at the very minimum. **We must appeal for support from the readers and the Sikh community at large for us to continue to make the Sikh Bulletin available each month free of cost.**

The Publication of Sikh Bulletin was started in Nov. 1999 from the Sikh Center Roseville. This publication for the benefit of the Sikh community worldwide was financed by donations from the Sikh Gurdwara and Sikh Center of Roseville. It is mailed free of charge to twenty-one countries to impart the true objectives of Sikhi as enshrined in the eternal SGGGS. The Sikh Bulletin has now established itself as the voice of the Sikh conscience. But it has also generated hostility and opposition from the vested interests, namely, clergy, professional ragis, Jathedars, deras, so called Sant Babas and selfish Akali politicians. These opposition forces engineered a split in the Roseville Gurdwara sangat. Our granthi who was refusing to implement the SGPC approved and Akal Takhat issued Rahit Maryada left to start his own gurdwara with the help of a few influential and disaffected members of our sangat. Before the year was out even that sangat has further split into two. Thus we now have three Gurdwaras in Roseville. The Sikh Center and the Roseville Gurdwara are not in a position at this time to support the Sikh Bulletin financially. We must depend upon the goodwill and donations of the readers and philanthropists within the Sikh diaspora community.

Please take the initiative and contribute as the time is of the essence. Your contributions are tax deductible. We will continue to do our best to further the cause of Sikhi with your support.

*****

Latest book published by Sikh Center Roseville has been received. It is '**Panjab and Panjabi**' by G. S. Sidhu, 177 pages. A donation of \$5.00 for individual copies and \$100.00 for 30 copies, postage paid, will be appreciated. The book deals with Political History of Panjab, Origin and Development of Panjabi Language, The Sikh Gurus and Gurmukhi, History of the Gurmukhi Script, Panjabi Writings of Pre-Guru Period, the Glorious past of Panjab, the birth place of Mohinjodaro and Harrappa civilizations and their relationship with Panjabi language.

Khalsa Tricentennial Foundation of North America Inc.
The Sikh Center Roseville
Gurdwara Sahib Roseville
201 Berkeley Ave
Roseville, CA 95678

Address
Label
Here

If you do not wish to receive this bulletin, please write '*do not mail*' across the label and return to sender.
If you wish for someone else to receive it, please provide us with their mailing address. Thank you.